

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ATATÜRK DÖNEMİ TEKSTİL SANAYİİNİN GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Saliha ŞENYİĞİT

İstanbul

Şubat- 2024

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANA BİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

ATATÜRK DÖNEMİ TEKSTİL SANAYİNİN GELİŞİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Saliha ŞENYİĞİT

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Beytullah KAYA

İstanbul

Şubat- 2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı,
Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak
kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Beytullah KAYA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK

Üye Prof. Dr. Ferit BAZ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Atatürk Dönemi Tekstil Sanayiinin Gelişimi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Saliha ŞENYİĞİT

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim boyunca bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım tüm hocalarıma ve ayrıca jüri üyesi olarak tez savunmama katılan Sayın Prof. Dr. Ferit BAZ ve Sayın Dr. Abdullah TOK hocalarıma yaptıkları yapıcı eleştiriler, düzeltmeler ve yönlendirmeler için çok teşekkür ederim. Özellikle bu tezin konusunun seçiminden hazırlanıp tamamlanmasına kadarki süreçte tüm yoğunluğuna rağmen ilgi ve desteğini esirgemeyen çok değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Beytullah KAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu süreçte dualarıyla manevi desteğini hep hissettiğim anneme ve gösterdikleri sabır ve anlayışları dolayısıyla eşim ve çocuklarıma da çok teşekkür ederim.

Saliha ŞENYİĞİT

İstanbul- 2024

ÖZET

ATATÜRK DÖNEMİ TEKSTİL SANAYİİNİN GELİŞİMİ

Saliha ŞENYİĞİT

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Beytullah KAYA

Şubat- 2024 - 104 Sayfa

Anadolu'da tekstilin kökeni oldukça eski zamanlara kadar uzanmaktadır ve Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle birlikte daha da gelişmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde dokumacılık sanayi, ekonominin bel kemiği haline gelmiştir. Üretilen tekstil malzemeleri sadece iç pazar ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda ülke dışına da ihraç edilmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti 18. yüzyılda Avrupa'da sanayi alanındaki ilerlemelere ayak uyduramayarak bu ilerlemenin gerisinde kalmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise çöken ekonominin canlandırılması amacıyla çeşitli atılımlar başlatılmış ve uygulanabilmesi için kolaylaştırıcı kanunlar çıkarılmıştır. Ekonomik kalkınma için en etkili yolun sanayileşme olduğu öngörülmüş ve bu bağlamda çalışmalara hız verilmiştir. Sanayileşme sürecinde öncü sektörlerden biri, tekstil sektörü olmuştur. Bu süreçte yabancı devletlerden kredi ve uygulama konusunda destek alınmış ve tekstil sanayisini yönetmek üzere Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank, Osmanlı'dan kalan birkaç fabrika ile çalışmalarına başlamış ve yeni fabrikaların kurulmasını başlatmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Cumhuriyet döneminde tekstil sanayindeki gelişmeleri akademik bir perspektifle incelemektir. Sümerbank çatısı altında kurulan Kayseri Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Malatya Bez Fabrikaları gibi tesisler, tekstil sanayisinin ilerlemesinde öncü bir rol oynamışlardır. Bu fabrikalar, istihdam yaratmış, milli ekonominin gelişmesine katkıda bulunmuş ve aynı zamanda sosyo-kültürel alanda da önemli etkiler yaratmıştır. Sümerbank bünyesinde çalışan fabrika işçilerinin çalışma dışındaki zamanlarında kültürel ve sanatsal faaliyetlere katılma imkanları, işçilerin sosyal ve kültürel açıdan kendilerini geliştirmelerine olanak tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Tekstil, Tekstil Sanayi, Sanayileşme, Sümerbank

ABSTRACT
DEVELOPMENT OF TEXTILE INDUSTRY IN THE ATATURK
PERIOD

Saliha ŞENYİĞİT

Master, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Thesis Advisor: Prof. Dr. Beytullah KAYA

February, 2024 - 104 Pages

The origin of textiles in Anatolia extends back to ancient times and further flourished with the arrival of the Turks in Anatolia. During the Seljuk and Ottoman periods, the textile industry became backbone of the economy. The textiles produced not only met domestic market needs but were also exported abroad. However, the Ottoman Empire fell behind the industrial advancements in Europe in the 18th century, unable to keep pace with progress in the field of industry.

In the Republic era, various initiatives were launched to revive the collapsing economy, and facilitating laws were enacted for their implementation. Recognizing industrilization as the most effective path for economic development, efforts were intensified in this regard. One of the leading sectors in the industrilization process was the textile industry. Support, both in terms of credit and expertise, was sought from foreign countries, leading to the establishment of Sümerbank to oversee the textile industry. Sümerbank commenced its operations with a few factories inherited from the Ottoman era initiated the establishment of factories.

The primary objective of this study is to academically scrutinize the developments in the textile industry during the Republic era. Facilities established under the umbrella of Sümerbank, such as the Kayseri Cotton Factory, Nazilli Printing Factory, Ereğli Cotton Factory, Bursa Merinos Factory, and Malatya Cotton Factories, played a pioneering role in advancing the textile industry. These factories not only generated employment and contributed to the development of the national economy but also had significant socio-cultural impacts. The opportunities for factory workers employed by Sümerbank to engage in cultural artistic activities during their non-working hours facilitated their social and cultural development.

Keywords: Textile, Textile Industry, Industrialization, Sümerbank

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Kapitülasyonların Kaldırılması	7
1.2 İzmir İktisat Kongresi	9
1.3. 1923-1929 Ekonomi Politikaları	10
1.4. Çalışmanın Amacı	15
1.5. Yöntem	18
İKİNCİ BÖLÜM	20
PLAN HAZIRLIKLARI VE SÜMERBANK'IN KURULUŞU	20
2.1. Devletçilik	20
2.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	22
2.3. Sümerbank'ın Kuruluşu	26
2.4. Pamuk İslah Çalışmaları	30
2.5. Merinos Koyunlarının İslah Çalışmaları	33
2.6. Sümerbank Fabrikalarının Kuruluşu	35
2.7. Kayseri Bez Fabrikası	36
2.8. Nazilli Basma Fabrikası	43
2.9. Ereğli Bez Fabrikası	50
2.10. Bursa Merinos Fabrikası	55
2.11. Malatya Bez Fabrikası	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	68
SÜMERBANK DOKUMA VE İPLİK FABRİKALARININ EKONOMİK VE SOSYAL YANSIMALARI	68
3.1. Pamuklu İplik ve Dokuma	68
3. 2. Yünlü iplik ve Dokuma	70

3. 3. Özel Dokuma Sektörü.....	72
3. 4. Köylünün Giyimi	74
3. 5. Eğitim.....	76
3. 6. Konut.....	78
3. 7. Sağlık	79
3. 8. Sosyal Hayat	80
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	85
ÖZGEÇMİŞ.....	94

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2. 1: Sümerbank'ın 1933-1939 Yılları Arası Sermaye ve Artış Miktarı	28
Tablo 2. 2: Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerin Sermaye Miktarı	29
Tablo 2. 3: 1934-1938 Yılları Arası Türkiye'de Pamuk Türlerinin Ekilen Alan Miktarları (Hektar)	32
Tablo 2. 4: 1934-1938 Yılları Arası Adana ve Ege Bölgelerinde Pamuk Üretim Miktarları.....	33
Tablo 2. 5: 1939-1943 Yılları Arası Merinos Sayıları	35
Tablo 2. 6: Kayseri Bez Fabrikası'nın 1936-1938 Yılları Arası Üretim Miktarı	43
Tablo 2. 7: Nazilli Basma Fabrikasının 1937-1938 yılları arası üretim miktarı	50
Tablo 2. 8: Ereğli Bez Fabrikasının 1936-1938 yılları arası üretim miktarı.....	55
Tablo 2. 9: Bursa Merinos Fabrikasının 1937-1938 yılları arası üretim miktarı	62
Tablo 2. 10: Malatya Bez ve İplik Fabrikasının 1940-1942 Yılları Arası Üretim Miktarı.....	66
Tablo 3. 1: Türkiye'de 1923-1938 Yılları Arası Pamuklu Dokuma İthalat ve İmalat Miktarları.....	69
Tablo 3. 2:1937-1939 Yılları Arası Yapağı İthalatı (kg)	70
Tablo 3. 3: Türkiye'de 1923-1938 Yılları Arası Yünlü Dokuma İthalat ve İmalat Miktarları.....	71
Tablo 3. 4: Türkiye'de 1933-1938 Yılları Arası Kamgarn İplik	72
Tablo 3. 5: Sümerbank'ın 1933-1938 yılları arası yurtdışına gönderdiği öğrencilerin eğitim giderleri	77

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2. 1: Kayseri Bez Fabrikası	40
Şekil 2. 2: Kayseri Bez Fabrikasının Açılış Töreninden Fotoğraflar	41
Şekil 2. 3: Nazilli Basma Fabrikasının temel atma töreninden bir görüntü	45
Şekil 2. 4: Nazilli Basma Fabrikası	47
Şekil 2. 5: Nazilli Basma Fabrikasının Açılış Töreninde	48
Şekil 2. 6: Nazilli Basma Fabrikası dokuma tezgahları	49
Şekil 2. 7: Ereğli Bez Fabrikası	54
Şekil 2. 8: Bursa Merinos Fabrikası	59
Şekil 2. 9: Atatürk Merinos Fabrikasının Hatıra Defterini İmzalarken	59
Şekil 2. 10: Bursa Merinos Fabrikasının açılış töreninden fotoğraflar	60
Şekil 2. 11: Bursa Merinos Fabrikasının Açılış Töreninde Atatürk'ün Hatıra Defterine Yazdıkları	61
Şekil 2. 12: Malatya Bez Fabrikası	65
Şekil 3.1: Köylü için hazırlanan kıyafet örnekleri	76

KISALTMALAR

Vd.	: ve diğerleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOMTAŞ	: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
T.A.Ő.	: Türk Anonim Şirketi
BBYSP	: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
�AESTE	: International Association for the Exchange of Students for Technical Experience (Uluslararası Teknik Stajyer �ğrenci Mübadelesi Birliği)
BCA	: BaŐbakanlık Cumhuriyet ArŐivi
Ed.	: Editör
Bkz.	: Bakınız
Der.	: Derleyen
A.g.e.	: Adı geçen eser
C.	: Cilt
S.	: Sayı
�MR	: �dare Meclisi Raporu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsan yaşamında önemli bir yeri olan tekstil, tarih boyunca önemini korumuştur. Anadolu'da tekstilin tarihini Asurlulara kadar uzatmak mümkündür. Kayseri Kültepe'de yapılan kazılarda Anadolu'da tekstilin tarihiyle ilgili bilgiler elde edilmiştir. Bugünkü Kayseri'de kurulan Kaniş'te Asurlular tarafından oluşturulan ticaret merkezlerinden biridir. Bugünkü Musul civarında kurulmuş olan Asur krallığı İran'ı ve Mezopotamya'yı Anadolu'ya bağlayan kervan yollarına hakimdi. Kuzeyden Diyarbakır, Ergani, ¹Elâzığ, Malatya, Gürün, Pınarbaşı, Kültepe, Güneyden Mardin, Viranşehir, Harran, Karkamış, Birecik, Gaziantep, Pazarcık, Maraş, Göksun, Pınarbaşı, Kültepe yollar şebekesi ile Asur'dan Anadolu'ya ticaret kervanları gelirdi. Asur'dan Anadolu'ya yün tekstil ürünleri ve kalay gelirdi. Asurlu tüccarlar tekstil ticaretinden iyi kar elde ederler, ödeme karşılığında ise altın ve gümüş alırlardı.

Anadolu'da 11. yüzyılda etkinliğini kaybetmiş olan dokumacılık Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle eski gücünü kazanmış ve büyük bir gelişme göstermiştir. Dokumacılık Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde önde gelen sanayi sektörlerinden olmuştur. Bu durum 11. yüzyıldan başlayarak 18. yüzyıla kadar devam etmiştir.² Anadolu'da üretimi yapılan tekstil ürünlerinin büyük kısmı pamuklu, ipekli, yünlü ve halılardan oluşmaktaydı.³ Anadolu'da pamuk yetiştirmeye uygun yerlerin oluşu ve Türklerin göçebe kültüre dayanan dokumacılık alanındaki becerileriyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde pamuklu dokumacılık dokuma sanayiinin önemli bir kolu haline gelmiştir.⁴ Dokumacılık Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle büyük bir gelişme göstererek Denizli, Alaşehir, Adana ve Bursa gibi bölgeler dokumacılık merkezleri oluşturmuştur. 1331'de Denizli'ye gelen ünlü gezgin İbn Batuta buradaki kumaşlarla

---

¹ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 71-75.

² Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 1992), 373.

³ İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 14.

⁴ Zeki Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2008), 61; Dölen, *Tekstil Tarihi*, 373.

ilgili “*Orada altın işlemeli pamuklu kumaşlar dokunur ki benzeri yoktur. Pamuğun kalitesi ve kuvvetli bükümlü olması dolayısıyla dokunan kumaş ve bezler çok dayanıklıdır.*” diye yazmıştır.⁵

Osmanlı Toplumunda pamuklu ve pamuk-ipek karışımı kumaşların geniş bir kullanım alanı vardı. Giyim kuşamda, hamam peştamalı, havlu, mendil, perde, yorgan, yastık ve minderler ve daha pek çok tekstil ürünü pamuklu kumaşlardan üretiliyordu. Bütün bu ürün ihtiyacı Anadolu’da köy ve kentlerdeki çok yaygın olan el dokuma sanayii ile karşılanırdı. Dokuma sanayiinde uzmanlaşan belirli bölgeler ülkenin iç taleplerini karşılar ve bir dereceye kadar da kuzey ülkeleri ve Avrupa’ya da satış yapılırdı. Türkiye ekonomisinin tahıldan sonra en önemli sektörü pamuklu sanayii idi.⁶

Geçimlerini hayvancılıkla sağlayan Türkler Orta Asya’da yaşadıkları dönemde yünlü dokumacılık yapıyorlardı. Anadolu’ya geldiklerinde de bu geleneklerini sürdürdüler. Ankara’nın ünlü Tiftik keçisinin yününden dokunan sof, ününü ülke dışına da duyurmuştu.⁷ Pamuk ve pamuklu dokuma gibi yünün de kullanım alanı oldukça genişti. Yünden dokunan aba, çuha, velençe gibi kumaşlardan başka halı ve kilim de önemli bir yer tutuyordu.⁸ Aksaray, Gördes, Kula ve Uşak halı dokumacılığında uzmanlaşan bölgelerdi.⁹ İpek sanayi ise Bursa’da oldukça gelişmiş bir sanayi dalıydı. Burada kadife, saten, kemha gibi ipekli kumaşlar dokunurdu.¹⁰

15. yüzyılda Hindistan pamukluları Osmanlı pazarlarına gelmeye başlamıştır. Osmanlı halkı Hint şallarına ve lüks ince Hint pamuklularına büyük ilgi göstermiş ve pamuklu dokuma ithalatı artış göstermiştir. Bu durum Osmanlı’da tedirginliğe sebep olmuştur. Osmanlı tarihçisi Naima, Hint mallarına çok para harcadığını fakat Hintlilerin ise

---

⁵Dölen, *Tekstil Tarihi*, 373; Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, 61.

⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), 259; Dölen, *Tekstil Tarihi*, 374.

⁶ İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 79.

⁷ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 374; Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, 61; Dölen, *Tekstil Tarihi*, 62.

⁸ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 378.

⁹ İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 13.

¹⁰ A.g.e., 14.

Memalik-i Osmaniye'den bir şey almadığını bu nedenle alınan gümrük vergilerinin fayda sağlamadığını belirtmiştir. Ona göre başka memleketlerden mal getirip satanlar, kazandıklarıyla ülkemizden kendilerine lazım olan eşyalardan alsalar bu şekilde devri-i daim ile para ülkede kalır. Bu suretle alınan vergiler de fayda sağlardı.¹¹

17. yüzyılda Hint pamukluları Avrupa pazarlarını da ele geçirmiştir. İngiltere ve Fransa'da büyük ilgi gören pamuklu dokumalar keten, ipek ve yünlü dokuma sanayilerini zor durumda bırakmıştır. Bu sanayilerin baskısıyla pamuklu kullanımına ve ithalatına yasaklamalar ve ağır gümrük vergileri uygulanmıştır. 18. yüzyılda ise ithal pamuklulardaki kısıtlamalar ve yasaklamalar hafifletilmiş ve yerli pamuk sanayi desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.¹²

18. yüzyılda sanayileşme sürecine giren Avrupa ilk ve en önemli gelişmeyi dokuma sanayiinde gerçekleştirmiştir. Samuel Cromton tarafından bulunan iplik eğirme makinası ve Edmund Cartwright'in icat ettiği dokuma tezgahının tekstil sanayiinde kullanılmaya başlamasıyla büyük bir ilerleme kaydetmişlerdir. Bu ilerleme sonucunda İngilizler Hint mallarıyla rekabet edebilmişlerdir.¹³

İngilizlerin tekstil alanındaki gelişmelerinin sonucundan Osmanlı pazarı da etkilenmiş, o döneme kadar Avrupa ülkelerine önemli ölçüde tekstil ürünü ihraç edebiliyorken gelişmeler sonucunda ithal eden ülke konumuna düşmüştür.¹⁴ 1840'larda Diyarbakır'daki pamuklu sanayi İngiltere'den ithal edilen pamuk ipliklerini kullanıyordu. Bunun gibi birçok şehirde pamuklu sanayi İngiliz ipliğine dayanıyordu.¹⁵ İstanbul, Bursa, Amasya, Halep, Şam, Selanik gibi tekstil merkezlerindeki dokuma sanayiinde çöküş yaşanmıştır. İç kesimler, köy ve kasabalarda ise yerel pazarın ihtiyacı yerli dokuma sanayi tarafından karşılanmaya

---

¹¹ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 85-86; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 270-271.

¹² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 272.

¹³ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 384; Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, 77; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 306.

¹⁴ Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, 77.

¹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, 307.

devam ediyordu. İthal ürünlerin yerel pazarı ele geçirmesi ulaşım zorlukları nedeniyle zaman almıştır. 19. yüzyılın sonlarında yapımı gerçekleştirilen demiryolu şebekeleri ile yerel sanayi de ele geçirilmiş ve dokuma sanayiinin çöküşü hızlanarak tamamlanmıştır.¹⁶

19. yüzyılda Osmanlı ordusunun kıyafet ihtiyacını karşılamak için tekstil fabrikaları kurulmuştur.¹⁷ 3. Selim döneminde 1805'te Beykoz'da bir çuha fabrikası kurulmuştur.¹⁸ Bu fabrika Türkiye'de kurulan ilk modern dokuma fabrikasıdır.¹⁹ Daha sonra bu fabrika faaliyetlerini durdurmuştur. 1828'de fabrikanı yeniden işler duruma getirilmesine karar verilerek, fabrika için gerekli olan aletlerin yapımına başlanmıştır. Fakat fabrikanın üretim kapasitesinin ordunun giydirilmesi için gerekli olan miktara ulaşamadığı hesaplanmıştır. 1832 yılında ise fabrikanın büyütülmesine karar verilmiş ve gerekli olan alet ve ustaların Fransa'dan getirilmesi için anlaşıldıysa da bundan vazgeçilmiştir.²⁰

1826 yılında donanma gemilerinin yelken ihtiyacını karşılamak ve ordunun yazlık kıyafet ve çamaşırlarını üretmek için İplikhane-i Amire adında bir fabrikanın yapımına başlanmıştır. İstanbul Eyüp'te kurulan fabrika 1827'de işletmeye açılmıştır. Fabrikada Batı Anadolu'da yetişen pamuklar kullanılmış ve üretilen ipliklerin bir kısmı fabrikada kullanılmış bir kısmı da dışarıya satılmıştır.²¹ Fabrika 1890 yılında kapatılmıştır.²²

Yine ordunun ihtiyacı olan çuha kumaşını üretmek için 1835'te İslimye'de bir çuha fabrikası kurmak için girişimlere başlanmıştır. Başlangıçta yerli ve merinos yapağısı kullanılan fabrikada istenilen sonuç elde edilemeyince hem İslimye Çuha Fabrikası'nın hem de diğer yünlü imalat yapan fabrikaların yapağı ihtiyacı için

---

¹⁶ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 386.

¹⁷ Zafer Toprak, *Sümerbank*, (İstanbul: Creative Yayıncılık, tarih yok), 11.

¹⁸ Tez, *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, 80.

¹⁹ İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 149.

²⁰ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 397-398.

²¹ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 398-399.

²² Mustafa Kurt, vd., "19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envarter Çalışması", *OTAM*, S. 40, (Güz 2016), 260.

İspanya'dan damızlık merinos getirilmiştir. Bu merinoslar Bursa'da kurulan çiftliklerde yetiştirilmeye başlanmıştır. Fakat fabrika merinos koyunu yetiştirilmesinde başarılı olamamıştır.²³

Osmanlı Devleti'nde 1826 yılında ordunun kıyafetleri değişince askerlerin fes giymesine karar verilmiştir. Bir süre fesler Tunus'tan getirilmiş ancak 1835 yılında Kadırga'da kurulan bir imalathanede yerli üretime geçilmiştir. Bu imalathane 1839 yılında Haliç'e taşınmıştır. Başlangıçta çevirici güç için hayvanlardan yararlanan Feshane 1843-1851 yıllarında Fransa, İngiltere ve Belçika'dan makineler getirilerek makine kullanımına ve buhar gücüne geçilmiştir.²⁴ Feshane Fabrikası Cumhuriyet'e kadar faaliyetlerini sürdürmüş, Cumhuriyet kurulduktan sonra 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilmiştir.²⁵

1850'de özel bir girişim olarak kurulan Bakırköy Bez Fabrikası (Basmahane) basma üretmeye başlamıştır. Fabrika 1860 yılında Hazine-i Hassa'ya, 1867 yılında da Harbiye Nezaretine devredilmiştir. Devlet yönetimine geçtikten sonra yalnız ordunun ihtiyacı olan kumaşlar üretilmiştir. 1900'de ise fabrikaya el tezgâhı bölümü açılarak havlu, peştamal, çeşitli örtüler ve perdelik kumaş üretilmiştir. Bu ürünlerin belirli gün ve yerde halka satışı yapılmıştır. Cumhuriyet'e kadar faaliyetlerini sürdüren fabrika 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'na, 1932'de Sanayi Ofisi'ne, 1933'te de Sümerbank'a devredilmiştir.²⁶

Yine ordunun ihtiyacını karşılamak için 1839-1842'de İzmit'te bir çuha fabrikası kurulmuştur. Başlangıçta ordu için yünlü kumaş ve fes üreten fabrika daha sonra çarşaf, havlu, çorap ve eldiven de üretmiştir.²⁷ Fabrika, 1856'da askeriye devredilmiştir. 1870 ve 1910 yıllarında yenilenen fabrikanın aletleri Avrupa'dan getirilmiştir. İzmit Fabrika-i Hümayun'u Millî Mücadele yıllarında ordu için kıyafet

---

²³ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 403-404.

²⁴ Toprak, *Sümerbank*, 11.

²⁵ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 410.

²⁶ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 419-420.

²⁷ A.g.e. 413.

üretmeye devam etmiştir. Fakat fabrika, bu dönemde İngilizler tarafından bombalanmış, bunun sonucunda ise faaliyetlerine son verilerek kapatılmıştır.²⁸

Hereke Fabrikası da 1843'te özel bir girişim olarak kurulmuş, pamuklu ve ipekli dokuma üretmeye başlamıştır. 1845'te ise fabrika Hazine-i Hassa'ya devredilerek saray için ipekli kumaş üretmeye devam etmiştir. Hereke Fabrikası'na 1890'ların başlarında ustalar getirtilerek halı üretimine başlanmıştır. Hereke Fabrikası da Cumhuriyet kurulana kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁹

Osmanlı Devleti'nin son yılları savaşlarla geçmiş, bu savaşlar nedeniyle ülke ekonomik açıdan zor duruma düşmüştür. Girdiği savaşlar için gerekli olan finansman, iç kaynakların yetersiz kalması sonucunda yüksek miktarda borçlanılmıştır. Uzun yıllar devam eden savaşlar, birçok iş yerinin kapanmasına, üretken nüfusun azalmasına, göçlere ve bunun sonucunda işsizlik sorununa neden olmuştur.³⁰

Osmanlı sanayisi devletin çöküş yıllarında büyük bir dışa bağımlılık içindeydi. 1923 yılında ülkenin sahip olduğu topraklar içerisinde bulunan fabrikaların yerli ihtiyacı karşılama oranı çok düşük seviyede idi. Bu oran, pamuklu kumaşlarda yüzde 10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday ununda %60'tı.³¹

Kurtuluş savaşının kazanılmasının hemen ardından, henüz cumhuriyet kurulmadan Ankara Hükümeti ekonomik gelişmeye önem vermiş ve çalışmalarını bu yönde sürdürmüştür.³² 1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 3. yasama yılı açılışındaki konuşmasında Atatürk, ekonomiyi geliştirmekle ilgili fikirlerini dile getirmiştir. Ona göre, ülke bağımsızlığının tam olarak sağlanması için ekonomik bağımsızlığın da sağlanması gereklidir. Bunun için dışarıya müracaat etmeden memleketin kendi kaynakları ve iradesiyle yönetmenin çözüm yolları bulunmalıdır.

---

²⁸ Hilal Karavar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası" (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006), 28, 39, 68.

²⁹ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 414-416.

³⁰ Ali Coşkun, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Kasım 2003, Sayı: 4, Sayfa: 72-77.

³¹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), 92.

³² A.g.e., 132.

Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi olarak tanımladığı köylünün çiftçilikteki mesaisini dönemin ekonomik tedbirleriyle en üst seviyeye çıkarılarak, bir taraftan çiftçinin çalışmasını artıracak ve verimli kılacak bilgi, araç ve teknik aletlerin tamamlanması ve yaygınlaştırılmasına, diğer taraftan çalışmasının sonucunda en üst seviyede yararlanılacak ekonomik tedbirlerin alınmasını önemsemiştir. Atatürk, kapitülasyonlar nedeniyle ayrıcalıklı durumda olan Avrupalı devletlerin rekabeti yüzünden zarara uğrayan sanayi ve ziraatın geliştirilerek dönemin iktisadi araçlarıyla donatmayı önemle dikkate alınacağını da belirtmiştir. Ayrıca hükümetin ekonomi politikasının esas amaçlarından biri de genel menfaati doğrudan ilgilendirecek müesseseleri ve iktisadi girişimleri maliyenin gücü ve teknik bilginin izin verdiği oranda devletleştirerek, bu doğrultuda toprak altında terkedilmiş olarak duran madenlerin az zamanda işleterek milletin menfaatine sunmanın ancak bu şekilde mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Dolayısıyla ekonomiye yarar sağlamak maksadıyla gerek madenlerde ve gerek diğer ekonomi konularında bayındırlık hizmetlerinde kullanılmak istenilen sermayenin sahiplerine hükümetin her türlü kolaylık sağlaması hedeflenmiştir. Öte yandan memleketin iktisadi temelleri ziraat ve zirai sanayi olmakla birlikte memlekette eskiden beri var olan dokuma sanayi gibi sanayi kollarının da korunması ve geliştirilmesi ve bazı bölgelerde yeniden kurulabilecek diğer sanayilerin üzerinde önemle durulacağına da dikkat çekmiştir.³³

1.1. Kapitülasyonların Kaldırılması

Bağımsız bir Türkiye için bağımsız bir ekonominin varlığı önemliydi. Bunun için ülkeyi yarı sömürge durumuna düşüren kapitülasyonlar kaldırılmıyordu. Bağımsız ekonominin önünde bir engel olan kapitülasyonlar Osmanlıdan kalan bir mirastı. Birinci dünya savaşının sonunda taraflar Lozan'da barış anlaşması için bir araya gelmişlerdi. 1 Kasım 1922'de Osmanlı saltanatı resmen kaldırılmış ve Lozan'da Türkiye'yi TBMM Hükümeti tarafından görevlendirilen başında dışişleri bakanı İsmet İnönü'nün bulunduğu heyet temsil etmiştir.³⁴

Yabancı devletlere tanınan ekonomik ve ticari ayrıcalıklar anlamına gelen kapitülasyonların uygulanması Osmanlı Devleti'nde sanayinin ilerleyememesine ve ekonomide bozulmalara sebep olmuştur. Osmanlı ekonomisi kapitülasyonların

---

³³ TBMM Tutanak Dergisi, D. 1, C. 18, S. 2.

³⁴ Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 9-10.*

uygulanmasıyla yarı sömürge bir hal almıştır. Bu durumdan kurtulmak için İttihat ve Terakki hükümeti 1914 yılında kapitülasyonları geçici olarak kaldırmıştır. Birinci Dünya Savaşında durumdan yararlanılarak tek taraflı olarak kaldırıldıysa da savaşın kaybedilmesiyle mecburen tekrar kabul edilmiştir.³⁵

Lozan'da Türk yetkililer kapitülasyonların tamamıyla ve kesin olarak kaldırılmasını şart koşuyorlardı. Batılı devletler ise Osmanlı İmparatorluğunun güçlü zamanlarında başlayıp zamanla genişleyerek elde ettikleri bu ayrıcalıkları devam ettirmek istiyorlardı. Kapitülasyonların en önemli noktası gümrük tarifeleriydi. Kapitülasyonların şartları sebebiyle Türkiye istediği gibi tarife uygulayamıyor, istediği devletle karşılıklı ve eşit şartlarda anlaşma yapamıyordu. Bunun sonucunda ise sanayinin kurulması, ekonominin gelişmesi engellenmiş oluyordu. Türkiye sanayiden alıkonulmuş sadece gıda ve hammadde üreticisi konumundaydı.³⁶

20 Kasım 1922'de başlayıp zor şartlar altında devam eden konferansta şubat ayına gelinmiş fakat ana konulardan hiçbirinde anlaşmaya varılamamıştı. Bu şartlar altında devam edemeyen taraflar 4 Şubat'ta konferansa ara verip ülkelerine dönmüşlerdir.³⁷

Türkiye konferansa ara verildiği dönemde diğer devletlerle münasebetlerini devam ettirerek iyi niyetini göstermiş ve yeni bir proje göndermiştir. Bunun üzerine müzakerelerin yeniden başlamasına karar verilerek taraflar yeniden toplanmıştır. 23 Nisan 1923'te açılan konferans 24 Temmuz 1923'e kadar tam üç ay devam etmiştir. Yapılan müzakereler sonucunda taraflar anlaşmaya vararak 24 Temmuz 1923'te Lozan'da barış anlaşmasını imzalamışlardır.³⁸

Lozan Antlaşmasına göre uzlaşmaya varılan ekonomik şartlar şöyledir: Türkiye beş yıl daha yeni gümrük tarifeleri koyamayacak, 1916 tarihli gümrük tarifesi 1929 yılına kadar uygulanmaya devam edecektir. Kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Bağımsız bir ekonomi için vazgeçilmeyen bu şart, yabancı devletlerin ayrıcalıklarına son vermiştir.

---

³⁵ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 4. bs. (İkinci Sayfa Yayınevi, 2014), 24-25.

³⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C. 1 (Remzi Kitapevi: İstanbul, 2011), 234-235.

³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 3 (Remzi Kitapevi: İstanbul), 118.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, C. 3 (Remzi Kitapevi: İstanbul), 119; Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 8. Bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 204-205.

İthalat ve ihracattaki yasaklamalar kaldırılmıştır. Türkiye'ye kabotaj hakkı verilmiştir. Buna göre Türkiye karasularında sadece Türkiye gemilerine ve Türkiye vatandaşlarına taşımacılık ve denizcilik faaliyetlerini yürütme hakkı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar, Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletler arasında orantılı olarak paylaştırılmıştır.³⁹ Türkiye kendi payına düşen miktarın ilk taksitini 1929 yılında ödemeye başlayarak,⁴⁰ 1954 yılına kadar borçların tamamını ödemiştir.⁴¹

1.2 İzmir İktisat Kongresi

Lozan Barış Konferansının ara verildiği dönemde İzmir'de bir iktisat kongresi toplanmıştır. 17 Şubat 1923'te başlayan kongre 4 Mart 1923'e kadar devam etmiştir. Bu kongrede Türkiye'nin ekonomik sorunlarına çözüm yolları aranarak ekonomiye yön vermek, savaştan yeni çıkan memleketin ekonomisini kalkındırmak amaçlanmıştır. Kongreye başta Atatürk ve siyasetçiler olmak üzere iş adamı, çiftçi, esnaf ve işçi kesimlerinden 1135 delege katılmıştır.⁴² Sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi gruplarının bir araya geldiği kongrede ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve ekonomiyi kalkındırmak için kararlar alınmıştır. Bu dört grup için iktisat esasları belirlenmiştir.

Sanayi grubu için alınan kararların başlıcaları şunlardır: Memleketin ihtiyacına yetecek kadar üretilen malların dışardan ithaline ağır gümrük vergileri koyularak karşı koyulacak. Memlekette bulunan ve ihtiyaca yeterli olan hammaddelerin ağır gümrük vergileri koyularak dışarıdan ithali yasaklanacak ve memleketimizde bulunmayıp sanayimize lazım olan hammaddeler ise gümrük vergisinden muaf tutularak ithal edilecek. Bütün sanayi için gerekli olan makine ve aksamı gümrükten muaf tutulacak. Memlekette bulunmayan işlenmiş ve işlenmemiş malların lazım olanları vergisiz veya az bir vergiyle ithal edilecek. Teşvik-i Sanayi Kanunundaki vergi muafiyeti

---

³⁹ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 4. bs. (İkinci Sayfa Yayınevi, 2014), 38-39.

⁴⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977), 140.

⁴¹ Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 39.

⁴² Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, (Ankara: Yurt Yayınları, 1982), 135; Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 12.

geniştirilerek uygulanacak ve bu muafiyet yalnızca Türkiye halkına ayrılacak. Her sene sergiler açılacak ve seçkin sanayiciler ödüllendirilecek. Kadın erkek bütün halkın devlet memuru ve askeriyenin yerli ürün ve dokuma kullanması mecbur olacak. Büyük şehirler ve limanlarla kasabalar arasına demiryolları veya şose yolları yapılacak. Sanayiciye kredi temin etmek için bir sanayi bankası açılacak. Her muhitin ihtiyacı ve becerisine göre sanayi okulları açılacak. Usta yetiştirmek için kurslar açılacak. Sanayi okullarından mezun olanları Avrupa'ya göndererek sanat mühendisleri yetiştirilmesi sağlanacak. Sanayi odaları açılacak.⁴³

1.3. 1923-1929 Ekonomi Politikaları

İzmir İktisat Kongresinde oluşan genel düşüncenin, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'li yılların sonuna kadar uyguladığı ekonomi politikalarına hâkim olduğu söylenebilir.⁴⁴ Kongrede alınan kararlar ilerleyen yıllarda uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat sanayi, tüccar ve çiftçi grupları için alınan kararlar uygulanmaya çalışılsa da işçilerle ilgili alınan kararların dikkate alınmadığı görülmüştür.⁴⁵

Cumhuriyetin başlangıcında hükümetin ekonomi politikaları içinde en çok önem verdiği konu sanayiye geliştirmektir. Buna göre ülkede üretilen malların korunması amacıyla bir gümrük politikası benimsenmiş, iç piyasa öncelikle yurtiçi sanayi üretimine ayrılmış ve sanayi sektörünün birtakım desteklerle gelişiminin hızlandırılması hedeflenmiştir. Sanayi kolları içinde ilk olarak şeker, tekstil, çimento gibi hammaddesi yurtiçinde üretilen ve ithal ikamesine uygun kollar öne çıkmıştır.

Hükümetin ekonominin gelişmesi için önem verdiği diğer bir konu ise tarım olmuştur. Tarımsal üretimi artırarak hem gelişimini tarımdan sağlayan halkın yaşam standardı artacak hem de sanayinin gelişmesine katkı sağlanacaktı.⁴⁶ Tarımsal alanda en önemli görülen çalışma aşar vergisinin kaldırılması olmuştur. Devlet için önemli gelir

---

⁴³ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, (Ankara: Sermaye Piyasa Kurulu, 1997), 355-357.

⁴⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 16. Bs. (Ankara: İmge Kitapevi, 2012), 46.

⁴⁵ Janset Özen Aytemur, 1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme, (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 40.

⁴⁶ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 141.

kaynaklarından olan aşar vergisi, 1925 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Tarımsal kesimi canlandırmak için aşar vergisinin kalkmasıyla devlet bütçesinde önemli bir daralma olmuştur.⁴⁷ 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan kanunlar ile topraksız köylülere ve göçmen ailelere toprak dağıtılmıştır. Tefeciliğin yaygın olduğu bu dönemde çiftçiye sermaye sağlamak için devlet, kredi sisteminde değişiklikler yapmış, Ziraat Bankası'nda düzenlemeler yapılarak kredi imkanları artırılmıştır. 1929 yılında çıkarılan kanun ile de Tarım Kredi Kooperatifleri kurularak tarımsal alanda gelişme amaçlanmıştır. Fakat tüm bu çalışmalara rağmen kayda değer bir gelişme sağlanamadığı görülmüştür.⁴⁸

Hükümet iç piyasa oluşturmak için ulaşımaya büyük önem vermiştir. Başta demiryolları olmak üzere denizcilik ve havacılığın gelişmesi için çalışmalar yapılmıştır. Yabancı şirketlerin ellerinde bulunan demiryolları 1924 yılında çıkarılan kanun ile demiryollarının devletleştirilmesi kabul edilerek, demiryollarının devletleştirilmesine ve yeni demiryollarının yapılmasına başlanmıştır. Hükümetin yabancı şirketlerden alarak devletleştirdiği demiryolu hatları, 1924'te Haydarpaşa-Ankara, Arifiye-Adapazarı, Eskişehir-Konya demiryolu hatları ile 1928'te Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hattı olmuştur.⁴⁹ Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'nin sahip olduğu demiryolu uzunluğu 3756 km idi. Yeni demiryollarının yapımıyla bu uzunluk 1930 yılında 5639 km'ye ulaşmıştır.⁵⁰ Şevket S. Aydemir, İkinci Adam adlı eserinde hükümetin demiryolu siyasetini bir "destan" olarak nitelendirmiştir. Fakat demiryolu yapımındaki başarının ziraat ve köy işlerinde yakalanamamasına da dikkat çekmiştir.⁵¹

Ulaşımada önemli bir yeri olan denizciliğin geliştirilmesi için de çalışmalar yapılmıştır. Lozan Barış Antlaşmasında Türkiye'ye kabotaj hakkı tanınmış ve böylece kendi karasularında denizcilik faaliyetlerini yürütme yolu açılmıştır.1926 yılında çıkarılan

---

⁴⁷ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 65.

⁴⁸ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 12. Bs. (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2001), 42-44.

⁴⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 46.

⁵⁰ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 43.

⁵¹ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.1, 363, 366.

Kabotaj Kanunu ile de Türkiye denizcilik faaliyetlerini kendi elinde tutarak geliştirmek için ilk adımı atmıştır.⁵²

Hükümet, bu dönemde havacılık alanında da çalışmalar yapmış, 16 Şubat 1925 tarihinde Türk Tayyare Cemiyeti kurulmuştur. 15 Ağustos 1925 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Alman hükümetinin desteklediği, Alman Junkers Şirketi arasında Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) kuruluş sözleşmesi imzalanmıştır. Ticari ve savaş uçakları üretmek için Kayseri’de kurulan fabrikası ise, Türkiye’nin ilk uçak fabrikası olarak 6 Ekim 1926 tarihinde resmen açılmıştır. Fakat mali sorunlar yaşayan Junkers Şirketi iflasını verince, TOMTAŞ 28 Haziran 1928’de kapatılmak zorunda kalmıştır. Faaliyette olduğu sırada toplamda 33 adet uçak üretmiş olan fabrikadan kalanlar Millî Savunma Bakanlığına devredilmiştir. ⁵³

İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlara göre sanayinin gelişebilmesi, birikimleri harekete geçirmek ve ekonomik girişimlere finans desteği sağlamak amacıyla bankacılık sektöründe girişimler yapılmıştır.1924 yılında Atatürk’ün girişimiyle İş Bankası kurulmuştur. Celal (Bayar)’ın genel müdür olarak görevlendirildiği İş Bankası’nın kurucuları ve yönetim kurulu, tüccarlardan ve politikacılardan oluşuyordu.⁵⁴ İş Bankası, çeşitli ekonomi politikalarının sermaye sahiplerinin isteklerine göre şekillenmesinde etkili olmuştur.⁵⁵

Ziraat Bankası’na 1863 yılında faaliyete başlayan Memleket Sandıkları temel oluşturmuştur. Çiftçilere kredi sağlamak için oluşturulan bu sandıklar, 1888 yılında Ziraat Bankası kurulunca bankaya devredilmiştir.⁵⁶ Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkenin en büyük bankası olan Ziraat Bankası’nın bütün ülkede şubeleri vardı. Ziraat

---

⁵² Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 43-44.

⁵³ Muzaffer Deniz, “Başarısızlıkla Sonuçlanan Bir Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)”, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S.1, (2018): 121-130.

⁵⁴ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 44.

⁵⁵ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 41.

⁵⁶ Emine Kaya, Esra Kadanalı, “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T:C: Ziraat Bankası”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 19, (14 Temmuz 2020), 138.

Bankası, 1926 yılında tüzük değişikliğine gidilerek anonim bir şirket haline gelmiştir. Buna göre, tarımsal kredi vermekle birlikte diğer tüm bankacılık faaliyetlerini yapabilecektir.⁵⁷

Sanayinin gelişmesi için de 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Sanayi ve Maadin Bankası kuruluş amacına göre kendisine devredilmiş olan işletmeleri, kurulacak şirketlere devredene kadar yönetmek, özel işletmelerle ortak olarak girişimlerde bulunmak, ortaklık kurarak aldığı izinle maden işletmek, özel yerli sanayici ve madencilere kredi vermek ve bankacılık işleri yapmak gibi görevler verilmiştir.⁵⁸ Osmanlı Devleti'nden kalan ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın devraldığı fabrikalar: Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü dokuma fabrikaları ve Beykoz Deri ve Ayakkabı fabrikasıdır. Sermaye yetersizliği ve teknik bilgi eksikliği sebebiyle gelişemeyen özel girişimi destekleyerek geliştirmek amacıyla kurulan Sanayi ve Maadin Bankası devraldığı fabrikaları onarıp genişleterek gelişmeleri yönünde çalışmalar yapmıştır.⁵⁹

1926 yılında da Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Bu banka ipotek karşılığında ev ve gayrimenkul için kredi verecekti. Emlak ve Eytam Bankası kaynaklarını daha çok Ankara'nın imarına ayırmıştır.⁶⁰

Daha önce 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanununun kapsamı genişletilerek 28 Mayıs 1927 tarihinde yeni bir kanun çıkarılmıştır. 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanununa 15 yıllık geçerlilik süresi verilmiştir. Kanuna göre özel sanayi ve maden girişimcilerine teşvik amaçlı özel muafiyetler ve ayrıcalıklar verilmiştir.⁶¹

---

⁵⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi*, 53, 56.

⁵⁸ Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, 115-116.

⁵⁹ Dölen, *Tekstil Tarihi*, 435.

⁶⁰ Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 42.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 56.

⁶¹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 129-131; Boratav, *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*, 120-121; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 64.

1927 yılında, ekonomik gelişmeye yardımcı olmak için araştırmalar yapıp programlar hazırlamak amacıyla Âli İktisat Meclisi kurulmuştur. Âli İktisat Meclisi, hükümet, sanayi ve ticaret odaları ve diğer meslek kuruluşları arasından seçilmiş üyelerden oluşuyordu.⁶² Avrupalı ülkelerdeki benzer kuruluşlardan örnek alınarak kurulmuş olan meclis, daha çok özel kesimin isteklerini hükümete ulaştırmada aracı olmuştur.⁶³ Âli İktisat Meclisi'nin kuruluş kanununda belirtilen görevleri ise şunlardır: Hükümetçe hazırlanacak ekonomi ile ilgili kanun, tüzük tasarısı ve hükümetin belirlediği ekonomik konularla ilgili incelemeler yapmak. Ekonomi ile ilgili mevzuattaki konuların uyum ve ilişkisini araştırarak, gerekli görülen değişiklikleri gerekçeleriyle hükümete sunmak. İhtiyaç duyulan ekonomik konularla ilgili araştırmalar yapmak. Genel ekonomi akımlarını takip ederek memleket ekonomisine ilgisini ve etkisini araştırmak.⁶⁴ Ekonomi politikalarında etkili olamayan meclis, 1935 yılında kapatılmıştır.⁶⁵

Hükümet, 1928 yılında ekonomi politikalarını yönetici sistemde değişikliğe gitmiştir. Tarım ve Ticaret Bakanlıkları birleştirilerek İktisat Vekaleti kurulmuştur.⁶⁶ Böylece hükümetin ekonomi politikalarını yürütmekte daha etkili olması amaçlanmıştır. İktisat Vekaleti, devletçi ekonomi politikalarını uygulamada önemli bir role sahip olmuştur.⁶⁷

Lozan Barış Anlaşmasında kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Fakat beş yıl süreyle Türkiye'nin yeni gümrük tarifesi uygulamalarına geçmesi yapılan Ticaret Anlaşmasıyla sınırlanmıştır. Bu süre içinde 1916 tarihli gümrük tarifesi uygulanmıştır. 1929 yılına gelindiğinde Lozan Barış Anlaşmasının beş yıllık sınırlayıcı

---

⁶² Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 207-208.

⁶³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 61.

⁶⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 61-62; Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 132-133.

⁶⁵ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 133.

⁶⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 62.

⁶⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 208.

hükümleri kalkmış ve yeni gümrük tarifelerine geçilmiştir. 1929 yılına kadar açık veren dış ticaret miktarı bu tarihten sonra yükselişe geçmiştir.

Cumhuriyetin ilk beş yılında uygulanan Ticaret Anlaşmasına göre Türkiye'nin bazı istisnai durumlarda Ticaret Anlaşması hükümlerinden muaf tutulması kabul edilmiştir. Bu istisnai durumlardan biri de devletin hazineye gelir sağlamak amacıyla tekelle koyduğu alanlardı.⁶⁸ Limanlar, tütün, şeker, petrol, benzin, patlayıcı maddeler, ispirto, alkollü içkiler, kibrit ve çakmak gibi alanlar tekelleştirilmiştir. Tekelleştirilen bu alanlar bazılarında çoğunluk hissesi yabancılara ait devletin de ortak olduğu anonim şirketlere verilmiştir. Burada hükümete yakın kişilerin neredeyse sermaye koymadan tekellere ortak olduğu görülmüştür. Bu şekilde tekelleşme, Serbest fırka döneminde eleştiri konusu olmuştur. Özel grupların devlet üzerinden şüpheli kazanç sağladığıyla ilgili tartışılmıştır.⁶⁹

Tüm bunların sonucunda 1930'ların başına gelindiğinde 1923-1929 yılları arasındaki sanayileşme çalışmalarının yeterli başarıyı elde edemediği görülmüştür. 1913 ve 1927 sanayileri karşılaştırıldığında önemli bir farklılık olmamıştır. Gıda, deri ve dokuma alanlarında imalat sanayi içindeki üretim değerleri 1913'teki sanayi sayımında %88 iken 1927'deki sayımda ise %87 oranında olduğu görülmüştür.⁷⁰

1.4. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de tekstil sanayinin gelişip ilerlemesinde önemli bir yeri olan Sümerbank'ın kuruluşu ve Sümerbank çatısı altında, Sümerbank tarafından Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulan, Türkiye'de tekstil sanayinin gelişmesinde önemli bir role sahip olan iplik ve dokuma fabrikalarının değerlendirilmesidir. Sümerbank'ın plan kapsamında kurduğu 4'ü pamuklu ve 1'i yünlü olmak üzere toplam 5 adet tekstil fabrikasının kuruluş aşamaları, ekonomiye yaptığı katkılar ve toplumsal katkılarının anlatılması amaçlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında Sümerbank tarafından kurulan dokuma fabrikalarıyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda ekonomik, sosyal ve mimari yönleriyle

---

⁶⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 67-68.

⁶⁹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 47-49, 74.

⁷⁰ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 52.

ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalardan bazılarında sadece bir fabrika üzerinde araştırma yapılmış, bazılarında ise birden fazla veya tümü incelenmiştir.

Ali Asgar Eren, yaptığı çalışmada BBySP doğrultusunda kurulan Sümerbank'ın tekstil fabrikalarında uygulanan sosyal ve kültürel uygulamaları incelemiştir. Sümerbank'ın dokuma fabrikalarında çalışan işçilerin temel gereksinimlerini karşılamak, teknik ve kültürel açıdan da gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla çeşitli uygulamaların hayata geçirildiğini ifade etmiştir.⁷¹

Janset Özen Aytemur, yaptığı çalışmada Sümerbank'ın bünyesindeki 12 fabrikayı ele almıştır. Bu fabrikalardan 4'ü Devlet Sanayi Ofisi'nden kalan fabrikalar, diğerleri ise Sümerbank'ın Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı doğrultusunda yatırım yapıp kurulumlarını gerçekleştirdiği fabrikalardır. Aytemur çalışmasında 1930-1945 yılları arasındaki süreçte Türk yönetim düşüncesini bu fabrikalar üzerinden ele almıştır.⁷²

Burak Asiliskender, yaptığı çalışmada Sümerbank tarafından kurulan bir fabrika olan Kayseri Bez Fabrikasını incelemiştir. Bu çalışmada, cumhuriyetin ilk döneminde uygulanan modernleşme hareketlerinin tarihsel olarak değerlendirmesi yapılmış ve dönemin mimariye yansımaları Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası ve lojmanları üzerinden açıklanmıştır.⁷³

Serkan Tuna "Türkiye'de Devlet İşletmeleri" adlı çalışmasında Türkiye'de devlet işletmeciliği olgusunun 1940 yılına kadarki evrimini incelemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki devlet işletmelerinin yasal statüleri anlatılmış, daha sonra

---

⁷¹ Ali Asgar Eren, "Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019).

⁷² Janset Özen Aytemur, "1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme", (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

⁷³ Burak Asiliskender, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride Modern Kimlik Arayışı: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002).

Sümerbank ve Etibank çatısı altındaki fabrikaların faaliyetlerinin 1940 yılına kadar olan süreç içerisindeki ekonomik incelemesi yapılmıştır.⁷⁴

Özlem Arıtan, yaptığı çalışmada Cumhuriyet mimarlığını belirleyen temel ideolojinin Batı merkezli kapitalist modernleşmenin yanında Sovyet merkezli sosyalist modernleşme olduğunu savunmuştur. Arıtan bu bağlamda kapitalis/sosyalist modernleşme modellerinin erken Cumhuriyet dönemi mimarlığının biçimlenişine etkilerini Sümerbank tarafından Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulan beş dokuma fabrikası yerleşkeleri üzerinden değerlendirmiştir.⁷⁵

Ilgın Yeşim Eldeş, çalışmasında sanayi devrimiyle beraber oluşan kentleşme sorunlarına ve bu sorunlara çözüm olarak üretim mekanlarının şehir merkezinden uzak inşa edilmesine dikkat çekmiştir. Türkiye’de de Cumhuriyetin erken dönemlerinde başlayan sanayileşme hareketinde devlet tarafından kurulan üretim mekanlarında bu tür şehirleşme örnek alındığı belirtmiştir. Eldeş çalışmasında bu durumu Birinci Sanayi Planı kapsamında Sümerbank tarafından kurulan beş dokuma fabrikası üzerinden açıklamıştır. Bu fabrikalara bugünden bakarak Sümerbank dokuma fabrikalarının kuruluşundan bugüne kadar geçirdiği mimari dönüşüm anlatılmıştır.⁷⁶

Aylin Dilek, çalışmasında devletin yeniden yapılanma sürecinde önemli bir rol oynayan özelleştirme çalışmaları neticesinde özel kesime geçen devlet kuruluşlarının durumlarını incelemiş ve bunu Sümerbank tarafından kurulan Nazilli Basma Fabrikası üzerinden değerlendirmiştir. Sonuç olarak, dünya genelinde önemli bir hale gelen ve değişim sürecinin vazgeçilmez bir unsuru olan özelleştirme konusundaki tartışmanın odak noktasının, “özelleştirme gerekli mi değil mi?” yerine, “özelleştirme ne zaman,

---

⁷⁴ Serkan Tuna, “Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002).

⁷⁵ Özlem Arıtan, “Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri- Sümerbank Kit Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004).

⁷⁶ Ilgın Yeşim Eldeş, “Sümerbank Dokuma Fabrikalarının Dönüşümü (1935-2019): Kayseri, Ereğli, Nazilli, Bursa ve Malatya Örnekleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019).

hangi alanda, hangi koşullarda, hangi işletmelere uygulanmalıdır?” sorusunun olması daha uygun bir tespit olarak belirlenmiştir.⁷⁷

Ali Sarıgöz’ün yaptığı çalışmada ise Erken Cumhuriyet Dönemi iktisadi gelişmeler doğrultusunda incelenmiş. Daha sonra çalışmanın merkezini oluşturan Bursa Merinos Fabrikası’nın kuruluşundan yapının 2004 yılına kadar olan değişim ve gelişimi incelenmiştir. Fabrika alanının sınırları içerisinde sağlanan imkanlara, çalışmalara ve şehir yaşamı üzerindeki sosyal ve kültürel etkileri incelenmiştir. Ayrıca, fabrika alanı dışında ise şehirde bugün de önemli bir yere sahip olan arterlerin oluşumunda yerleşkenin oynadığı rol vurgulanmıştır.⁷⁸

Bu çalışmaya özgün değer katan sebep, Sümerbank’ın Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulan dokuma fabrikalarını fiziki, ekonomik ve sosyal açıdan inceleyecek olmasıdır. Şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalarda ya bir tane fabrika incelenmiş veya fabrikalar tek bir açıdan ele alınmıştır. Sümerbank’ın Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulan beş dokuma fabrikasını bütünüyle kapsayacak olan bu çalışma, bu yönüyle özgün bir değere sahiptir.

1.5. Yöntem

Bu çalışmaya uygun olarak, nitel bir araştırma yöntemi takip edilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden, tarihsel ve betimleyici araştırma yöntemi uygulanmıştır. Tarihsel araştırma yöntemi, bir olayın geçmiş dönemlere ait ilişkisini veya şimdiki dönemlere olan etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlayan bir yöntemdir. Buna göre araştırmacı, konunun niteliğine bağlı olarak doküman inceleme, mümkünse konuyla ilgili kişilerle görüşme veya konuyla ilgili yerlere gidip gözlemleyerek araştırmayı takip eder.⁷⁹ Buna göre Sümerbank’ın Birinci Sanayi Planı kapsamında kurduğu dokuma

---

⁷⁷ Aylin Dilek, “Türkiye’de Özelleştirme ve Özelleştirme Çalışmaları Sonucu Nazilli Sümerbank İşletmesinin Durumu ile Karlılık ve Verimlilik Analizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006).

⁷⁸ Ali Sarıgöz, “Erken Cumhuriyet Dönemi Endüstri Yapılarından Sümerbank Bursa Merinos Yerleşkesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018).

⁷⁹ Ali Şimşek, “Araştırma Modelleri”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ed. Ali Şimşek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018), 98-99.

fabrikaları ile ilgili kaynaklar incelenerek döneme ait dokümanlar elde edilmiştir. İlk olarak literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili çalışmalar incelenerek genel bir bilgi edinilmiştir. Daha sonra, döneme ait gazeteler, dergiler, arşiv belgeleri, çıkarılan kanunlar ve kitaplar incelenerek kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Kaynaklar elde edilirken Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, online gazete arşivleri ve çeşitli kütüphanelerden yararlanılmıştır. Ayrıca konuyla ilgili yazılmış makale, yüksek lisans ve doktora tezlerine de başvurulmuştur. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir.

Betimsel analize göre araştırmacının edindiği veriler, önceden belirlenmiş kategorilere göre sınıflandırılır, elde edilen bulgular özetlenerek yorumlanır. Ayrıca araştırmacı edindiği bulgular arasında karşılaştırma yaparak neden sonuç ilişkisi kurar.⁸⁰ Buna göre bu çalışmada Sümerbank'ın Birinci Sanayi Planı Kapsamında kurulan dokuma fabrikaları üzerinden bir sınıflama yapılmış, elde edilen veriler dikkatle okunarak düzenlenmiştir. Bu aşamada veriler güvenilirlik ve geçerlilik açısından değerlendirilerek elemeye gidilmiştir. Ayrıca çalışmayı destekleyecek fotoğrafların seçimi bu aşamada yapılmış, döneme ait olmalarına dikkat edilmiştir. Daha sonra düzenlenen veriler özetlenerek yorumlanmış, gerekli yerlerde ilginç alıntılarla desteklenmiştir. Çalışmayı daha anlaşılır kılmaya açısından tablolar oluşturulmuş ve tablolarda fabrikaların üretim miktarları, alım, satım gibi bilgilere yer verilerek bu bilgilerin daha görünür olmaları sağlanmıştır.

---

⁸⁰ Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, C. 5, S. 2 (2019): 379.

İKİNCİ BÖLÜM

PLAN HAZIRLIKLARI VE SÜMERBANK'IN KURULUŞU

2.1. Devletçilik

Lozan Antlaşmasına göre 1929'a kadar geçerli olan vergi kısıtlamaları bu sürenin dolmasıyla birlikte aşırı bir şekilde yükseltilmiştir. Vergilerin artırılmasıyla yerli şirketler yabancı şirketlere göre daha fazla sarsılmıştır. Türkiye'de girişimcilik bilgi ve becerisinin olmayışı da sanayinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.⁸¹ Yine Lozan Antlaşmasına göre Osmanlı Devletinden kalan borçların ödenmeye başlaması 1929'daydı.⁸² Tüm bunların üzerine 1929 yılında ABD'de başlayıp tüm dünyayı etkileyen ekonomik kriz Türkiye'yi de etkilemişti.⁸³ Bütün bu gelişmeler karşısında Türkiye ekonomiyi koruyacak ve canlandıracak ek tedbirler almak zorunda kalmıştır.

1929-1932 yılları arasında devlet ülkeyi ekonomik olarak kalkındıracak yeni politikaların arayışına girmişti. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ekonomide liberalizmi savunuyordu. Cumhuriyet Halk Fırkası ise devletçiliği savunuyordu. CHF 1931'de aldığı kararla devletçiliği yeni ekonomi politikası olarak belirledi.⁸⁴ CHF, devletçilik ilkesini 10 Mayıs 1931 tarihinde programına dahil etmiştir. Bu ilke, 5 Şubat 1937'de diğer beş ilke (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik ve inkılapçılık) ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına girmiştir.⁸⁵

Atatürk, devletçiliğin sosyalizm ilkesine dayanan komünizm gibi bir sistem olmadığını belirtmiştir. Ona göre devletçilik daha çok kişisel çalışma ve uygulamaları ön planda tutarak milletin ve memleketin refahı için devletin mümkün olduğunca milletin çıkarları doğrultusunda gerekli görülen işlere el atmasıdır. Atatürk, Afet

---

⁸¹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 231.

⁸² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 48.

⁸³ Yasin Çoban, *Türkiye Ekonomisi*, 46.

⁸⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 232.

⁸⁵ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972), 19.

İnan'a yazdırdığı, “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” adıyla yayınlanan, o dönem okullarda ders olarak okutulan kitapta, devletçiliği şu şekilde tanımlamıştır:

Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erişmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmektir⁸⁶.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlık aşaması ve uygulama döneminde Celal Bayar İktisat vekilliği görevini üstlenmiş, 1932 yılında göreve gelen Bayar 1937 yılında Başvekillik görevi verilene kadar bu görevini sürdürmüştür. Ekonomik kalkınma, sanayileşme için gerekli deneyim ve bilgiye sahip olan Bayar bu dönemde önemli çalışmalar yapmıştır. İsmet İnönü Sovyet etkisinde kalarak Sovyet usulü bir devletçilik benimserken, Bayar ise devletçiliğin yanında özel sektörün de gelişimine önem veren karma bir ekonomi benimsemiştir. Bayar'ın bu tutumu Atatürk'ün devletçilik anlayışıyla aynıdır. Dolayısıyla Bayar'ın çalışmaları Atatürk tarafından takdir görüp desteklenirken, İnönü ile görüş ayrılığına düşülmüştür. 1937 yılında Atatürk Celal Bayar'a başvekillik görevini vererek ekonomik alanda gösterdiği başarıları diğer alanlarda da gösterebilmesinin yolunu açmıştır.⁸⁷

Celal Bayar, başvekillik görevine geldikten sonra Bakanlar Kurulunu toplayarak yeni bir hükümet programı hazırlamıştır. Hazırladığı programı Atatürk'e sunmuş ve Atatürk bu programdan memnun kalarak kamuoyuna duyurmuştur. Atatürk, hazırlanan programın kendisinin millete yapmayı vaat ettiği konuları içerdiğini, Bayar ve hükümetinin bu vaatleri yerine getireceklerini, kendisinin de milletle beraber bu çalışmaları takip edeceğini belirtmiştir. Bu şekilde Atatürk, Bayar'a olan desteğini ve güvenini göstermiş oluyordu.⁸⁸

Sanayi ve Maadin Bankası faaliyette olduğu yedi yıl boyunca kendisine verilen görevleri tam olarak yerine getirememiştir. Sermayenin kısıtlı oluşu, yeterli kuruluşunun olmayışı nedeniyle bankacılık ve madencilik alanlarında etkili olamamıştır. Büyük sanayi kuruluşlarının devletçe kurulup yönetilmesi gerektiğine

---

⁸⁶ Afet İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1933), 61.

⁸⁷ Mehmet Saray, *Celal Bayar'la Son Röportaj*, (İstanbul: Postiga Yayınları, 2013), 16-18, 55.

⁸⁸ Saray, *Celal Bayar'la Son Röportaj*, 70.

karar verilmiştir.⁸⁹ Hükümet bankacılık ve işletmecilik çalışmalarının farklı özelliklere sahip olduğu gerekçesiyle Sanayi ve Maadin Bankasını iki ayrı kurum olarak ayrılmasına karar vermiştir. Sanayi ve Maadin Bankası 1933 yılında lağvedilmiş, yerine 3 Temmuz 1932’de çıkarılan kanun ile Devlet Sanayi Ofisi, 7 Temmuz 1932’de çıkarılan kanun ile de Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur.⁹⁰ Planlı ve organize bir devlet işletmeciliği alanında ilk çalışma olan Devlet Sanayi Ofisi’nin hükümetin korumasında olacağı, ülkede sınırlı sayıda ihtiyaç duyulan büyük sanayi fabrikalarını kurması ve işletmesi öngörülüyordu. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ise sanayi işletmelerine kredi sağlayacak ve bankacılık ve komisyonculuk işlerini yapacaktı.⁹¹ Fakat bu iki kurumun kendilerinden beklenenleri yerine getiremediği görülmüştür. Sanayi ve Maadin Bankası tüm işletmelerini ve sermayesini Devlet Sanayi Ofisine devredince Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kendisine verilen bankacılık görevlerini yerine getirememiştir.⁹² Devlet Sanayi Ofisi de kendisinden beklenen çalışmaları yerine getirememiş, sanayici kesim üzerinde endişelere neden olmuştur.⁹³

2.2. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Devletçilik uygulamalarının bir plan dahilinde yürütülmesine karar verilmiştir. Sovyetler Birliğinin ekonomik plan uygulamalarında başarılı olması Türkiye’nin de plan uygulamalarına geçişinde etkili olmuştur.⁹⁴ 1932 yılında, 25 Nisan ile 10 Mayıs tarihlerini arasında, başında Başbakan İsmet İnönü’nün bulunduğu, siyasetçi, gazeteci ve bazı uzmanlardan meydana gelen geniş bir heyet Sovyet Rusya’ya gitmiştir. Heyet, burada Sovyet yetkililerle görüşmelerde bulunmuş ve bazı kurum ve fabrikaları ziyaret

---

⁸⁹ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 257,261.

⁹⁰ Toprak, *Sümerbank*, 26-27.

⁹¹ A.g.e., 26-27.

⁹² Dölen, *Tekstil Tarihi*, 436.

⁹³ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 267.

⁹⁴ Janset Özen Aytemur, “1930-1945 Yılları Arasında Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 46-47.

etmişlerdir. Sovyetler Birliğinin uyguladığı iktisadi plan ile ilgili bilgi almışlardır.⁹⁵ Yapılan müzakereler sonucunda Sovyetler birliği Türkiye'ye 8 milyon altın dolar değerinde borç vermeyi kabul etmiştir. Türkiye bu borcu 20 yıl vade ile eşit taksitler halinde faizsiz olarak ödeyecekti. Borcun ödenmesi para ile değil mal ile yapılması kararlaştırılmıştı.⁹⁶ Alınan bu borç dokuma sanayiinde kullanılmıştır.⁹⁷ Başbakan İsmet İnönü'nün talimatı üzerine Türk uzmanlar bir müddet daha Sovyetlerde kalarak araştırmalarına devam etmişlerdir. Başta tekstil ile ilgili olanlar olmak üzere birçok sanayi kuruluşu ve fabrikaları dolaşarak incelemelerde bulunmuşlardır. Bu incelemeler sonucunda Türkiye'de kurulacak olan tekstil sanayi için gerekli olan teçhizatın Sovyetler Birliğinden alınmasına karar verilmiştir.⁹⁸

Türk heyetinin Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezi Sovyet Basını tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirecek bir adım olarak görülen bu gezi, hem iki taraf arasındaki dostluğun gelişmesine hem de zayıf durumdaki ekonomik ilişkilerin güçlenmesine yardım edecek bir hamle olarak görülmüştür. Emperyalist batılı ülkelerin, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki bu ilişkiden duyduğu rahatsızlıktan ve ekonomik kriz nedeniyle zor zamanlar yaşayan Türkiye'yi kendi tarafına çekmek istemelerinden söz edilmiştir. Sovyet basınına göre batılı emperyalist devletlerin baskısına maruz kalan Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile yapacağı iş birliği, emperyalist devletlere verilecek en iyi karşılık olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁹

İsmet İnönü ve beraberindeki Türk heyetinin Sovyetler Birliğine yaptığı gezi, batılı ülkeler tarafından da yakından takip edilerek basına yansımıştır. Bu bağlamda İngiliz basını İsmet Paşa'nın Sovyet başkentini ziyaret eden ilk yabancı başbakan olduğuna dikkat çekerek Türk heyetinin büyük bir törenle karşılandığını yazmıştır. Türk

---

⁹⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, 138, 140.

⁹⁶ İsmet İnönü, *Cumhuriyetin İlk Yılları İsmet İnönü Hatıraları*, C. 1, (Yenigün Haber Ajansı, 1998), 141-43.

⁹⁷ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 66.

⁹⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, 140-141.

⁹⁹ Gürbüz Arslan, "Ulusal ve Dış Basında İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)", *Belgi Dergisi*, S.22 (Yaz 2021): 295-297.

heyetinde bulunan çok sayıda yetkili ve uzmanın buradaki kurum ve fabrikaları ziyaret ederek iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri ve olanakları tartışabilecekleri programdan bahsedilmiştir.¹⁰⁰ İlerleyen günlerde iki ülke arasında yapılan ekonomik anlaşmalara da yer verilerek Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye verdiği 8 milyon dolarlık krediye dikkat çekmiştir. Ayrıca büyük Türk pamuk bölgesi ve geleceğin “Yakın Doğu'nun Manchester'ı” olarak kabul edildiği belirtilen Adana'nın geliştirilmesi için Sovyetlerin önemli makineleri sağlamayı kabul ettiğini yazmıştır.¹⁰¹

Türkiye'nin daveti üzerine 1932 yılının ağustos ayında Prof. Orlof başkanlığındaki uzmanlardan oluşan Sovyet bir heyet Türkiye'ye gelmiştir. Bu heyet Türkiye'nin sanayileştirilmesi için hazırlanacak planlama çalışmalarında görev almıştır.¹⁰² Prof. Orlof başkanlığındaki heyet, Türk uzmanlar eşliğinde Türkiye'nin çeşitli bölgelerini gezerek incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler başta dokuma olmak üzere demir-çelik ve kimya gibi sanayi dalları üzerinde olmuştur. Uzman heyet Türkiye'de fabrika kurulabilecek yerleri ve bu yerlerdeki enerji, su kaynakları, hammadde, işgücü ve inşaat malzemesi gibi ihtiyaç duyulacak koşullar üzerinde durularak raporları hazırlamışlardır.¹⁰³ Heyet bu raporları 1932'nin sonlarına doğru başvekalete sunmuştur. Bu raporların en kapsamlı olanı pamuklu dokuma ile ilgili olanıydı. Türkiye'nin 1933 yılında pamuklu iplik ve dokuma kullanımının 28 bin tonu bulacağı tahmin ediliyordu. Bu miktarın karşılanabilmesi için %81'inin ithal edilmesi öngörülüyordu. Bu ithalattan kurtulmak ve ihtiyacın yerli üretim ile karşılanabilmesi için 170 bin iğ ve 4 bin otomatik dokuma tezgahına sahip üç fabrikanın kurulması gerekiyordu.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ “A Social Event In Russia”, *The Manchester Guardian*, 29 Nisan 1932, 13.

¹⁰¹ “Russia Helps Turkey”, *The Nottingham Evening Post*, 12 Mayıs 1932, 10.

¹⁰² Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 154.

¹⁰³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, 160, 162.

¹⁰⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 267.

*Büyük şirketlerin fiyatları tayin, kontrol ve rekabeti yok etme konusunda anlaşarak meydana getirdikleri birlik.

Birinci Sanayi Planı hazırlanırken büyük ölçüde Sovyet heyetin raporlarından yararlanılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalardan sonra 1933 yılının mart ayında Sovyetler Birliğine bir heyet gönderilmiştir. Bu heyet Sovyetler Birliğinde çalışmalara devam ederek buradaki yetkililerle temaslarda bulunmuştur. Burada Türkiye’de kurulması istenen dokuma fabrikalarının kurulması işleriyle ilgilenmek üzere Türksroy adında bir tröst* kurulmuştur. Dokuma fabrikalarının projeleri hazırlanmış, fabrikalarda kullanılacak olan makineler sipariş edilerek yapımına başlanmıştır. Eylül ayında da Türkiye’den Sovyetler Birliğine 50 kişilik bir grup staj yapmak ve gerekli eğitimleri almak için gönderilmiştir.¹⁰⁵

Türkiye, 1930- 1933 yıllarında devletçilik ilkesi gereğince ekonomik konulara yön vererek, çeşitli alanlarda incelemeler yapılarak, sanayide bir planlama sürecine girmiştir.¹⁰⁶ Sovyetler Birliğiyle yapılan çalışmaların da yardımıyla sanayide planlama çalışmaları hız kazanmıştır. İktisat Vekaletince plana son şekli verilerek 1933 yılının aralık ayında “Sınai Tesisat ve İşletme Raporu” adıyla hükümete sunulmuştur.¹⁰⁷ Bu Rapor, bakanlar kurulunca incelenerek görüşülmüş, 17 Nisan 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı adıyla kabul edilmiş ve Sümerbank, planı uygulamakla görevlendirilmiştir.¹⁰⁸

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı esaslarına göre; Ham maddeleri ülkemizde yetişen veya kısa zaman içerisinde yetişmesi öngörülen sanayi kolları ele alınmıştır. Bu sanayi kolları büyük sermaye ve teknik güce gereksinim duyduğu için devlet tarafından kurulacaktır. Kurulacak olan sanayinin üretim kapasitesi memleketin ihtiyacı ve tüketimiyle orantılıdır. Plana göre ele alınan sanayi dalları: Kimya sanayi, toprak sanayi, demir sanayi, kâğıt ve selüloz sanayi, kükürt sanayi, süngercilik, pamuklu mensucat sanayi, kamgarn sanayi ve kendir sanayi olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçilik Oluşumları*, 168-169.

¹⁰⁶ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı*, 13.

¹⁰⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 269.

¹⁰⁸ Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 154-155.

¹⁰⁹ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı*, 16.

2.3. Sümerbank'ın Kuruluşu

Planlama çalışmalarının devam ettiği sırada 3 Haziran 1933 tarihinde çıkarılan kanunla 11 Temmuz 1933 tarihinde Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank 17 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan kanunla da İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmiştir.¹¹⁰

Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'nın kapatılarak yerine Sümerbank'ın kurulmasına gerekçe olarak Sanayi Kredi Bankası'nın sermayesinin büyük bir kısmının Devlet Sanayi Ofisi'ne verilmesinden dolayı Sanayi Kredi Bankası'nın sermaye sıkıntısı çekmesi ve bu sebeple görevini yerine getirememesi gösterilmiştir. Diğer taraftan da Devlet Sanayi Ofisi de sanayiciler üzerinde endişelere neden olmuştur.¹¹¹ Sanayileşme hareketinin milli ihtiyaçları ve çıkarları karşılayamadığı anlaşılınca memleketin bütün kaynakları ve ekonomik unsurlarından faydalanılarak daha verimli ve uygun bir sanayileşme için güçlü bir kuruluşa gerek duyulmuştur. Bu kuruluşun fabrikaların üretim faaliyeti üzerindeki tüm olumsuz etkileri ortadan kaldırması ve benzer özel kuruluşların çalışma yöntemleriyle ticari bir serbestiyet içinde gelişmesi bekleniyordu. Bu nedenle kuruluşa şirket özelliği verilmeliydi. Aynı zamanda bu kuruluşun sanayi planına göre ilk önce kurulacak olan sanayi dalları için milli ve özel girişimlerle beraber çalışacak bir devlet teşekkülü olmalıydı. Sanayileşmenin devamlılığını sağlamak için de gerekli olan personelin yetiştirilmesi sağlanmalıydı.¹¹²

Genel olarak sanayi ve bankacılık işleriyle uğraşması amacıyla kurulan Sümerbank'a verilen görevlerin en başta gelenleri 2262 sayılı Sümerbank kanununda belirtilmiştir. Buna göre; Sümerbank, Devlet Sanayi Ofisi'nden devraldığı kuruluşları işletecek ve özel sanayi kuruluşlarındaki devlete ait hisselerini yönetecekti. Devlet sermayesiyle kurulacak sanayi kuruluşlarının projelerini hazırlayacak, kuracak ve yönetecekti. Kurulmasında ve genişletilmesinde ülke için yarar görülen sanayi işlerine katılacaktı. Sümerbank ülkenin ve kendi fabrikalarında görev alacak işçi, usta, mühendis ve uzmanların yetiştirilmesi için yurt içinde ve yurt dışında öğrenci okutacaktı. Sanayi

---

¹¹⁰ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, (Tisa Matbaası, 1973), 3.

¹¹¹ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, 266-267.

¹¹² *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, 3.

kuruluşlarına kredi sağlayacak ve bankacılık işlerini yapacaktı. Milli sanayinin gelişmesi için gerekli incelemeleri ve araştırmaları yapacaktı.

Sümerbank'ın kuracağı sanayi kuruluşları önem bakımından şöyle sıralanmıştır:

Ham maddesi ülke içinde bulunan ve üretim miktarı ülke gereksinimlerini karşılamaya yetmeyen sanayi, yurt dışından alınan ham maddelerin işlenmiş veya yarı işlenmiş hale getirilerek değerini artıran ve sürümünü kolaylaştıran sanayi, ham maddesi ülkede yetişmeyen fakat işlenmiş olarak yüksek miktarda tüketilen, kurulmaları halinde ham maddesinin de ülkede yetişmesi mümkün olan sanayi, ham maddeleri ülkede yetişmeyen ve yetişmesi de mümkün olmayan fakat üretim evrelerinin ülkeye önemli fayda sağlayacak sanayi.¹¹³

Sümerbank'a genel müdür olarak Nurullah Esat (Sümer) atanmıştır. Nurullah Esat Sümer göreve başladığında devletin desteği ve yapısına güven duyduklarını belirterek Devlet Sanayi Ofisi'nden farklı olarak Sümerbank'ın aldığı siyasi desteği ortaya koymuştur.¹¹⁴ Sümerbank'ın kuruluş kanununda kuruluş sermayesinin 20 milyon lira olduğu belirtilmiştir. Bu miktar hükümetin ve genel kurulun kararıyla iki katına kadar arttırılabilecektir.¹¹⁵ Ancak dönemin kısıtlı kaynaklarıyla vaat edilen sermaye miktarının yalnızca 10,7 milyon lirası ödenebilmiştir.¹¹⁶ Ödenen bu miktar ile faaliyete başlayan Sümerbank'ın, Birinci Sanayi Planı kapsamında yapımını üslendiği fabrika ve tesislerin giderlerini karşılamak için plana yapılan ilavelerle birlikte sermaye miktarı da aşamalı olarak arttırılmıştır. Sümerbank'ın 1933-1939 yılları arasındaki sermaye ve sermaye artış miktarları Tablo 2. 1'de verilmiştir.

---

¹¹³ A.g.e., 3; Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, 437-438; "Sümerbank Kanunu (2262 S.K.)", *Resmî Gazete*, 2424 (Haziran 1933)

¹¹⁴ İ. Tekeli ve S. İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009), 179.

¹¹⁵ Sümerbank Kanunu (2262 S.K.).

¹¹⁶ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, 4.

Tablo 2. 1: Sümerbank'ın 1933-1939 Yılları Arası Sermaye ve Artış Miktarı

Tarih	İtibari Sermaye (TL)	Sermaye Artış Miktarı (TL)
1933	20.000.000	—
1934	62.000.000	42.000.000
1937	65.500.000	3.500.000
1937	80.500.000	15.000.000
1939	100.000.000	19.500.000

Kaynak: Sümerbank Cumhuriyetin 25. Yılı, s: 26; Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, s: 4

Sümerbank'ın ilk sermayesi ise Devlet Sanayi Ofisi'nden ve Sanayi Kredi Bankası'ndan kalan tüm haklar, ihtiyat akçeleri, sabit ve döner sermaye ve ortaklık hisseleri olmuştur. Devlet Sanayi Ofisi'nden Sümerbank'a dört adet fabrika devretmiştir. Bu fabrikalar; Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası, Feshane (Defterdar) Yünlü Dokuma Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikaları, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikalarıdır. Ayrıca Uşak Şeker Fabrikası, Tosya Çeltik Fabrikası ve Unkapanı Değirmeni de Sümerbank'ın devraldığı işletmelerdir. Sümerbank'ın devraldığı bu işletmelerin sermaye miktarları Tablo 2. 2'de verilmiştir.

Tablo 2. 2: Sümerbank'ın Devraldığı İşletmelerin Sermaye Miktarı

Fabrikalar	Sabit Sermaye	Döner Sermaye	Toplam
Bakırköy Bez Fabrikası	320.681.02	150.000.00	470.681.02
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	1.739.310.92	1.016.562.96	2.755.873.88
Defterdar (Feshane) Fabrikası	897.117.94	750.000.00	1.647.117.94
Hereke Fabrikası	855.866.14	500.000.00	1.355.866.14
Uşak Şeker Fabrikası	2.092.579.02	943.674.42	3.036.253.44
Tosya Çeltik Fabrikası	85.579.78	14.876.70	100.456.48
Unkapanı Değirmeni	83.750.00	—	83.750.00

Kaynak: BCA, Fon No:30-10-0-0, Kutu No:214, Dosya No:450, Sıra No:3

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında Sümerbank'a verilen görevler ağırlık tekstil sanayi olmak üzere, maden, kimya, kâğıt ve selüloz ve seramik sanayi gibi sanayi dalları olmuştur. Bu sanayi dallarına bağlı olarak Sümerbank'a Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında şu fabrikaları kurma ve işletme görevi verilmiştir: Pamuklu dokuma alanında, Kayseri, Nazilli, Ereğli ve Malatya'da kumaş fabrikaları, Bakırköy'de mevcut fabrikanın işletilmesi ve genişletilmesi, yünlü dokuma alanında, Bursa'da merinos koyunu yünü işleyecek bir kamgarn fabrikası, kendir fabrikası, Karabük'te bir demir ve çelik fabrikası, selüloz fabrikası, İzmit'te iki adet kağıt fabrikası, Gemlik'te suni ipek fabrikası, kibrit, süper fosfat, klor, şamot (ateş tuğlası), gülyağı, kükürt fabrikaları, süngercilik, Sivas'ta çimento fabrikası, kaolin fabrikası ve İzmit Sapanca'da su tesisatı.¹¹⁷

1934 yılından 1938'e kadar Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulması planlanan 23 fabrikanın büyük bir kısmı tamamlanmış, bir kısmı da kuruluş aşamasında olduğu

¹¹⁷ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci sanayi Planı*, 18-19.

görülmüştür. Bu aşamada sadece 4 adet fabrikanın temelleri atılmamıştır.¹¹⁸ Buna göre 1938'e gelindiğinde planın büyük oranda gerçekleşmiş olduğu kabul edilerek ikinci plan çalışmalarına başlanmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı bu plan zamanında uygulamaya konulamamış, savaş sonrasına kalmıştır.¹¹⁹

2.4. Pamuk Islah Çalışmaları

Türkiye'de Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulacak dokuma fabrikalarının pamuk ihtiyacını karşılamak ve pamuğun ihracattaki önemini kaybetmemesi için pamuk üretimine önem verilmiştir. Fakat Türkiye'de üretilen pamuk miktarı kurulacak fabrikalarda kullanılacak pamuk miktarından fazla olsa da bu pamuklar fabrikalarda kullanılması gereken pamuğun özelliklerini taşıyamıyordu. Bu dönemde Türkiye'de üretilen pamuk türleri yerli kapalı koza pamuklar ve Türkiye'ye farklı pamuk türlerinin girmesiyle oluşan 'iane' diye adlandırılan açık kozalı pamuklardır. Bu pamuklar 16-22 mm elyaf uzunluğuna sahipti ve fabrikaların ihtiyaç duyduğu pamuğun küçük bir kısmını karşılıyordu. Yeni kurulacak fabrikalar için daha çok 22-30 mm arasında elyaf uzunluğuna sahip pamuklar gerekiyordu. Daha uzun elyaflı pamuk sağlama gerekliliği doğunca gerekli çalışmalar yapılarak pamuk yetiştirme planı oluşturulmuştur. Ziraat Vekaleti tarafından hazırlanan plan 1934 yılında uygulamaya girerek gerekli kanunlar çıkarılmıştır. Yapılan çalışmalara göre Türkiye'nin gereksinim duyduğu uzun elyaflı pamukların üretilmesinde en iyi sonuç verebilecek pamuk türünün Cleveland ve Akala türü pamuklar olduğu görülmüştür. Buna göre plan dahilinde Nazilli, Adana ve Sakarya'da pamuk üretme çiftlikleri kurulacak ve buralarda çoğaltılan Cleveland ve Akala türü pamuklar çiftçilere dağıtılacaktır. Bu planın uygulanması için 5 Temmuz 1934 tarihinde 2582 sayılı kanun mecliste kabul edilmiştir.¹²⁰

Merinos koyunlarının ıslah ve yetiştirilmesi, pamuk ıslahı ve ıslah edilmiş pamuk tohumu üretilmesi için kabul edilen kanuna göre, masrafların karşılanması için 1935 mali yılından başlayarak yedi yıl boyunca Ziraat Vekaleti bütçesinden açılacak olan özel bölümlere ilk iki yıl yedişer yüz bin liradan az olmamak şartıyla 3 milyon liralık

---

¹¹⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçilik Oluşumları*, 198.

¹¹⁹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, 71.

¹²⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, 130-131.

ödenek konulması öngörülmüştür.¹²¹ 27 Ocak 1936 tarihinde kabul edilen ‘‘Pamuk Islahı’’ kanunuyla da uyulması gereken kurallar belirtilmiştir. Buna göre, Ziraat Vekilliği, İktisat Vekilliğinin çalışmalarını da dikkate alarak dokuma fabrikalarının ve dış piyasanın gereksinim duyduğu özelliklerde pamuk yetiştirmek için uygun görülen alanlarda yetiştirilecek açık kozalı pamuk türlerini belirlemeye ve bu türlerin dışında pamukların ekimini yasaklamakla yetkilendirilmiştir. Ziraat Vekilliğinin, saf pamuk tohumu ektireceği alanların sınırları dışına ve bu alanların beş yüz metreden az mesafedeki bölgelere açık kozalı pamuk ekilmesi yasaklanmıştır. Bu bölgelere Ziraat Vekilliğinin belirlediği pamuk çeşitlerinden başka bir açık kozalı pamuk tohumunun ve çekirdekli pamukların sokulması, bu bölgelerde bulundurulması, bir yerden bir yere taşınması ve alım satımı yasaklanmıştır. Ancak bu bölgelerden Ziraat Vekilliğinin gerekli gördüğü yer ve zamanlarda belirlenen şartlara uyulması halinde geçirilmesine izin verilebilir. Bu bölgelerde bulunan çırçır evleri her biri için belirlenen pamuk çeşitlerinden başkasını çırçırdayamaz. Ziraat Vekilliği gerekli gördüğü yerlerde yeniden çırçır evleri kurabilir veya kiralayabilir. Ziraat Vekilliği gerekli gördüğü yerlerdeki çırçır evlerinden ve kişilerden saf pamuk tohumlarını piyasa fiyatı üzerinden satın alabilir. Sahipleri kendi tohum ihtiyacını karşılamak suretiyle geri kalan kısmını Ziraat Vekilliğine satmak zorundadır. Ziraat Vekilliği elde ettiği saf pamuk tohumlarını gerekli gördüğü çiftliklere satabilir veya soysuzlaşmış açık kozalı pamuklarla değiştirebilir.¹²²

Pamuk yetiştirme planı hazırlanırken yabancı uzmanların bilgi ve tecrübelerinden de yararlanılmış ve 1926 yılından beri yapılan çalışmalar da dikkate alınarak Cleveland cinsi pamuğun Çukurova’da, Akala cinsi pamuğun ise Ege Bölgesinde yetiştirilmesinin daha uygun olduğu kanaatine varılmıştır. Buna göre yurtdışından getirilen pamuk tohumları üretme çiftliklerinde çoğaltılarak çiftçilere dağıtılacaktır.¹²³

---

¹²¹ ‘‘Merinos Koyunlarının Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Kanunu (2582 S.K.)’’, *Resmî Gazete*, 2752 (15 Temmuz 1934).

¹²² ‘‘Pamuk Islahı Kanunu (2903 S.K.)’’, *Resmî Gazete*, 3221 (1 Şubat 1936).

¹²³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, C.2, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 301.

İslah edilen pamuk tohumları çiftçilere ücretsiz olarak verilecektir.¹²⁴ Ayrıca 1935 yılında Nazilli Pamuk İslah İstasyonu Uzmanı Celal Bey pamuk yetiştirme yöntemlerini ve pamuk yetiştirilen alanları incelemek için Rusya'ya gönderilmiştir.¹²⁵ Daha sonraki yıllarda pamuk ıslah istasyonlarına yenileri eklenerek Eskişehir ve Malatya'da da kurulmuştur.¹²⁶ Türkiye'de 1934-1938 yılları arasında ekilen pamuk türlerinin ekildiği alan miktarları Tablo 2. 3'te, yine bu yıllar arasında Adana ve Ege Bölgesindeki pamuk üretim miktarları Tablo 2. 4'te verilmiştir.

Tablo 2. 3: 1934-1938 Yılları Arası Türkiye'de Pamuk Türlerinin Ekilen Alan Miktarları (Hektar)

Yıl	Yerli Pamuk	Akala	Cleveland
1934	196.380	30	650
1935	205.695	600	3.650
1936	226.352	3.900	23.384
1937	207.223	27.750	85.608
1938	116.807	39.870	123.312

Kaynak: Nadir Yurtoğlu, Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938), 534

¹²⁴ “Merinos Koyunlarının Yetiştirilmesi ve İslah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Kanunu (2582 S.K.)”, *Resmî Gazete*, 2752 (15 Temmuz 1934).

¹²⁵ BCA, Fon no:30-18-1-2, Kutu no:57, Dosya no:67, Sıra no:9.

¹²⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, C.2, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004), 302.

Tablo 2. 4: 1934-1938 Yılları Arası Adana ve Ege Bölgelerinde Pamuk Üretim Miktarları

Yıl	Adana (Balya)	Ege (Ton)
1934	99.750	7000
1935	112.920	10.000
1936	117.625	12.000
1937	146.405	10.000
1938	120.420	14.000

Kaynak: Nadir Yurtoğlu, Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938), 526

2.5. Merinos Koyunlarının Islah Çalışmaları

Türkiye'de Merinos koyunlarının ıslah çalışmaları Osmanlı Devleti döneminde başlamıştır. Yerli koyun ırklarının süt, et ve yapağı bakımından yetersiz oluşu sebebiyle bu ihtiyacı yurt içinde karşılamak için koyun ıslah çalışmaları yapılmıştır. İlk olarak, 1841 yılında İspanya'dan getirilen merinos ırkı koyunların, Hayrabolu'da yetiştirme çalışmalarına başlanmıştır. 1844 yılında yayınlanmış olan bir emirnameye göre, merinos yetiştiriciliği teşvik edilerek devlet güvencesi altına almıştır.¹²⁷ 1843 yılından başlayarak da Karacabey Çiftliğinde yetiştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda da birçok kez merinoslar getirilmiştir.¹²⁸

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise devletin elinde Karacabey ve Halkalı' da olmak üzere iki adet merinos deneme çiftliği bulunuyordu. Bu çiftliklerde bulunan sürüler merinos ve kıvırcık karışımıydı ve damızlık için yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Bunun için uygun görülen görüşe göre saf merinos koçu ithal edilerek yerli kıvırcık koyunlarıyla aşılansarak merinoslaştırılması amaçlanmıştır. Bunun için Balıkesir, Bursa ve Çanakkale merinoslaştırma bölgesi olarak seçilmiştir.¹²⁹ Macaristan'dan,

¹²⁷ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 9, İletişim Yayınları, 1983, 2438.

¹²⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, C.2, 333.

¹²⁹ A.g.e., 333-334.

1928, 1929 ve 1930 yıllarında tarak yapağısı merinosları, 1928 yılında ise Almanya'dan, Württemberg ırkı koyunlar getirilmiştir. Bu koyunların bir bölümü saf olarak yetiştirilerek bir bölümü de kıvırcık koyunları ile melezlenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda yapağıda iyileştirmeler olsa da et ve süt verimi açısından uyum sağlanamadığı için verim alınamamıştır.¹³⁰

Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulacak olan fabrikaların pamuk ve yapağı ihtiyacını karşılamak amacıyla 5 Temmuz 1934 tarihinde 2582 sayılı Merinos koyunları yetiştirilmesi ve ıslah edilmiş pamuk tohumu üretilmesi hakkında kanun çıkarılmıştır.¹³¹ Kanuna göre çiftliklerde yetiştirilen merinos damızlıkları Maliye ve Ziraat Vekilliklerinin uygun gördüğü bir ücret karşılığı yetiştiricilere verilmesi olarak karar alınmıştır.¹³² 1935 yılında merinos yetiştirme çalışmalarının yönetileceği merkezi Bursa'da olan Merinos Yetiştirme Müfettişliği kurulmuştur. Almanya'dan 500 adet koyun, 360 adet koç olmak üzere merinoslar getirtilerek Bursa ve Balıkesir'de melezleme çalışmalarına başlanmıştır.¹³³ Bir taraftan saf merinos ırkı üretilirken diğer taraftan çevredeki üreticilerdeki yerli koyunlarla melezleme yapılarak Türk merinos koyunu üretilmiştir.¹³⁴ Ayrıca merinos yetiştirme ile ilgili gerekli eğitimleri almak üzere Karacabey Merinos Yetiştirme Çiftliği asistanı veteriner hekim Cemal Bey ile Bursa Merinos yetiştirme asistanı Hadi Bey Almanya'ya gönderilmesine karar verilmiştir.¹³⁵ Karacabey'deki merinos çiftliğinin mera ve çayırlarının da ıslah çalışmasına gerek görüldüğü için Macaristan'dan bununla ilgili

---

¹³⁰ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 9, 2438.

¹³¹ İ. Tekeli, S. İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, C.2, 334.

¹³² “Merinos Koyunlarının Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Kanunu (2582 S.K.)”, *Resmî Gazete*, 2752 (15 Temmuz 1934).

¹³³ Mehmet Gökhan Polatoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Hayvancılığın Sanayiye Tatbikine Bir Örnek: Merinos Yetiştiriciliği”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (Güz 2019), S. 100, 585-620, s 594.

¹³⁴ Nezaket Özdemir Bircan ve Deniz Dalkılıç, *Merinos Fabrikası 80 Yaşında*, Bursa 2018, Bursa Kültür A.Ş., 85.

¹³⁵ BCA, Fon no:30-18-1-2, Kutu no:72, Dosya no:14, Sıra no:6.

uzman getirtilmiştir.¹³⁶ Tüm bu çalışmalar karşısında merinosların sayıları artış gösterse de hiçbir zaman yeterli olmamıştır.¹³⁷ Türkiye’de 1939-1943 yılları arasındaki miktarları Tablo 2. 5’te verilmiştir.

Tablo 2. 5: 1939-1943 Yılları Arası Merinos Sayıları

	1939	1940	1941	1942	1943
Merinos	12.269	22.736	31.865	39.629	49.043

Kaynak: Ali Sarıgöz, Erken Cumhuriyet Dönemi Endüstri Yapılarından Sümerbank Bursa Merinos Yerleşkesi, 57

2.6. Sümerbank Fabrikalarının Kuruluşu

Sümerbank’ın Birinci Sanayi Planı Kapsamında kurduğu Kayseri, Nazilli ve Ereğli Fabrikaları ve Sanayi ve Maadin Bankasından devraldığı Bakırköy Bez Fabrikasının yönetimleri 1938 yılında Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Fabrikaları T.A.Ş. adıyla kurulan şirkete verilerek bir elden yönetilmesi amaçlanmıştır.¹³⁸ Yine 1938 yılında kabul edilen 3460 sayılı kanunun 26. Maddesine göre sermayesinin tamamı devlet tarafından ödenerek kurulan iktisadi teşekküllerin ellerinde bulunan teşebbüslerin müessese haline getirilmesi¹³⁹ gerekliliği doğunca Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Fabrikaları T.A.Ş., Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesine; Türkiye Yünlü Dokuma ve Yün İpliği Fabrikaları T.A.Ş., Sümerbank Birleşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesine dönüştürülmüştür.¹⁴⁰

¹³⁶ BCA, Fon no:30-18-1-2, Kutu no:52, Dosya no:19, Sıra no:15.

¹³⁷ Ali Sarıgöz, “Erken Cumhuriyet Dönemi Endüstri Yapılarından Sümerbank Bursa Merinos Yerleşkesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü), 2018, 58.

¹³⁸ *Cumhuriyet’in 50. Yılında Sümerbank*, 4.

¹³⁹ Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulu İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Kanunu, (3460 S.K.), *Resmî Gazete*, 3950 (4 Temmuz 1938), Md. 26.

¹⁴⁰ *Cumhuriyet’in 50. Yılında Sümerbank*, 5.

1941 yılında Feshane, Hereke, Bünyan ve Merinos Fabrikalarının idare edildiği Sümerbank Birleşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi, Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi ve Sümerbank'ın ayrı bir şekilde işlettiği Gemlik Sungipek Fabrikasının yönetimleri birleştirilerek Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi adıyla idare edilmiştir. Daha sonra bu müesseseye Sümerbank'ın 1946 yılında tüm hisselerini satın aldığı Malatya Bez ve İplik Fabrikaları T.A.Ş. 'nin yönettiği Malatya ve Adana Fabrikaları da katılmıştır.¹⁴¹

Sümerbank Sanayi ve Maadin Bankasından devraldığı Hereke, Defterdar (Feshane), Beykoz ve Bakırköy fabrikalarının ürettiği malları yine Sanayi ve Maadin Bankasından devraldığı Bahçekapı, Beyoğlu ve Ankara'da bulunan satış mağazalarında toptan ve perakende olarak satışını yaparak tüketiciye ulaşmasını sağlıyordu. Sümerbank, 1934 yılında satış işlerini daha etkili bir şekilde düzenlemeyi amaçlayarak Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğünü kurmuştur. Daha sonra 1938 yılında çıkan 3460 sayılı kanun gereği Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü tüzel kişilik kazanarak Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesine dönüşmüştür. Bu müessese Sümerbank'a ait yünlü ve pamuklu dokuma fabrikalarının ve ayakkabı fabrikasının ürettiği ürünlerin satışını yaparak faaliyet göstermiştir. Ayrıca Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulan Sümerbank'ın diğer müesseselerinin ürettiği ürünlerin de komisyon karşılığında satışına aracı olmuştur.¹⁴² 1938 yılında 7 adet satış mağazasına sahip olan müessese, ilerleyen yıllarda mağaza sayısını artırmıştır. 1973 yılına gelindiğinde toplam mağaza sayısı 228'e ulaşmıştır.¹⁴³

2.7. Kayseri Bez Fabrikası

12 Ağustos 1932 tarihinde Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulacak olan fabrikaların yerlerine karar vermek ve inşaatlarının hazırlığına başlamak üzere Sovyetler Birliğinden bir heyet gelmiştir. Bu heyetin başında fabrikaların projelerini hazırlayan tröstün müdürü Prof. Orlof bulunmaktaydı.¹⁴⁴ Rus heyet ve Türk mühendislerle Anadolu'nun çeşitli yerlerin de incelemeler yapılmış ve bu incelemeler

---

¹⁴¹ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, 5.

¹⁴² Toprak, *Sümerbank*, 53, 55.

¹⁴³ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*,14.

¹⁴⁴ "Rus Mütéhassıs Heyeti Dün Geldi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1932, 2.

sonucu üç tane pamuklu fabrikasının kurulmasına karar verilmiştir. Bu fabrikaların biri Kayseri’de ikincisi Nazilli’de kurulması uygun görülmüştür. Üçüncü fabrikanın ise incelemeler sırasında henüz yerine karar verilememiştir.¹⁴⁵

Kayseri Bez Fabrikasının kurulacağı yer belirlenirken üzerinde durulan özellikler şu şekilde olmuştur. Fabrikanın enerjisini sağlayabilmek için Bünyan Akarsuyuna yakın oluşu önemli bir etkidir. Ayrıca özel bir şirket olan Kayseri ve Civarı Elektrik A. Ş.’nin fabrikanın ihtiyacı olan enerjiyi sağlayabilmesi de mümkün olarak görünmekteydi. Kayseri’de Kayseri taşı denen Kayseri’nin yerel mimarisinde de kullanılan sağlam ve günümüzde de dayanıklılığını koruyan malzemenin fabrikanın inşaatında da kullanılması düşünülmüştür. Kayseri pamuk üretimine yakın bir bölge olmamasına karşın ulaşım olanaklarına yakın oluşu hammaddeye ulaşılabilirlik imkânı sunmuştur. Kayseri öteden beri dokuma üretim merkezi olmuştur. Kayseri’deki geleneksel dokumacıların olması nitelikli işçi tedariği açısından faydalanılabilecek bir özellik olarak görülmüştür. Fakat geleneksel dokumacılığın modern dokumacılığa fayda sağlaması mümkün olmamıştır. Fabrikanın yeri belirlenirken Kayserinin havası, fabrika kurulacak bölgenin düz oluşu, güvenlik endişesiyle sınır bölgelere uzak oluşu gibi özelliklerde etki etmiştir.¹⁴⁶

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde yapılan ilk fabrika olma özelliğine sahip Kayseri Bez Fabrikası’nın temeli 20 Mayıs 1934 tarihinde atılmıştır. Sovyetler Birliği ile beraber çalışılarak kurulan fabrika, Türk – Sovyet dostluğunun bir abidesi olarak nitelendirilmiştir. Tahminlere göre 5 milyon liraya mal olacak fabrikanın, 33 bin iş ve bin küsur tezgahla yılda 25 bin balya pamuk kullanması bekleniyordu¹⁴⁷. Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulacak olan pamuklu dokuma fabrikalarının en büyüğü olan Kayseri Kombinası, yıllık toplamda 30 milyon metre kumaş üretmesi ve 5 milyon kilo pamuk kullanması bekleniyordu. Fabrikada çalışacak işçi sayısı, üç vardiya halinde çalışıldığı takdirde 3500’ü geçeceği tahmin edilmekteydi. Ayrıca fabrikaya

---

¹⁴⁵ “Rus Heyetinin Bir Kısmı İstanbul’a Geldi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Teşrinievvel 1932, 1, 5.

¹⁴⁶ Burak Kesgin, “Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 377-381.

¹⁴⁷ “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1934, 6.

bağlı bir dokuma ihtisas okulu açılmış burada diğer dokuma fabrikalarında da çalıştırılmak üzere uzman işçi yetiştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁴⁸ Fabrikanın mimarı Rus bir mimar olup, müteahhitlik görevi Abdurrahman Naci Bey'e verilmiştir.¹⁴⁹

İsmet İnönü Kayseri Fabrikasının temelini atıldığı tarih olan 20 Mayıs'ta beraberindeki heyet ile birlikte saat 10:00'da Kayseri'ye varmışlardır. İnönü ve beraberindekiler istasyonda vali, belediye başkanı, vekiller ve halk tarafından coşkulu gösterilerle karşılanarak fabrikanın kurulacağı alana geçmişlerdir. Burada bir süre dinlenen İnönü, fabrika hakkında bilgi almıştır. Daha sonra temelin atılacağı bölgeye geçilmiş ve burada halk misafirlerini alkışlarla karşılamıştır. Kayseri mebusu Reşit Bey ve Maarif Müdürü Hüsnü Bey konuşma yapmışlar ardından Öğretmen Zehra Hanım da bir şiir okumuştur. Daha sonra kürsüye Başbakan İsmet İnönü geçerek konuşmasını yapmıştı. İnönü konuşmasında cumhuriyetin ilk günlerinden beri yapılan sanayileşme çalışmalarındaki kaydedilen ilerlemeden, hazırlanan sanayi programıyla yeni bir sanayileşme sürecine girilerek bu yolda kaydedilen başarılarından söz etmiştir. Yeni sanayileşme programının bir parçası olan dokuma sanayi için planlanan çalışmalar gerçekleşince memleketin dokuma ihtiyacının tamamen karşılanacağına dikkat çekmiştir. Bu konuda Sovyetler Birliğiyle yapılan ortak çalışmadan ve Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için gösterdiği dikkatli ve temiz çalışmalardan dolayı memnuniyetini dile getirmiştir.¹⁵⁰

Kayseri Bez Fabrikasının temel atma töreni nedeniyle Rus Dışişleri Komiser Yardımcısı, Ağır Sanayi Komiseri ve Ağır Sanayi Komiser Yardımcısı tebrik telgrafları göndermişlerdir. Ertesi gün Celal Bayar da cevap olarak telgraf göndererek, beraber çalışmalarının bir sonucu olan Kayseri Bez Fabrikasındaki çalışmalarından dolayı takdir ederek teşekkürlerini iletmiştir.¹⁵¹

---

¹⁴⁸ "Kayseri Fabrikasının Açılış Merasimi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1935, 3.

¹⁴⁹ Burak Asiliskender, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimaride Modern Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002), 66.

¹⁵⁰ "İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1934, 1,6.

¹⁵¹ "İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1934, 6; "Kayseri Fabrikası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1934, 3.

Sümerbank'ın Kayseri'de kuracak olduğu dokuma fabrikasının işlerini düzenlemek için Rusya'ya genel müdür Nurullah Esat Sümer başkanlığında beş kişilik bir heyet gönderilmiştir. Bu heyete gidişleri esnasında ihtiyaç listesine göre 6 bin liralık döviz verilmiştir. Verilen bu miktar yeterli gelmeyerek 4 bin liralık döviz daha verilmiştir.¹⁵²

20 Mayıs 1934 tarihinde temeli atılan Kayseri Kombinasının 1 Temmuz 1935'te inşaatı tamamlanarak 15 Eylül 1935'te işletmeye açılmıştır.¹⁵³ Kayseri Bez Fabrikası'nın açılış töreni 16 Eylül 1935 tarihinde yapılmıştır. Törene, Sovyet Rusya'dan bir heyet, İstanbul ve Ankara'dan davetliler katılmıştır.¹⁵⁴ Açılış günü Kayseri halkı misafirlerini istasyonda karşılamış ve törene katılan büyük kalabalık fabrikanın spor alanını doldurmuştur. İşçiler adına verilen nutuk ile başlayan tören, söylenen marşlar, işçilerin geçit töreni, çeşitli spor dallarında yapılan karşılaşmalar ve verilen nutuklarla devam etmiştir. Ekonomi Bakanı Celal Bayar da önemli bir konuşma yapmıştır. Bayar konuşmasında sanayileşme programının memlekete sağlayacağı faydalardan söz ederek bu yolla iş hacmini genişletmesinin yanı sıra tarım alanında da hammaddelerin değer kazanacağına böylece sanayinin tarımdaki ilerlemeyle uyumlu olarak büyük bir gelişme göstereceğine dikkat çekmiştir. Bayar konuşmasının devamında, sanayileşme programında önemli bir yer tutan pamuklu dokumanın, Türkiye'de ithal edilen ürünlerin başında yer aldığını belirterek, hammaddenin ucuza ihraç edilip, işlenmiş olarak pahalıya alındığına vurgu yapmıştır. Ancak sanayi programıyla birlikte hem iş hacminin arttığını hem de çiftçinin sattığı hammaddeden memnun kaldığını söylemiştir. Fakat Bayar, bunun yeterli olmadığını, memleketin tükettiği miktarı memlekette üretmek için başka pamuklu fabrikalarına da ihtiyaç olduğunu ve bu fabrikaların da kuruluş aşamasında olduğunu bildirmiştir. Pamuklu konusunun birkaç yıl içinde tamamlanacağını müjdesini vermiştir.¹⁵⁵

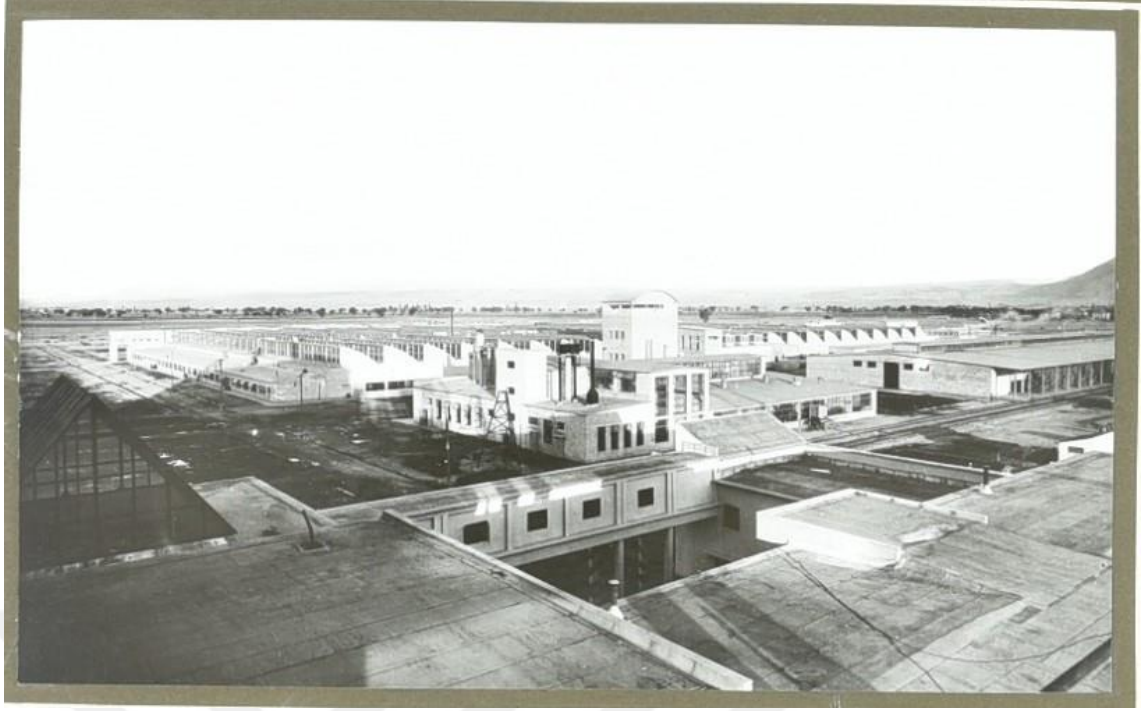
---

¹⁵² BCA, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No:47, Dosya No:58, Sıra No:19.

¹⁵³ Sümerbank 1935 yılı İMR.

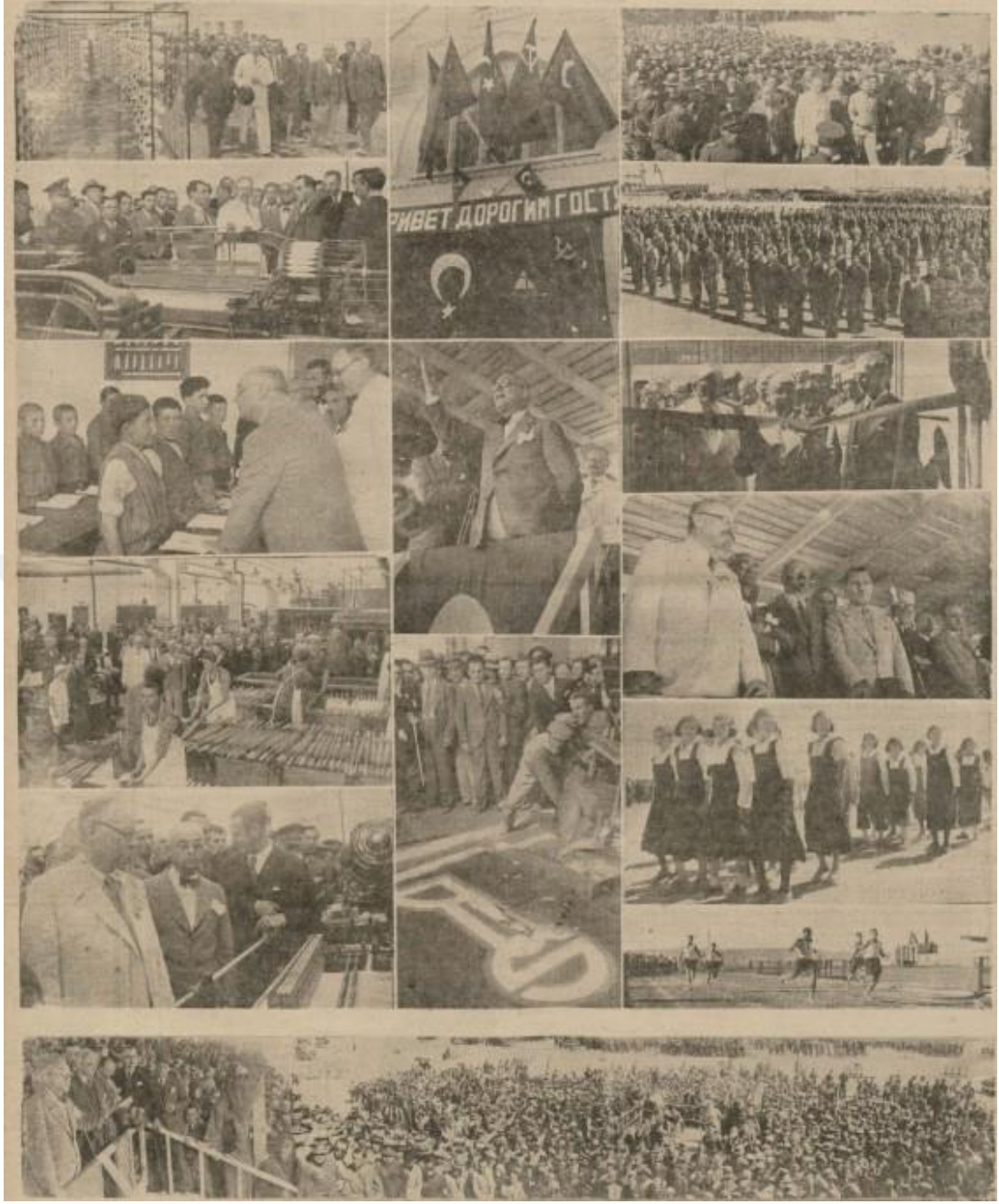
¹⁵⁴ "Kayseri Fabrikası'nın Ekonomideki Önemi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 1935, 8.

¹⁵⁵ "Kayseri Fabrikası Dün Büyük Törenle Açıldı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17Eylül 1935, 1,8.

Şekil 2. 1: Kayseri Bez Fabrikası

Kaynak: BCA, Fon no:490-1-0-0, Kutu No:2074, Dosya No:1, Sıra No:1

Şekil 2. 2: Kayseri Bez Fabrikasının Açılış Töreninden Fotoğraflar

Kaynak: "Kayseri Kombinası Nasıl Açıldı", *Ulus Gazetesi*, 18 Eylül 1935, 8

Hükümetin Kayseri’de yaptığı atılımlar sonucunda Kayseri’nin imarına da önem verilmiştir. Kurulan uçak ve dokuma fabrikalarından sonra şehrin önemli bölgelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Eski ve düzensiz dükkanlar yıkılarak yerine yenileri

yapılmış, cadde ve meydanlar genişletilerek ağaçlandırılmıştır. İnsanların oturup dinlenebilecekleri, ailece eğlenebilecekleri parklar yapılmıştır.¹⁵⁶

Sanayi programının 1935 yılında tamamlanan işlerinin başında gelen ve en büyük pamuklu bez fabrikası olarak belirtilen Kayseri Kombinasının ürettiği ürünler yabancı örneklerine göre daha yüksek özelliklere sahip olduğu genel olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁷ Fabrika açıldığı gün olan 16 Eylül 1935 tarihinde deneme üretimine başlamış, 1936 yılının başından itibaren de normal çalışmaya geçilmiştir.¹⁵⁸ 1936 yılında ilk defa piyasayla irtibata geçen fabrika için o yıl tecrübe yılı olurken, sipariş üzerine değil, stoktan satış yapmıştır. 1936 yılında 4 milyon liraya yakın satış yapmış, bu satışların %5,42'si devlete, %94,58'i piyasaya olmuştur.¹⁵⁹

Kayseri Fabrikası; idare binası, içinde üretim tezgahlarının bulunduğu ana bina, elektrik santrali, su santrali, tamirhane, depolar, memurlar, işçi ve ustalar için ayrı binalardan oluşmaktaydı. 1936 yılı başında fabrikada; 142 erkek usta, 62 erkek usta yardımcısı, 32 kadın işçi, 1396 erkek işçi, 100 kadın çırak, 1038 erkek çırak çalışmaktaydı. İşçi ve çırakların %80'i 20 yaşının altındaydı.¹⁶⁰ 1938 yılında ise fabrikada 2194 işçi ve 177 memur çalışmaktaydı.¹⁶¹

Kayseri Fabrikasının okulunda öğrenciler ustaların gözetiminde pratik dersler görürken ayrıca teorik dersler de almaktaydı. Bu öğrencilerden çıraklığa geçenler fabrika yemekhanesinden ücretsiz yemek yiyebiliyorlardı. Kayseri Fabrikasının başlıca ürettiği ürünler, şerting ve dril adlı kumaşlar olup daha sonra karamandol gelmekteydi. Fabrika kaput bezi ve desenli basma da üretmiş ve bu ürünler beğenilerek

---

¹⁵⁶ “Kayseri’de Bayındırlık İşleri Çok İlerledi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Eylül 1935, 2;
“Kayseri Belediyesi Güzel Bir Park Yaptırdı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1935, 2;
“Kayseri’de Güzel Bir Eser Meydana Çıkarıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1935, 4.

¹⁵⁷ Sümerbank 1935 yılı İMR.

¹⁵⁸ Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 1961, 31.

¹⁵⁹ Sümerbank 1936 yılı İMR.

¹⁶⁰ “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936, 6.

¹⁶¹ Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 1961, 31.

ilgi görmüştür.¹⁶² Kayseri Bez Fabrikası'nın 1936-1938 yılları arasındaki iplik ve dokuma üretim miktarları Tablo 2. 6'da verilmiştir.

Tablo 2. 6: Kayseri Bez Fabrikası'nın 1936-1938 Yılları Arası Üretim Miktarı

Yıllar	Pamuk İplik (ton)	Pamuklu Dokuma (metre)
1936	2.716	18.354.000
1937	3.216	20.225.000
1938	3.625	19.239.000

Kaynak: Sümerbank, Zafer Toprak, s:40

2.8. Nazilli Basma Fabrikası

Nazilli Basma Fabrikası, Türkiye'nin ilk basma fabrikası olma özelliğine sahiptir. Bu fabrikanın kurulacağı yerin belirlenmesi, Sovyet ve Türk uzmanların birlikte yaptığı çalışmaların sonucunda belirlenmiştir. Uzmanlar bu fabrikanın yerini belirlerken de Kayseri Bez Fabrikasında ve diğer fabrikalarda olduğu gibi enerji, su kaynakları, hammaddeye ulaşılabilirlik, işgücü gibi maddeler üzerinde durmuşlardır.¹⁶³

Nazilli'de fabrika kurulmasının en önemli sebeplerinden birisi ulaşım olanaklarına yakın olmasıdır. 19. yüzyılda İngilizler tarafından kurulan İzmir-Aydın demiryolu hattı limanlara ve iç bölgelere ulaşımı kolaylaştırmıştır. Böylece hem iş gücü hem de ürünün taşınması sağlanmıştır. Fabrikanın kurulmasındaki bir diğer önemli sebep ise bölgenin eskiden beri pamuk üretimi yapılan bir yer olmasıdır. Bu bölgede Osmanlı Devleti döneminde demiryolunun, çeşitli imtiyaz ve teşviklerin etkisiyle pamuk üretimi gelişerek yurtdışına ihraç edilmiştir. Ayrıca Nazilli'de 1934'te kurulan Pamuk İslah İstasyonu ve Üretim Çiftliğinin de burada bir dokuma fabrikasının kurulmasında

¹⁶² "Kayseri Bez Fabrikası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936, 6.

¹⁶³ İ. Tekeli ve S. İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, 160.

etkisi olmuştur.¹⁶⁴ Fabrikanın su ihtiyacını karşılamak için Büyük Menderes nehrinden ve açılacak artezyen kuyularından yararlanılması planlanmıştır.¹⁶⁵

Sümerbank'ın Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında sıfırdan kurulan ikinci, Sümerbank'ın üçüncü pamuklu dokuma fabrikası olan Nazilli Basma Fabrikası için gerekli makine ve malzemelerin Kayseri Bez Fabrikasında olduğu gibi Sovyetler Birliğinden alınmasına karar verilmiştir. Sümerbank bu konuda yaptığı çalışmaları tamamlayarak, kurduğu temaslar sonuç vermiştir.¹⁶⁶ Fabrikanın projesi de Rusya'da Türkstroy mühendisleri tarafından hazırlanmıştır.¹⁶⁷ 1934 yılının aralık ayında Bakırköy Dokuma Fabrikası müdürü Nazilli'ye giderek, burada yapılacak dokuma fabrikasının inşaatına başlamak için fabrikaya getirilecek su yollarının geçtiği tarlaların gerekli olanlarını alınması projesini yapmıştır.¹⁶⁸ 26 Mart 1935 tarihinde Nazilli'de kurulacak fabrika için uzmanlardan oluşan bir heyet araştırma yapmak üzere Nazilli'ye gitmiştir. Heyetteki uzmanlar araştırmalarını tamamlayarak arazi alımlarını yapmışlardır. Belediye 146.675 m² büyüklüğünde yeri fabrikaya bağışlamıştır.¹⁶⁹

27 Haziran 1935 tarihli karar ile ihaleye verilen¹⁷⁰ Nazilli Basma Fabrikasının temeli, 23 Ağustos 1935 tarihinde Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın ve diğer davetlilerin katıldığı törende atılmıştır.¹⁷¹ Sümerbank'ın kurduğu büyük fabrikaların başında gelen ve inşaatına 1935 yılında başlanan Nazilli Basma Fabrikasının birinci kısım inşaatı 1935 yılı sonunda bitirilmiştir. 1936 yılında montajına başlanan fabrikanın 1937

---

¹⁶⁴ Sinan Meydan, "Cumhuriyet'in Sosyo-Kültürel Fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2023), 221-227.

¹⁶⁵ Ali Asgar Eren, "Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019), 76.

¹⁶⁶ "Nazilli Mensucat Fabrikası", *Aydın Gazetesi*, 8 Ağustos 1934, 1.

¹⁶⁷ "Nazilli Fabrikasının İnşaatı Süratle İlerliyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ocak 1936, 2.

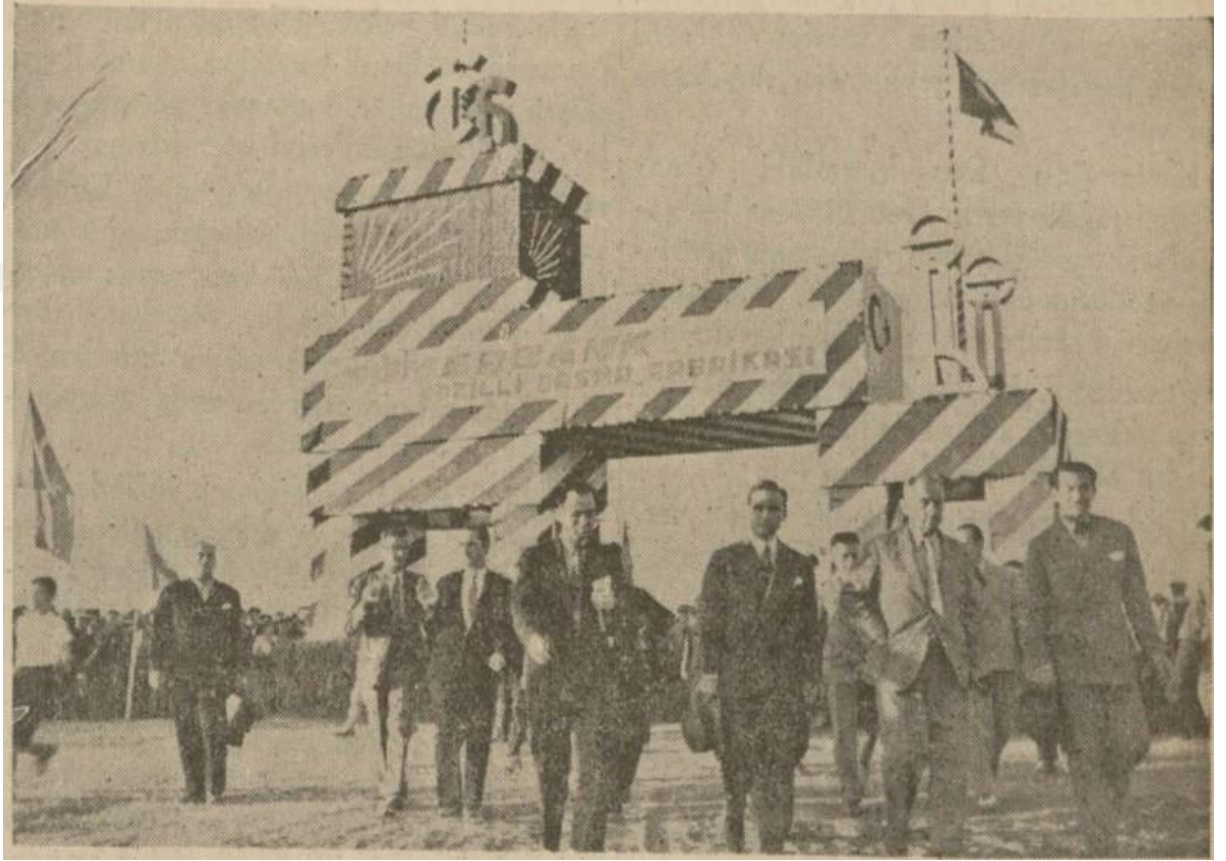
¹⁶⁸ "Nazilli Fabrikası Yapı İşlerine Yakında Başlanacak", *Aydın Gazetesi*, 10 Aralık 1934, 2.

¹⁶⁹ "Nazilli'ye Fabrika İşİ İçin Bir Fen Heyeti Geldi", *Aydın Gazetesi*, 27 Mart 1935, 1.

¹⁷⁰ BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:56, Dosya No:55, Sıra No:18.

¹⁷¹ "Nazilli Fabrikasının Dün Temeli Atıldı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ağustos 1935, 1, 5.

yılıının ortalarında işletmeye açılması tahmin ediliyordu. Türkiye için yeni bir alan olan basma imalatında uzmanlaşması için Sovyet Rusya'ya 75 öğrenci gönderilmiştir.¹⁷² Fabrikaya 3 km uzunluğunda demiryolu bağlantı hattı yapılmıştır. İplik, dokumahane, basmahane, tamirhane, santral ve su istasyonu gibi bölümlerden oluşan fabrikaya ayrıca memur evleri, kantin ve ambarlar eklenmiştir.¹⁷³ Demiryolu inşaatı için gerekli olan malzemeler Almanya'dan getirilmiştir.¹⁷⁴

Şekil 2. 3: Nazilli Basma Fabrikasının temel atma töreninden bir görüntü

Kaynak: “Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Birinci teşrin 1937, 1

Nazilli Basma Fabrikasının asıl üretim binasının yer aldığı ikinci kısım inşaatının ihalesi de yapılarak 1936 yılı başlarında müteahhitler çalışmaya başlamıştır. İkinci kısım inşaatının da 1937 yılı başlarında tamamlanması planlanmıştır. Fabrika

¹⁷² Sümerbank 1935 yılı İMR.

¹⁷³ Sümerbank 1936 yılı İMR, 10.

¹⁷⁴ BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:59, Dosya No:86, Sıra No:11.

Menderes Nehrine bir buçuk km uzaklıkta şehrin kenarına Aşağı Nazilli'nin yanına kurulmuştur. Fabrikanın ihtiyacı olan su açılan artezyen kuyularından karşılanmıştır.¹⁷⁵

Nazilli Basma Fabrikası'nın inşaatı 1937 yılının Eylül ayında neredeyse tamamlanmış, geri kalan işlerin de fabrikanın açılış gününe kadar tamamlanması için yoğun bir çalışma sürdürülmüştür.¹⁷⁶

Atatürk Ege Bölgesinde yapılacak manevraları takip etmek ve Nazilli Kombinasının açılış törenine katılmak için 8 Ekim 1937 tarihinde saat 14:45'te beraberinde Başbakan İsmet İnönü ve diğer kişilerle özel bir trenle Ankara'dan yola çıkmıştır.¹⁷⁷ Atatürk ertesi gün saat 13:30'da Nazilli'ye ulaşmıştır. Ekonomi Bakanı Celal Bayar olmak üzere diğer vekiller, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile birlikte askeri bir heyet de Nazilli'ye Atatürk'ten önce gelerek, Atatürk'ü karşılamak için istasyonda hazır bulunmuşlardır. Yanında Başbakan İsmet İnönü, Ziraat Bakanı Şakir Kesebir ve Afet İnan ile Nazilli'ye gelen Atatürk, halkın coşku ve sevinç gösterileriyle karşılanmışlardır.¹⁷⁸ Nazilli halkının alkış sesleri arasında halkevine geçen Atatürk ve davetliler burada bir müddet zaman geçirerek küçük vagonlarla şehrin biraz ilerisindeki fabrika binalarının bulunduğu bölgeye geçmişlerdir. Burada çocukların ellerinde pamuk dallarıyla karşılanan davetliler, yakalarını bu dallarla süslemişlerdir.¹⁷⁹

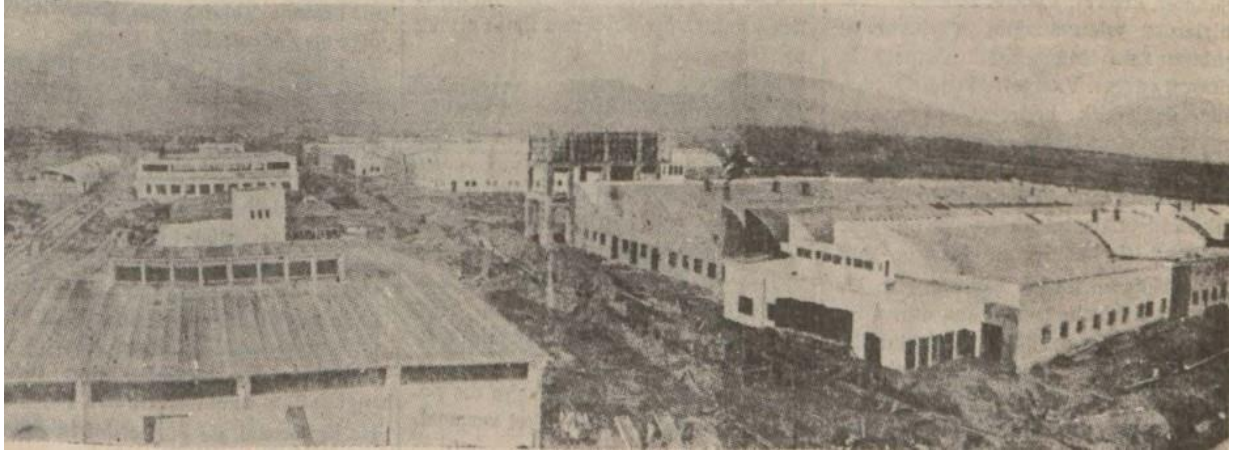
¹⁷⁵ "Nazilli Fabrikasının İnşaatı Süratle İlerliyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ocak 1936, 2.

¹⁷⁶ "Nazilli Basma Fabrikamız Açılıyor", *Aydın Gazetesi*, 18 Eylül 1937, 1.

¹⁷⁷ "Atatürk Bugün Aydın'a Geliyor", *Aydın Gazetesi*, 9 1. Teşrin 1937, 1.

¹⁷⁸ "Büyük Önder Dün Nazilli Kombinasını Açtı", *Aydın Gazetesi*, 10 1. Teşrin 1937, 1, 3.

¹⁷⁹ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Ankara; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 230-231.

Şekil 2. 4: Nazilli Basma Fabrikası

Kaynak: “Nazilli Fabrikasını Bizzat Atatürk Açtı”, *Haber Gazetesi*, 10 İlkteşrin 1937, 1

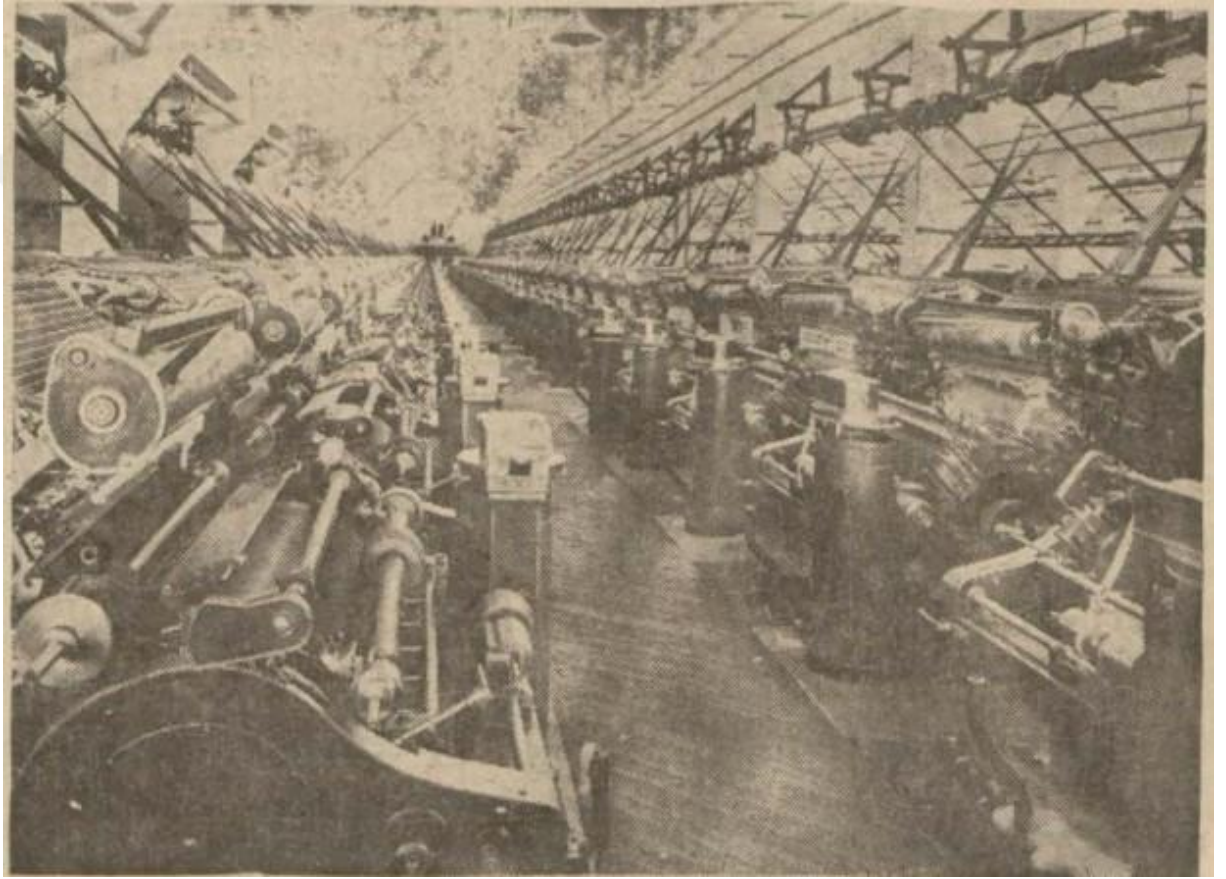

Şekil 2. 5:Nazilli Basma Fabrikasının Açılış Töreninde

Kaynak: Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi,1965, s. 3

Nazilli Basma Fabrikası 9 Ekim 1937 tarihinde Atatürk tarafından altın anahtarla açılmıştır. Yapılan açılış törenine Atatürk'ün yanı sıra Başbakan İsmet İnönü, Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Prof. Afet İnan ve diğer davetliler katılmıştır. Fabrikada 20 yataklı hastane, 300'er kişilik 2 adet işçi

binası, usta ve memur evleri, sahneli ve sinemalı 1000 kişi kapasiteli kantin, spor sahası ve 7 adet artezyen kuyusu gibi bölümler bulunmaktadır. Sovyet ve Türk iş birliğiyle kurulan bu fabrikanın makine ve teçhizatının çoğu Sovyetler Birliğinden alınmıştır. 18 ayda tamamlanan fabrika 6 milyon liraya mal olmuştur. Türkiye’de kurulan ilk basma fabrikası olma özelliğine sahip Nazilli Basma Fabrikası, 28 bin iğ ve 800 otomatik tezgahla çalışarak ege havzasından aldığı pamukla 2 milyon 400 bin kilo iplik üretim kapasitesine sahipti. Bununla hem 20 milyon metre basma üretecek hem de eski bir el sanayi merkezi olan bölgenin iplik ihtiyacını karşılayabilecekti.¹⁸⁰

Şekil 2. 6: Nazilli Basma Fabrikası dokuma tezgahları

Kaynak: “Nazilli Fabrikası Yarın İşletmeye Açılıyor”, *Ulus Gazetesi*, 8 Birinci Teşrin 1937, s:1

Açıldığı gün olan 9 Ekim 1937 tarihinde deneme üretimine başlayan Nazilli Basma Fabrikası, 1 Ocak 1938 tarihinden itibaren de asıl üretime başlamıştır. Fabrikanın ürün

---

¹⁸⁰“Atatürk Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1937, 1, 9.

çeşitleri çeşitli renk ve desenlerde basma, pazen ve toblako olup bu ürünler halktan yoğun ilgi görmüştür.¹⁸¹

Amerika ve Mısır ipliklerinin Ereğli ve Nazilli’de üretilen ipliklerle rekabet ettiği ve bu rekabetin fabrikaların iplik satışına olumlu yönde etki ettiği belirtilmiştir.¹⁸² Nazilli Basma Fabrikası 1938 yılında asıl üretime geçmesiyle üretim miktarı da artmıştır. Fabrikanın 1937 yılındaki deneme üretimiyle, 1938 yılı üretim miktarı Tablo 2. 7’de verilmiştir.

Tablo 2. 7: Nazilli Basma Fabrikasının 1937-1938 yılları arası üretim miktarı

Yıllar	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (metre)
1937	133	198.000
1938	1.497	8.258.000

Kaynak: Zafer Toprak, *Sümerbank*, 42

2.9. Ereğli Bez Fabrikası

Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulması kararlaştırılan bir diğer pamuklu dokuma fabrikası da Konya’daki Ereğli Bez Fabrikası olmuştur. 1934 yılının ocak ayında Ereğli Bez Fabrikasının yerini belirlemek için Sümerbank mühendisleri Ereğli’ye gitmişlerdir. Burada incelemelerde bulunan mühendisler fabrikanın hareket gücünü sağlayacak olan İvriz Çayının yeterliliğini ölçmek için çalışmalar yapmışlardır.¹⁸³ Bu ölçümden İvriz Çayından 1600 beygir (1200 kW) kuvvetinde elektrik enerjisinin üretilmesinin mümkün olduğu görülmüştür.¹⁸⁴ Ayrıca Ereğli’nin demiryolu hattı üzerinde olması ve nüfusunun çok oluşu da fabrikanın Ereğli’de kurulmasında etkili

¹⁸¹ Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 1961, 37.

¹⁸² Sümerbank 1937 yılı İMR, 11.

¹⁸³ “Sümerbank Mühendisleri Konya Ereğli’inde”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kânunusani 1934, 8.

¹⁸⁴ “Ereğli Fabrikasının Bina Kısmı Bitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mayıs 1935, 13.

olmuştur. Çünkü nüfusun çok olması nedeniyle işçi bulmakta zorlanılmayacağı düşünülmüştür.¹⁸⁵

Konya Ereğli’de kurulacak olan bez fabrikasının yeri belirlenip tüm hazırlıkları tamamlandıktan sonra 20 Kasım 1934 tarihinde temeli atılmıştır. Temel atma töreni, başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve Nafia Bakanı Ali Bey’in katılımlarıyla yapılmıştır. Törende İsmet İnönü konuşma yapmış ve konuşmasında kurulacak fabrikayla ilgili bilgiler vermiştir. Ereğli Bez Fabrikası ince bez üretmek için kurulacak olup, saten, astarlık, patiska ve mermerşahi türünde kumaşlar dokunacaktır. 15 bin iğ ve 250 adet tezgâh bulunacak fabrikada 7 bin balya pamuk kullanarak 4 milyon metre kumaş ve 500 bin kilo ince iplik üretilecektir. Fabrikada tahmini olarak 1250 işçi çalışacaktır. Fabrikaya işletme sermayesi ve elektrik santrali ile birlikte 3 buçuk milyon liraya mal olacağı tahmin ediliyordu.¹⁸⁶

Ereğli Bez Fabrikasının yanında bir de kola fabrikasının yapımına başlanmıştır. Burada Sümerbank dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan nişastanın üretimi yapılması düşünülmüştür. Ereğli bölgesinde patates üretimi yapılmakta fakat üretilen patateslere pazar oluşturulamamaktaydı. Kola fabrikası açılınca yılda 120 vagon patates kullanması tahmin ediliyordu. Burada bir de kola fabrikasının açılmasıyla Ereğli’ye bu yönden de bir fayda sağlaması bekleniyordu. Fabrika işletmeye açıldığında dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan nişastanın yüzde 70’ini karşılamıştır.¹⁸⁷ Fakat bu fabrika İkinci Dünya Savaşı ve mali sıkıntılar nedeniyle 1943 yılında ancak tamamlanıp işletmeye açılabilmiştir.¹⁸⁸

---

¹⁸⁵ “Un ve Şeker Gibi Pamuklu da %100 Türkleşecek”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Teşrinisani 1934, 1.

¹⁸⁶ “Ereğli Bez Fabrikasının da Temeli Atıldı”, *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1934, 1, 6; “Dokuma fabrikası”, *Haber Gazetesi*, 21 Kasım 1934, 1, 8; “İsmet Pş. Dün Merasimle Fabrikanın Temelini Attı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1934, 1, 5.

¹⁸⁷ “Ereğli Fabrikasının Bina Kısmı Bitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mayıs 1935, 13; Zafer Toprak, *Sümerbank*, 40.

¹⁸⁸ Ali Asgar Eren, “Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019), 69-70.

1934 yılında temeli atılıp inşaat süreci başlayan Ereğli Bez Fabrikasının yapımı bir yılda tamamlanarak montajına başlanmıştır.¹⁸⁹ Fabrikanın montajında kullanılan aletler Almanya'dan getirilmiştir. ¹⁹⁰ Ereğli Dokuma Fabrikasının hem buhar hem de su gücüyle çalışacak şekilde tasarlanmıştır. Fabrikaya kurulan termik santral ile fabrika senenin en kurak dönemlerinde çalışabilecek, su miktarının yeterli olduğu zamanlarda ise İvriz Çayı kaynaklarının sularından faydalanan bir hidroelektrik santrali fabrikayı çalıştıracaktır. Bu kaynaklar oldukça verimli olduğundan dolayı buradan elde edilen elektrik enerjisinin oldukça düşük maliyetli olması düşünülmüştür. Ereğli istasyonuna yakın olan fabrika bir demiryolu hattıyla istasyona bağlanmıştır. Fabrikada çalışan işçi ve memurlar için fabrikanın yakınında modern evler yapılmıştır. Ereğli Fabrikası Türkiye'de tülbent, ince patiska türünden ürünler üreten ilk fabrikadır.¹⁹¹ Fabrika 1936 yılında işlemeye başlamıştır, ana çevirici güç santrali yapılıncaya kadar geçici bir çevirici güç santraliyle çalıştırılmıştır. 1936 yılında Kayseri Fabrikasıyla birlikte yüklü miktarda iplik üretilmiştir. İvriz su tesisatının üzerinde çalışmalar yapılarak inşaatla başlamak için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Sümerbank, Ereğli fabrikasının üretim planındaki özellikleri bakımından güvenilir bir gelecek vadetmesi sebebiyle fabrikanın genişletilmesine karar vererek gerekli olan tesisatın siparişini vermiştir.¹⁹²1937 yılında fabrikanın en rasyonel şartlar altında çalışmasını sağlamak amacıyla İvriz çayından elde edilmek istenen elektrik üretimi için inşaatla başlanmıştır.¹⁹³

Ereğli Bez Fabrikası 4 Nisan 1937 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'nün katılımıyla açılmıştır.¹⁹⁴ Fabrikanın açılış töreninden bir gün önce Karabük Demir Çelik Fabrikasının temel atma törenine katılan İsmet İnönü ve beraberindeki heyet, Kayseri

---

¹⁸⁹ Sümerbank 1935 yılı İMR.

¹⁹⁰ BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:63, Dosya No:25, Sıra No:6; BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:65, Dosya No:31, Sıra No:11; BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:67, Dosya No:69, Sıra No:8; BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:68, Dosya No:72, Sıra No:20.

¹⁹¹ "Ereğli Dokuma Fabrikası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1936, 9.

¹⁹² Sümerbank 1936 yılı İMR, 10.

¹⁹³ Sümerbank 1937 yılı İMR, 12.

¹⁹⁴ *Sümerbank Cumhuriyetin 25. Yılı*, (İstanbul: Kulen Basımevi, 1948), 93.

yoluyla Ereğli istasyonuna gelmişlerdir. Saat 18:30'da istasyona gelmiş olan heyette Başbakanın yanında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Gümrük ve İhisar Bakanı Rana Tarhan, İngiliz Büyükelçisi ve diğer davetliler de katılmışlardır. İstasyona gelen heyet, Konya Valisi, ordu müfettişi, kolordu komutanı, fabrika müdürü ve yakın çevreden açılışa gelenler tarafından karşılanıp, yürüyerek fabrikaya geçilmiştir. İsmet İnönü, İstiklal Marşının söylenmesinin ardından kurdeleyi keserek fabrikayı açmıştır. Davetliler fabrikanın her yerini gezerek, fabrika müdürü tarafından fabrikanın bölümleri hakkında bilgi almışlardır. Fabrikanın gezilmesinden sonra davetliler dinlenmek üzere fabrikanın büfesine geçmişlerdir. Burada Vali Cemal Bardakçı'dan genel çalışmalar hakkında bilgi alan Başbakan, Karaman'da toprağın 300 metre altından çıkarılan su haberini memnuniyetle karşılayarak, Vali Beyi tebrik etmiştir. Daha sonra fabrikadan ayrılarak istasyona geçen Başbakan 20:30'da Ereğli'den ayrılmıştır.

Ereğli Bez Fabrikası Sümerbank'ın kurduğu orta büyüklükte bir dokuma fabrikasıdır. Diğer fabrikalara göre daha ince kumaş dokumak için kurulan fabrika, kurulduğunda 16.500 iş ve 300 adet dokuma tezgahına sahipti. Ereğli Fabrikasında canfes, patiska, mermerşahi, salaşpur, saten ve nansu gibi kumaş türleri üretilmiştir. İplikhane, boyahane, dökümhane, depo, santral ve su tesisatı gibi bölümlerden oluşan fabrikada ayrıca sanat daireleri, birçok konut, revir, misafirhane ve 600 kişilik sinema salonu da bulunmaktaydı. Ereğli Fabrikasının yapımı 3 buçuk milyon liraya mal olmuştur.¹⁹⁵

---

¹⁹⁵ “Çelik Fabrikasının Temeli Atıldı Dokuma Fabrikamız Açıldı”, *Ekekon Gazetesi*, 9 Nisan 1937, 1, 3; “Başvekilimiz Ereğli Fabrikasını da açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Nisan 1937, 1,7; “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1937, 1,5.

Şekil 2. 7: Ereğli Beş Fabrikası

Kaynak: “Ereği Kombinasi Açıldı”, *Ulus Gazetesi*, 5 Nisan 1937,1

Ereğli Beş Fabrikasının kurulmasıyla bölge, geniş atılımlarla ekonomik olarak gelişme göstermiştir. Bölgenin yoğun bir göç almasıyla nüfusta artış olmuş, böylece bölgenin iş hacminde genişleme görülmüştür.¹⁹⁶

Ereğli Beş Fabrikası kuruluşundan itibaren her gün biraz daha gelişme göstererek ilerleme kaydetmiştir. İşletme açıldığı yıl olan 1937 yılının ekim ve kasım aylarında Adana’dan 156.622 kg. klevland, Nazilli’den 55.513 kg. akala cinsi pamuk almıştır. Fabrikanın günden güne artan satışları normal satış seviyelerine ilerlemiştir. Bu iki ay içerisinde fabrika 39.451 kg. iplik ve 151.376 m. kumaş satışı yapmıştır. Özellikle İstanbul, Denizli ve çevresinden aranan bu iplikler, büyük bir ilgi görerek Avrupa ipliklerinden farkının olmadığı söylenmiştir. Fabrika ekim ve kasım aylarında 82.225 kg iplik üreterek bunun 42.717 kg’ını kendi imalatında kullanmış, kalan kısmını satmıştır. Ürettiği kumaş miktarı ise 215.306 metreyi bulmuştur. Ereğli ve çevresine iş imkânı sunan fabrika ilk açıldığı dönemde iki vardiyada çalıştırdığı işçi sayısı 1100’ü geçmiştir. Ereğli Beş Fabrikası’nın 1936-1938 yılları arasındaki iplik ve dokuma üretim miktarları Tablo 2. 8’de verilmiştir.

¹⁹⁶ “Ereğli İnkışaf Yolunda Seri Adımlar Atıyor”, *Ekekon Gazetesi*, 11 Nisan 1938, 3.

Tablo 2. 8: Ereğli Bez Fabrikasının 1936-1938 yılları arası üretim miktarı

Yıllar	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma(metre)
1936	28	—
1937	396	699.000
1938	810	2.454.000

Kaynak: Sümerbank, Zafer Toprak, s: 40

Ereğli Fabrikası sportif faaliyetlere de önem vererek çalışanlar arasında her hafta futbol maçları yapılmakta ve çeşitli spor eğlenceleri düzenlemekteydi. Bu şekilde çalışanların boş vakitlerini faydalı ve eğlenceli bir şekilde geçirmeleri sağlanmaktaydı.¹⁹⁷

2.10. Bursa Merinos Fabrikası

Sümerbank tarafından Birinci Sanayi Planı kapsamında bir yün ipliği (kamgarn) fabrikasının kurulması planlanmıştır. Bu fabrikanın bir merinos koyunu yetiştirme bölgesi olan Bursa'da kurulmasına karar verilmiştir. Hammaddeye ulaşılabilirlik açısından bakıldığında Bursa ve çevresinde yetiştirilen merinos koyunları fabrikanın önemli hammadde kaynaklarından olduğu için fabrikanın Bursa'da kurulması uygun görülmüştür.¹⁹⁸ Fabrikanın kurulacağı yer olarak Muradiye İstasyonu ile elektrik fabrikası arasında bulunan 200 dönümlük alan belirlenmiştir. Bir kamgarn fabrikası için en önemli ihtiyacın bol ve temiz su olduğu düşünüldüğünde Bursa'nın bu ihtiyacı karşılayabilecek kapasitede su kaynaklarına sahip olduğu görülmüştür. Uludağ'dan gelen Balıklı ve Zobran derelerinin suları bir kanalda birleştirilerek şehre ulaştırılması ve burada bir depoda toplanarak hem fabrika için kullanılacak hem de şehrin su ihtiyacını karşılamada yardımcı olacağı düşünülmüştür.¹⁹⁹ Ayrıca Bursa'nın limana

¹⁹⁷ "Ereğli Fabrikası İplik ve Bezleri Çok Beğeniliyor", *Ekekon Gazetesi*, 14 Ocak 1938, 3.

¹⁹⁸ Senem Zeybekoğlu, "Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayi Komplekslerinin Mekânsal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002), 62.

¹⁹⁹ "Bursa'da Yeni Bir Fabrikanın Temelleri Atılıyor", *Ulus Gazetesi*, 31 Son Kanun 1935, 5; "Kamgarn Yün İplik Fabrikası", *Hakkın Sesi (Bursa) Gazetesi*, 28 İkinci Kanun 1935, 1;

demiryolu hattıyla ve diğer şehirlere de karayollarıyla bağlantısının olması ulaşımın kolaylığı sebebiyle burada fabrika kurulmasını elverişli kılmıştır.²⁰⁰

Bursa Merinos Fabrikası kurulmadan önce Türkiye’de yalnız strayhgarn iplik üretiliyor ve bu ipliklerden skoç tipi kumaş üretiliyordu. Taranmış yün ipliğinden (kamgarn) kumaş üretebilmek için yurtdışından yılda ortalama 5 milyon lira değerinde taranmış yün ipliği ithal ediliyordu.²⁰¹

Bursa’da kurulması planlanan kamgarn fabrikasının yılda 3 milyon kg. yün işleme tahmin ediliyordu. Bu miktarın Türkiye’nin ihtiyacını karşılayacağı düşünülüyordu.²⁰² Ancak her ne kadar merinos koyunu yetiştirmek için çalışmalar yapılırsa da fabrikanın ihtiyacı olan hammadde miktarına ulaşamamıştır. 1950’lere gelindiğinde yıllık ortalama yalnız 300.000 kilo merinos yünü elde edilebilmiştir. Yurtiçinde gereksinim duyulan miktara ulaşamayınca hammaddeyi yurtdışından ithal etmek zorunda kalınmıştır.²⁰³

Bursa’da Merinos Fabrikası kurulması için belirlenen yerle ilgili kuşkular oluşmuş, bu alanın fabrika kurmak için uygun bir alan olmadığı iddia edilmiştir.²⁰⁴ Çünkü burası sulak bir bölge olduğu için çamurlu ve bataklık bir zemine sahipti. Bu nedenle fabrikanın kurulacağı yerin altına su sızmaması için bu yerin etrafına 5-6 metre derinliğinde hendekler kazılmış, bu hendeklerin bir tarafına duvar örülerek temel korumaya alınmıştır. Hendeklerde biriken suyun bir kısmının ovaya verilmesi, bir

---

“Sümerbank Bursa’da Bir Kamgarn Fabrikası Kuruyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Teşrinisani 1934, 3.

²⁰⁰ Musa Ataş, “Kamgarn Fabrikası Etrafında Uyandırılan Kuşkular”, *Hakkın Sesi Gazetesi*, 7 Nisan 1935, 1.

²⁰¹ Zafer Toprak, *Sümerbank*, 42.

²⁰² “Sümerbank Bursa’da Bir Kamgarn Fabrikası Kuruyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Teşrinisani 1934, 3.

²⁰³ Zafer Toprak, *Sümerbank*, 42.

²⁰⁴ Musa Ataş, “Kamgarn Fabrikası Etrafında Uyandırılan Kuşkular”, *Hakkın Sesi Gazetesi*, 7 Nisan 1935, 1.

kısının da işçiler için yapılacak yüzme havuzu için kullanılması öngörülmüştür. Toprak bu şekilde kurutularak zeminin dayanıklılığı sağlanmıştır.²⁰⁵

Sümerbank tarafından yapımına başlanan Bursa Merinos Fabrikasının temeli 28 Kasım 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü ve Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın katılımıyla atılmıştır. Fabrika Alman mühendisler tarafından projelendirilerek, müteahhitlik görevi iş adamı Nuri Demirağ'a verilmiştir. Merinos Fabrikasının inşasının 2 milyon liraya tamamlanması tahmin edilmekteydi. Fabrikaya Atatürk tarafından Merinos adı verilmiştir. Bursa Merinos Fabrikası Türkiye'de kurulan ilk merinos fabrikası olup ince ve uzun yün üretmek için kurulmuştur. Daha önce memlekette yıkama ve bükme tarzında üretilen iplikten kumaş dokunurken bu fabrikada yıkanmamış yapağıdan iplik ve kumaş elde edilmesi amaçlanmıştır.²⁰⁶

Memleketin ince yün ipliği ihtiyacını karşılamak için kurulan Bursa Merinos Fabrikası'nın kullanacağı yünün yüzde 80'ini memlekette yetiştirilen saf ve yarım kan merinos koyunlarından karşılaması planlanıyordu. Böylece memlekette hem merinosçuluğun gelişmesine yardım ederek paranın dışarı çıkmasına engel olması hem de oluşturduğu iş gücüyle milli ekonomiye katkı sağlaması hedeflenmiştir.²⁰⁷

1935 yılında yapımına başlanan Bursa Merinos Fabrikasının 1937 yılı ortalarında işletmeye açılması kararlaştırılmıştır. Fabrikada teknik görevler verilecek olan çalışanlar, görevlerinde uzmanlaşması için yabancı ülkelere gönderilmişlerdir.²⁰⁸ 1936 yılında fabrikanın inşaatı önemli ölçüde ilerlemiş, ana fabrika, kantin ve müdüriyet binaları tamamlanarak makine montajına başlanmıştır. Çevirici güç, atölye ve

---

²⁰⁵Musa Ataş, "Merinos Fabrikası Bursa'ya Refah Vadediyor", *Hakkın Sesi Gazetesi*, 1 Şubat 1936, 1.

²⁰⁶ "Başbakan Bursa ve Gemlik Fabrikalarının Dün Temelini Attı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Kasım 1935, 1, 7; "Sümerbank Bursa'da Bir Kamgarn Fabrikası Kuruyor", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Teşrinisani 1934, 3; Özlem Arıtan, "Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri- Sümerbank Kit Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004), 261.

²⁰⁷ "Birinci Beş Yıllık Endüstri Programının Tatbikati", *Ekekon Gazetesi*, 4 Eylül 1936, 3.

²⁰⁸ Sümerbank 1935 yılı İMR.

ambarların inşaatı devam ederken fabrikanın su ihtiyacı için artezyenler açılmıştır. Fabrikaya ulaşımı sağlayan demiryolu bağlantı hattı da tamamlanmıştır.²⁰⁹ Fabrikanın montajı için gerekli olan montaj aletleri Almanya'dan getirilmiştir.²¹⁰

Bursa Merinos Fabrikası 2 Şubat 1938 tarihinde açılış töreni yapılmıştır. Atatürk, tören günü saat 16:00'da beraberinde Başbakan Celal Bayar, içişleri, ekonomi ve nafia bakanları olduğu halde Merinos Fabrikasına gitmişlerdi. Burada hazır bulunan şehir erkani, komutanlar, parti, halkevi, Sümerbank ileri gelenleri, Ticaret Odası, bankaların müdürleri, fabrikatörler, tüccarlar ve büyük bir halk kalabalığı tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmışlardır. Atatürk, burada Vali Şefik Soyer tarafından karşılanmıştır. Fabrikanın kapısına kadar otomobille gelen Atatürk burada otomobilden inerek fabrikanın dinlenme salonuna geçmiş ve burada bir müddet dinlenmiştir. Açılışta Bursa Belediye Başkanı Neşet Kiper ve ardından Başbakan Celal Bayar konuşma yapmışlar, Bayar konuşmasında fabrikayla ilgili bilgi vermiştir. Bu bilgilere göre Bursa Merinos Fabrikası 4 milyon liraya mal olmuştur*. Kullanılacak olan hammadde miktarı toplamda 3 milyon kilo olup bunun 2 milyon kilosu merinos yapağısından oluşmaktadır. Fabrika üç vardiyada çalışılması halinde toplamda 1650 işçi çalışacaktır. Celal Bayar'ın konuşmasından sonra fabrikanın asıl binasına geçilmiştir. Burada Atatürk, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer'in kendisine verdiği altın anahtarla fabrikayı açmıştır. Fabrika girerek incelemelerde bulunmuş ve fabrika hakkında Fabrika müdürü Ömer Lütfü Sungan'dan bilgi almıştır. Daha sonra Atatürk müdüriyet dairesine geçerek burada hatıra defterini imzalamıştır. Atatürk, saat 17:30'da fabrikadan ayrılmıştır.²¹¹

---

²⁰⁹ Sümerbank 1936 yılı İMR, 10.

²¹⁰ BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:71, Dosya No:5, Sıra No:9; BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:72, Dosya no:19, Sıra No:15.

²¹¹ "Atatürk Merinos Fabrikasını Açtı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Şubat 1938, 1; "Atatürk'ün Yüksek Huzurlarile Merinos Fabrikası açıldı", *Son Posta Gazetesi*, 3 Şubat 1938, 1,10,11.

*Bu bilgi bazı gazetelerde 3 buçuk milyon olarak geçmiştir. ("Atatürk'ün Yüksek Huzurlarile Merinos Fabrikası Açıldı", *Son Posta Gazetesi*, 3 Şubat 1938, 10).

Şekil 2. 8: Bursa Merinos Fabrikası

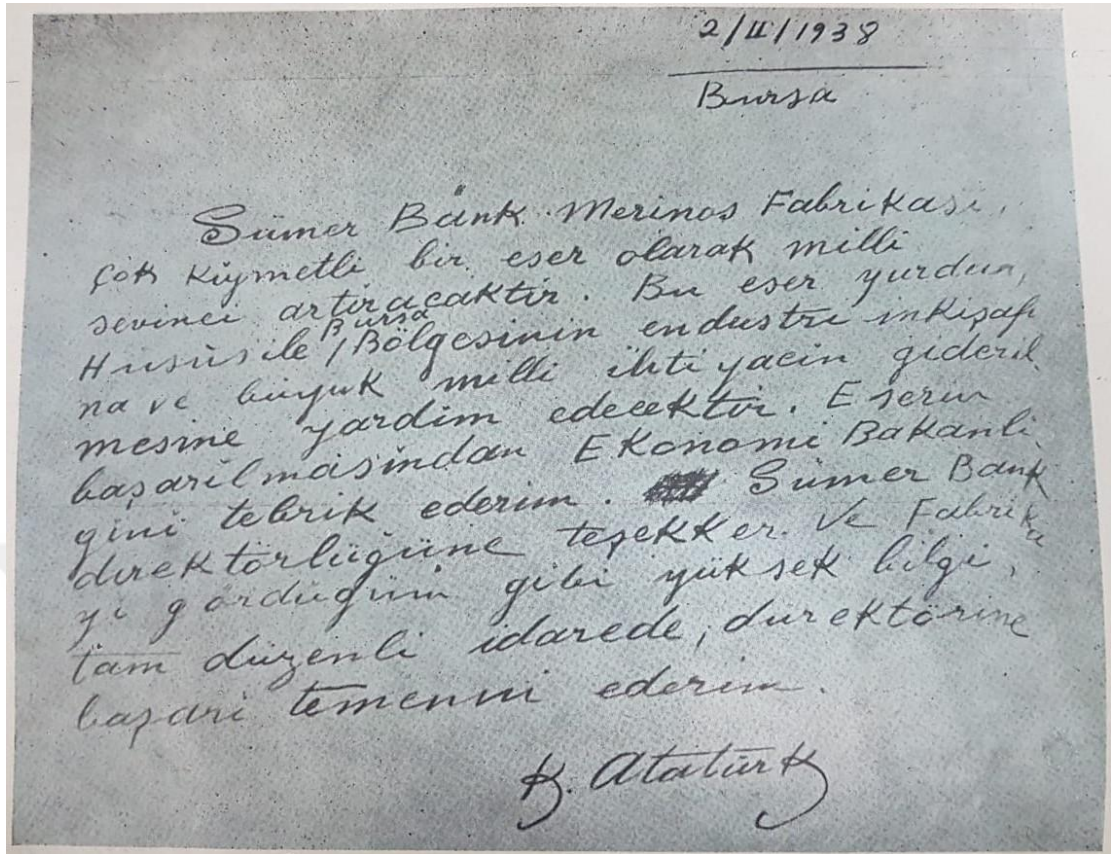
Kaynak: “Merinos Fabrikası Dün Açıldı”, Haber Gazetesi, 3 Şubat 1938, 1

Şekil 2. 9: Atatürk Merinos Fabrikasının Hatıra Defterini İmzalararken

Kaynak: *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Şubat 1938, 1

Şekil 2. 11: Bursa Merinos Fabrikasının Açılış Töreninde Atatürk'ün Hatıra Defterine Yazdıkları

Kaynak: Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Temmuz 1961, Cilt 1, Sayı 1, 34

Merinos Fabrikası kurulmadan önce yünlü dokuma fabrikaları için yabancı ülkelerden temin edilen yün ipliği, fabrika kurulduktan sonra sadece merinos yünü ithal edilmiştir. Daha önce kirli veya taranmış olarak satın alınan merinos yapağısı 1939 yılında fabrikanın yıkama dairesinin tamamlanmasıyla ve kirli merinosun ithal gümrük vergisindeki indirimle birlikte taranmış merinos alımı azalarak, kirli merinos alımı artmıştır. Fabrikanın iplik dairesinin kapasitesinden yararlanmak için yılda 500.000 kg taranmış yün ithaline ihtiyaç duyulmuştur.²¹²

Bursa Merinos Fabrikası iplik ve dokuma olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. İplik kısmının kuruluş kapasitesi üç vardiya ile çalışılması halinde yılda 1.892,5 tondur. Dokuma bölümü ise ancak 1 Ocak 1945 tarihinde işletmeye açılmıştır. Bu

²¹² Sümerbank 1939 yılı İMR, 6.

bölümün kuruluş kapasitesi üç vardiya ile çalışılması halinde yılda 611.100 metre kumaş idi. Fabrikanın iplik bölümünde tops ve yün ipliği, dokuma bölümünde ise çeşitli desenlerde yünlü kumaş üretilmekteydi. Bursa Merinos Fabrikası 1938 yılında 1.959.000 Türk lirası değerinde iplik satışı yapmıştır. 1944 yılından itibaren de kumaş satışına başlamıştır. Fabrikada açılış yılı olan 1938’de 1442 işçi ve 67 memur çalışmaktaydı.²¹³ Bursa Merinos Fabrikası’nın 1937-1938 yıllarındaki iplik üretim miktarı Tablo 2. 9’da verilmiştir.

Merinos Fabrikasının enerji ihtiyacını karşılayan termik elektrik santrali fabrikanın kuruluş aşamasında faaliyete başlamıştır. Santral 3 adet turbo jeneratörle çalışmakta olup bunların ikisi 1500 kW. biri 250 kW. gücündeydi. Santral devamlı olarak çalışarak hem fabrikanın hem de şehrin ihtiyacı olan enerjiyi karşılamaktaydı. Şehrin enerji ihtiyacının tamamının karşılanabilmesi için santrale 1943 yılında saatte 20 ton buhar veren 2 adet kazanla beslenen 2 adet 1500 kW. gücünde turbo jeneratör eklenmiştir.²¹⁴

Tablo 2. 9: Bursa Merinos Fabrikasının 1937-1938 yılları arası üretim miktarı

Yıllar	Yün İpliği (ton)	Yünlü Dokuma (metre)
1937	35	—
1938	550	—

Kaynak: Zafer Toprak, *Sümerbank*, 42

Merinos Fabrikasında çalışan memur ve işçilerin gıda ve giyim gibi ihtiyaçlarını karşılamak ve kendilerini tasarrufa alıştırmak amacıyla bir kooperatif kurulması hakkında 3 Mayıs 1938 tarihinde karar alınmıştır.²¹⁵

²¹³Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 1961, 35.

²¹⁴Nezaket Özdemir Bircan ve Deniz Dalkılıç, *Merinos Fabrikası 80 Yaşında*, (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2018), 154-155.

²¹⁵ BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:83, Dosya No:36, Sıra No:17.

2.11. Malatya Bez Fabrikası

Yine Birinci Sanayi Planı kapsamında Malatya’da pamuktan iplik ve bez üretecek bir fabrika kurulmasına ve bu fabrikada üretilen ürünlerin satışını yapacak, pamuk ziraatını koruyup teşvik edecek, her türlü tedbir ve yardımda bulunacak, gerekli görülen sanayi kuruluşlarını kurup işletmek amacıyla merkezi Ankara’da olan bir şirket kurulmasına karar verilmiştir. “Malatya Bez ve İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi” adıyla kurulan bu şirketin esas sözleşmesi, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Sümerbank ortaklığıyla 26 Eylül 1936 tarihinde imzalanmıştır.²¹⁶

Celal Bayar, Kayseri Kombinasının açılış töreninde Malatya’da büyük bir dokuma kombinasının kurulacağını müjdesini vermiştir.²¹⁷ Malatya’da kurulacak olan kombinanın yerini tespit etmek için Malatya’ya bir heyet gitmiştir. Bu heyetle birlikte pamukçuluk programını yerinde tespit ve tatbik etmek için pamukçuluk uzmanı B. Bayoyu da gönderilmiştir.²¹⁸ 1936 yılının şubat ayında uzmanlardan oluşan bu heyet fabrikanın kurulacağı yer, pamuk üretimi, elektrik konusu, nitelikli işçi tedariki, fabrikada üretilen ürünlerin belirlenmesi ve bu çeşitlerin nerelerde ve ne miktarda satılacağı gibi konularda araştırma ve incelemelerde bulunmuşlardır. Heyet fabrikayı kurmak için en uygun yerin İsmet Paşa Caddesi üzerindeki, küçük mezarlığın yanında bulunan, şehre doğru uzanan alanın en uygun yer olduğuna karar vererek, fabrikanın buraya kurulması kabul edilmiştir. Bu alan işçilerin fabrikaya kolayca gelebilmesi, hammaddelerin ve işlenmiş ürünlerin taşınması açısından ulaşım imkanlarına yakınlığı ve şehrin imarı açısından da önemli bir yere sahiptir.²¹⁹

Malatya Fabrikası ile ilgili yapılan çalışmalar tamamlanarak ön projenin düzenlenmesine geçilmiştir. Fabrikanın çalışması için gerekli olan enerjinin buradaki sulardan sağlanabileceği görülmüştür. Mevcut linyit kömürlerinden de faydalanmanın mümkün olup olmadığına da bakılmıştır. Malatya ve Diyarbakır çevresinde fabrikaya yeterli miktarda ve özellikle pamuk yetiştirilebileceği görülmüştür. Bu çevrede

---

²¹⁶ BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:68, Dosya No:78, Sıra No:5.

²¹⁷ “Malatya’da Büyük Bir Dokuma Kombinası Kurulacak”, *Fırat Gazetesi*, 21 Eylül 1935, 1.

²¹⁸ *Ulus Gazetesi*, 8 Şubat 1936, 2.

²¹⁹ “Kombinanın Yeri Belirtili”, *Fırat Gazetesi*, 12 Şubat 1936, 1.

yaşayan halkın kullanımına uygun ürünlerin üretilmesinin uygun olacağı göz önünde tutulmuştur.²²⁰

1936 yılında Malatya Bez Fabrikasının makine ve tesisatının siparişi verilmiş, revir, kantin, müdüriyet ve memurların evlerinden oluşan birinci kısım inşaatı da ihale olunmuştur. Fakat kışın şiddetli olması sebebiyle inşaatı başlanamamıştır.²²¹ Fabrikanın temeli ancak 1937 yılının mayıs ayında atılarak inşaatına başlanabilmiştir.²²²

1939 yılının nisanında Malatya Bez Fabrikasının iplik, dokuma, boyama ve apre bölümleri, memur, kantin ve hastane dairelerinden oluşan birinci kısmı tamamlanarak deneme üretimine başlanmıştır. İlk kısmı 11 bin iş ve 432 tezgâhtan oluşan fabrikanın memleket ihtiyacı dikkate alınarak genişletilmesine karar verilmiştir. Fabrikanın ilave kısmıyla birlikte iki vardiyada çalışılması halinde yıllık 10.287.000 metre pamuklu dokuma ve 2.650.000 kg pamuk ipliği üretmesi öngörülmüştü. Bu üretimin tutarı 6 milyon Türk lirası değerinde olduğu hesaplanmıştır. Her biri 1600 beygir gücünde olan iki adet buhar türbini ile çalışan fabrikanın fantezi kumaş üretmesi planlanmıştır. O dönemde dışardan ithal edilen fantezi kumaşlar Malatya Fabrikasında üretilmesiyle dışarıya verilecek paranın yurttan kalması hedeflenmiştir. Fabrikanın senelik üretimi yapılan hesaplara göre yurdun bütün ihtiyacını karşılayacak kapasitedeydi. Bütün ayrıntıları ve tesisatıyla birlikte 40 bin m²'lik bir alana kurulan Malatya Bez Fabrikası toplamda 5 milyon liraya mal olmuştur. Yerli pamukları işleyerek iplik ve kumaş haline getirmesi planlanan fabrikanın kullanacağı pamukların 1,5 milyon kilogramını Iğdır'dan alınmasına karar verilmiştir. Fabrikanın kurulması nedeniyle Malatya ve çevresinde pamuk üretimi artmıştır. Fabrikanın bu bölgeden de yıllık 500 bin kg

---

²²⁰ "Malatya Kombinası İçin Hazırlanan Proje Tamamlanmak Üzeredir", *Ekekon Gazetesi*, 29 Mart 1936, 1.

²²¹ Sümerbank 1936 yılı İMR, 10.

²²² "Sanayici Türkiye", *Ulus Gazetesi*, 6 Kasım 1937, 4; Bazı kaynaklar fabrikanın temel atma tarihini 1936 yılı olarak vermiştir. (Bkz. Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 49).

pamuk alabilmesi öngörülüyordu. Iğdır'dan alınan pamukların Sivas-Erzurum demiryolu hattı ile taşınması planlanıyordu.²²³

Malatya Bez Fabrikasının ikinci kısım inşaatı ve montaj işleri de bitirilerek 1 Temmuz 1939'da işletmeye açılmıştır. Doğu illerinin ihtiyacını karşılamak için kurulan bu fabrika Birinci Sanayi Planı kapsamında kurulan Bakırköy, Kayseri, Ereğli ve Nazilli fabrikalarından sonra kurulan beşinci pamuklu fabrikasıdır. Malatya fabrikası modern bir tarzda inşa edilerek dönemin en gelişmiş makineleriyle donatılmıştır. Senede bir milyon kilodan fazla pamuğu iplik ve kumaş haline getirmesi planlanmıştır. Fabrikanın faaliyete geçmesiyle Sümerbank çatısı altında işletilen devlet fabrikalarının iş miktarı 114.652'yi bulmuştur. 1938 yılı istatistiklerine bakıldığında Türkiye'de genel toplam iş adedi 229.920 olduğuna göre devlet fabrikaları Türkiye geneli pamuklu sanayiinde çalışan iş miktarının yarısına sahipti.²²⁴

Şekil 2. 12: Malatya Bez Fabrikası

Kaynak: Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 49

²²³ “Malatya Bez Fabrikasında İnşaatın İlk Kısım Bitti ve Tecrübe İşletmesine Başlandı”, *Babalık Gazetesi*, 8 Nisan 1939, 1.

²²⁴ “Devlet Pamuklu Kombinaları Malatya'daki Fabrikalar Çalışmaya Başladı”, *Babalık Gazetesi*, 26 Temmuz 1939, 1; “Malatya Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Temmuz 1939, 2; Fabrikanın açılış tarihi farklı bir kaynakta 14 Aralık 1939 olarak geçmektedir. (Bkz. Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 49).

Malatya Bez Fabrikasında 1939 yılı haziran ayında ilk üretim denemelerine başlanmış, tam faaliyete 1940 yılında geçilmiştir. Fabrika ilave edilen kısımla ulaştığı 25.700 iğ sayısı ile yıllık 2650 ton iplik, 10. 287 bin metre bez üretim kapasitesine sahiptir. Deneme üretimi dönemindeki üretimi 357.643 kg iplik, 134.243 kg dokuma olmuştur.²²⁵ Malatya Fabrikası'nın 1940-1942 yılları arasındaki üretim miktarı Tablo 2. 10'da verilmiştir. İlerleyen yıllarda fabrikaya okul, spor alanı, yüzme havuzu, konut gibi alanlar da eklenmiştir.²²⁶

Tablo 2. 10: Malatya Bez ve İplik Fabrikasının 1940-1942 Yılları Arası Üretim Miktarı

Yıllar	Pamuk İpliği (ton)	Pamuklu Dokuma (metre)
1940	1.962	4.914.000
1941	2.110	5.582.000
1942	1.818	6.351.000

Kaynak: Zafer Toprak, *Sümerbank*, 44

Fabrika kullandığı enerjiyi kendi termik santralinden karşılıyordu. Buna ilaveten Derme'de bir hidroelektrik santrali kurularak enerji maliyetinin düşürülmesi amaçlanmıştır.²²⁷ Henüz fabrika inşaatı başlamadan 1935 yılı mart ayında Elektrik santralının kurulacağı yerin belirlenmesi için bölgeye Sümerbank tarafından mühendisler gönderilmiştir. Mühendisler kurulacak santralin yerini belirlerken en verimli ve ucuza mal olacak yerin seçilmesi hususunda hesaplamalar yapmışlardır.²²⁸ Ancak santralin kurulması ekonomik nedenlerden dolayı ertelenmiştir.²²⁹ Derme'de

²²⁵ Sümerbank 1939 yılı İMR, 11.

²²⁶ Ali Asgar Eren, "Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019), 106.

²²⁷ Zafer Toprak, *Sümerbank*, 44.

²²⁸ "Elektrik Santralının Yeri Değişecek mi?", *Fırat Gazetesi*, 7 Mart 1935, 1, 3.

²²⁹ "Bir Yıl İçinde Elektrik Fabrikası Kurulmayacak", *Fırat Gazetesi*, 14 Ağustos 1935, 2.

kurulmasına karar verilen bu santralin inşaatına 1946 yılında başlanabilmiştir.²³⁰ Şehre 12 km uzaklıktaki Derme’de kurulan santral, 1500 kW gücünde 3 adet hidroelektrik tribününe sahipti. Ayrıca bu santralin sağladığı elektriğin şehirde de kullanılması düşünülmüştür. Böylece yıllık ortalama 10.000 ton kömürden tasarruf sağlanacağı gibi bu kömürün Zonguldak’tan Malatya’ya kadar taşınmasındaki zorluklar da giderilmiş olacaktı.²³¹

Malatya Bez Fabrikasının sermayesi, 25 Mart 1939 tarihinde yapılan olağanüstü genel kurul toplantısında alınan karar ile 3 milyon Türk lirasından 5 milyon Türk lirasına yükseltilmiştir. 1 Eylül 1946 tarihinde aynı sermayeyle İş Bankası ve Ziraat Bankasının hisseleri Sümerbank tarafından satın alınarak Malatya Bez ve İplik Fabrikası T.A.Ş tasfiye edilmiş ve fabrika Sümerbank’a devredilmiştir.²³²

---

²³⁰Ali Asgar Eren, “Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019), 108.

²³¹ *Sümerbank Cumhuriyetin 25. Yılı*, 66.

²³² Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Sayı 1, Cilt 1, Temmuz 1961, 33; Zafer Toprak, Sümerbank, 44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜMERBANK DOKUMA VE İPLİK FABRİKALARININ EKONOMİK VE SOSYAL YANSIMALARI

3.1. Pamuklu İplik ve Dokuma

1930'lu yıllarda Sümerbank tarafından Birinci Sanayi Planı kapsamında yurtiçi tekstil ihtiyacını karşılamak için pamuklu ve yünlü iplik ve dokuma fabrikaları kurulmuştur. Kayseri, Nazilli, Ereğli, Bursa ve Malatya fabrikaları bu dönemde kurulan fabrikalardır. 1939 yılında Sümerbank'ın pamuklu dokuma fabrikalarında sahip olduğu iş sayısı 123.622, tezgâh sayısı ise 3.125 adettir.²³³ Sümerbank yünlü iplik ve dokuma olarak birinci sanayi planı kapsamında Bursa Merinos Fabrikasını kurmuştur. Bunun dışında Sümerbank çatısı altında Sanayi ve Maadin Bankasından devraldığı Bünyan, Hereke ve Defterdar (Feshane) fabrikaları vardır.

---

²³³ Zafer Toprak, *Sümerbank*, 87.

Tablo 3. 1: Türkiye’de 1923-1938 Yılları Arası Pamuklu Dokuma İthalat ve İmalat Miktarları

Yıllar	İthalat (Ton)	İmalat (Ton)	Toplam (Ton)
1923	25.000	200	25.200
1924	26.000	—	26.000
1925	29.500	—	29.500
1926	30.400	—	30.400
1927	22.800	2.500	25.300
1928	21.800	2.700	24.500
1929	26.000	3.800	29.800
1930	15.800	4.200	20.000
1931	19.000	4.500	23.500
1932	15.400	6.700	22.100
1933	15.600	9.100	24.700
1934	14.600	11.800	26.400
1935	14.500	12.300	27.800
1936	13.300	15.505	28.805
1937	17.400	16.000	33.400
1938	17.400	17.700	35.100

Kaynak: BCA, Fon No: 490-1-0-0, Kutu No: 1015, Dosya No: 916, Sıra No: 2

Sümerbank’ın Birinci Sanayi Planı kapsamında pamuklu dokuma fabrikalarını kurmasıyla hem yerli üretimde artış olmuş hem de üretilen ipliklerin daha büyük numaralı olmasıyla daha kaliteli kumaşlar üretilmiştir. İlk olarak basma üretimi de yine bu plan kapsamında gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Türkiye 1923 yılından 1938 yılına kadarki süreçte pamuklu imalatını artırarak ithalatı azaltmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşına gelindiğinde dışa bağımlılıktan tam olarak

kurtulamamıştır.²³⁴ Sümerbank, dokuma ürünlerinin ihracatı için çalışmalara ise ancak 1958 yılında başlayabilmiştir. Buna sebep olarak da özel sektörün ürettiği dokumaların yabancı ülkeler tarafından kalitesinin düşük olduğu görülerek, Sümerbank dokumalarına da ön yargıyla yaklaşıldığı ileri sürülmüştür. Sümerbank ürettiği dokumaları küçük partiler halinde yabancı alıcılara göndererek güvenlerini kazanmış ve ihracat da ancak bu çalışmalardan sonra başlayabilmiştir.²³⁵

3. 2. Yünlü iplik ve Dokuma

Yünlü dokuma ve iplik fabrikaları hammadde tedariğini hem yurtiçinden hem de yurtdışından sağlamaktaydı. Bursa Merinos Fabrikası kurulmadan önce fabrikaların ihtiyacı olan yünlü iplik yurtdışından tedarik edilirken Merinos Fabrikası kurulduktan sonra daha çok merinos yünü ithal edilmiştir. İthal edilen yünler Avustralya, Güney Amerika, İngiltere, Belçika ve Fransa gibi ülkelerden getirilmiştir. Kirli veya taranmış olarak ithal edilen yünler 1939 yılında Merinos fabrikasının yıkama bölümünün tamamlanmasıyla ve kirli merinosun gümrük vergisindeki indirim nedeniyle daha çok kirli yapağı alınmış taranmış yapağı alımında azalma olmuştur.²³⁶ 1937- 1939 yılları arasındaki yurtdışından ithal edilen yapağı miktarları Tablo 3. 2’de verilmiştir.

Tablo 3. 2:1937-1939 Yılları Arası Yapağı İthalatı (kg)

Yün Çeşidi	1937	1938	1939
Temiz Yapağı	42.083	11.400	—
Kirli Yapağı	—	76.424	1.664.617
Taranmış Yapağı	159.985	326.462	79.237
Toplam	202.068	414.286	1.743.854

Kaynak: BCA, Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 241, Dosya No: 451, Sıra No: 1

²³⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma” 10. *Türk Tarih Kongresi’nden Ayırbaşım*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994), 3067.

²³⁵ Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Temmuz 1961, 40.

²³⁶ Sümerbank 1939 Yılı İMR, 6.

Tablo 3. 3: Türkiye’de 1923-1938 Yılları Arası Yünlü Dokuma İthalat ve İmalat Miktarları

Yıllar	İthalat (Ton)	İmalat (Ton)	Toplam (Ton)
1923	1.240	400	1.640
1924	1.310	—	1.310
1925	2.214	—	2.214
1926	2.420	—	2.420
1927	1.840	563	2.403
1928	1.600	596	2.196
1929	1.840	763	2.603
1930	1.080	928	2.008
1931	916	1.224	2.140
1932	542	1.694	2.236
1933	521	2.281	2.802
1934	460	2.480	2.940
1935	356	2.535	2.891
1936	373	2.600	2.973
1937	368	2.700	3.168
1938	640	3.028	3.668

Kaynak: BCA, Fon No: 490-1-0-0, Kutu No: 1015, Dosya No: 916, Sıra No: 2

Tablo 3. 4: Türkiye’de 1933-1938 Yılları Arası Kamgarn İplik

Yıllar	İmalat (kg)	İthalat (kg)	İthalat (lira)	Toplam (kg)
1933	—	708.221	1.916.010	—
1934	—	908.536	2.531.745	—
1935	—	869.276	2.186.089	—
1936	—	121.929	3.024.321	—
1937	37.268	247.336	3.746.709	284.606
1938	549.889	732.473	2.197.697	1.282.362

Kaynak: BCA, Fon No: 490-1-0-0, Kutu No: 1015, Dosya No: 916, Sıra No: 2

3. 3. Özel Dokuma Sektörü

Devlet fabrikaları bu dönemde ilerleme kaydederken özel sektör ise dokuma sanayiinde gelişme gösterememiştir. Özel sektörün dokuma alanındaki faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950’lerde başlamıştır.²³⁷ Özel sektörün devletçilik döneminde gelişmemesine sebep olarak 1933 yılında çıkarılan “sürprodüksiyon nizamnamesi” gösterilmiştir. Bu nizamnameye göre yatırım israfına ve aşırı üretime neden olmaması için özel girişimcilerin iktisat vekaletinden izin alması gerekiyordu. Bu izni elde etmek ise karmaşık bir bürokratik süreci içeriyordu. Üstelik, herhangi bir sanayi dalında üretim fazlasının takibini yapamayan vekaletin, neredeyse her başvuruya, bu sektörde üretim fazlası bulunduğu ve yeni kuruluşlara izin verilmeyeceği şeklinde verdiği cevaplar özel sektörün gelişmesine engel teşkil ediyordu. İthal edilen mallar için bile üretim fazlalığı olduğuna karar verilmiştir. Örneğin pamuklu dokuma sanayiinde ithalata devam edildiği halde üretim fazlalığı olduğuna karar verilerek sürprodüksiyon uygulanmıştır.²³⁸ Celal Bayar, İsmet İnönü’nün bu uygulamalarından, Atatürk’ün duyduğu rahatsızlığı dile getirerek 1937 yılında başvekillik görevinden alınarak yerine kendisinin getirilmesinin, İnönü’nün katı devletçilik uygulamaları sebebiyle özel sektöre yer vermemesinin etkisi olduğuna

²³⁷ Toprak, *Sümerbank*, 87.

²³⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma”, 3067; Doğan Avcıoğlu, *Türkiye’nin Düzeni*, 10 bs., C.1, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976), 398-399.

dikkat çekmiştir.²³⁹ Şevket Süreyya Aydemir ise bu konu hakkındaki görüşünü şöyle dile getirmiştir:

Bir taraftan sanayileşme planları peşindeyken diğer taraftan sanayileşme hareketlerini ve yatırımları frenleyici çeşitli kanunlar ve nizamlarla elimizi kolumuzu bağlamıştık. Memlekette bir bakışta sanayii teşvik için bir sıra kanunlar çıkarılmıştı. Fakat gerek Teşvik-i Sanayi Kanunu, gerek ona dayanılarak çıkarılan tadiller ve bilhassa bir sür-produksiyon nizamnamesi ile Türkiye'ye makinelerin kolayca girmesi ve fabrikaların kurulması işi, âdeta imkânsızlaştırılmıştı.²⁴⁰

Celal Bayar, 1936 yılındaki meclis görüşmelerinde, özel girişimcinin fabrika yer seçimini eleştirmiştir. Özel girişimci pamuklu fabrikası kurmak için yaptığı başvurularda kendilerine belirtilen yerlere fabrika kurabileceklerini belirtilmiştir. Ancak yapılan başvuruların hiçbirinde bu bölgelere fabrika kurulmak istenmemiştir. Girişimciler daha çok sahil bölgelerine fabrika kurmak isterken, devlet fabrikaları ise Kayseri, Nazilli, Ereğli gibi iç kesimlerde kurulmuştur. Buradaki amaç güvenlik gerekçeleri, ekonominin gelişmesinin devamlılığı, genel milli çıkarların korunması olmuştur.²⁴¹

Sümerbank'ın Birinci Sanayi Planı kapsamında kurduğu fabrikalar daha sonra eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yapmış Muhlis Ete: kurulan bu fabrikaların doğru hesaplamalar yapılmadan, aceleci davranarak kuruluş yerlerindeki isabetsizlik, yeterli miktar ve özelliğe ulaşamayan hammadde, işçi sorunu, ulaşım imkanlarının hesaplanamaması gibi konulara dikkat çekerek fabrikaların bu sorunların halledilmeden kurulduğunu belirtmiştir. Mesela dokuma fabrikalarının ülkedeki pamuklu el tezgahlarının ihtiyacı olan pamuklu ipliği de düşünerek daha fazla iplik, daha az dokuma fabrikası kurması gerektiğini fakat bunun

---

²³⁹ Mehmet Saray, *Celal Bayar'la Son Röportaj*, (İstanbul: Postiga Yayınları, 2013), 58-59.

²⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, bs. 4, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 492.

²⁴¹ Boratav, *100 Soruda Türkiye 'de Devletçilik*, 253-254.

tam tersi olduğunu, Merinos Fabrikasının ise merinos koyununun üretimini yeterli seviyeye gelmeden açıldığını savunmuştur.²⁴²

Özel pamuklu sanayinin gelişme gösterememesine karşın el tezgahlarıyla yapılan dokumacılık varlığını koruyarak gelişme sağlamıştır. İthalatın kısıtlanarak denetim altında tutulması ve pamuklu dokuma fiyatlarının yüksek tutularak korunması el tezgahlarıyla yapılan dokumacılığın gelişmesine sebep olmuştur. 1937 yılında Türkiye’de 35.000 el tezgahının olduğu belirtilmiştir. Bu tezgahların çoğu Denizli’de olmak üzere sırasıyla Kastamonu, Burdur, İstanbul ve Gaziantep gibi şehirlerde yoğunlaşmıştır. Küçük üreticiler büyük ölçüde tezgâh teknolojisinin gerisinde kalarak geleneksel tezgâh kullanımını sürdürmüşlerdir. Buna rağmen fabrikalarla rekabet sağlayabilmişlerdir. Fabrika dokumalarının yüksek fiyatlandırma ile korunması küçük üreticinin buna karşın ürünlerini daha düşük fiyatla satması fabrika ürünlerinin daha kaliteli olmasına rağmen buna olanak tanımıştır.²⁴³

3. 4. Köylünün Giyimi

1930’lu yıllarda Türkiye’de pamuklu dokuma tüketimi 37.000 ton seviyesindedir. Bu kişi başına 1,45 – 2,19 kg arası pamuklu dokumaya karşılık gelmektedir. Tüketimdeki bu düşüklük, pamuklu fiyatlarının yüksekliği ve alım gücünün düşük olması nedeniyle bastırılmış bir düzeydedir.²⁴⁴ İlerleyen zamanda halkın iyi ve temiz kıyafet ihtiyacının uygun fiyatla karşılanması için çalışmalar yapılmıştır. 1939 yılında içişleri bakanlığından illere bir genelge gönderilmiştir. Bu genelgede Anadolu’da yaşayan halkın kullanımına uygun, köylünün adeti üzere giydiği ceket, pantolon veya şalvarın tedarikini kolaylaştırmak için sosyal ve ekonomik şartlar dahilinde köylünün giyeceği kıyafeti bizzat köylünün yapması öncelenmiştir. Bunun için tespit edilen kıyafet tiplerinin köylünün kendi dokuması için yerel ihtiyaçlara göre belirlenen tezgâh tiplerinin tedarikinin sağlanması ve kullanımının öğretilmesi hususunda çalışma yapılması istenmiştir. Kendi dokuma imkânı olmayan yerlerde ise durum Sümerbank’a bildirilerek çalışmalar yürütülmüştür.²⁴⁵

---

²⁴² Oktay Yenal, *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, 89-90.

²⁴³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi”, 3071-3074.

²⁴⁴ A.g.e., 3076.

²⁴⁵ “Köylünün Giyimi İçin”, *Babalık Gazetesi*, 1939,

Yapılan çalışmalar sonucunda Türk köylüsünün kullanabileceği tipte kumaşlar dokunarak bunlardan Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü dört beden halinde kıyafetler hazırlatmıştır. Bu kıyafetler maliyet fiyatına kar elde etmeksizin satışa çıkarılmıştır. Kıyafetlerin dağıtımı ve satış işleri için Sümerbank ve Ziraat Bankası görevlendirilmiştir. Ziraat Bankasının bütün şubelerine bu kıyafetlerden gönderilmiş ve Yerli Mallar Pazarlarının hepsinde bir köylü bölümü oluşturularak burada sadece maliyet fiyatına köylüye satış yapılması kararlaştırılmıştır. Köylü için satışa çıkan kıyafetler yerli yapağıdan yapılmış olup, fiyatları çulakiler 360-450, ince şayaklar 520-655, kalın şayaklar 545-700, damalı şayaklar 550-700 kuruş olarak belirlenmiştir. Bunların dışında köylü için gömlek, çamaşır, çorap, kasket ve ayakkabı üretilmesi de kararlaştırılmıştır.²⁴⁶ Sümerbank, köylü erkekler için ürettiği kıyafetlerden sonra kadınlar için de kıyafet üretme kararı almış ve köylü kadınlara yine maliyet fiyatına mantolar üretilmiştir. Bu mantolar 255-325 kuruş arasında fiyatlandırılmıştır.²⁴⁷

1930'lu yılların sonuna gelindiğinde köylünün hazır giyim ihtiyacını karşılayacak büyük ölçekte müesseseler kurulamamıştı. Köylüye özel hazır giyim ve ayakkabı üretebilen İstanbul'da küçük birkaç imalathane vardı ve bunlar da ihtiyacı karşılamada yetersiz kalıyordu. İstanbul'da 25 kuruşa mal edilen bir ürün Anadolu'nun bir köyünde 2 liraya satılabiliyordu. Milli sanayinin bu yönde adım atarak bu açığı kapatması bekleniyordu.

Sümerbank'ın köylü için ürettiği ucuz hazır giyim ve ayakkabılar eleştiri konusu olmuştur. Üretilen bu kıyafetleri köylünün giyip giyemeyeceği hakkında şüpheler oluşmuştur. Sümerbank'ın bir terzisi tarafından tasarlanan bu kıyafetlerin köylü için uygun olmadığı, tarlada çalışan bir köylünün bu kıyafetleri giyemeyeceği, bu kıyafetlerin ancak şehirde yaşayanlar için uygun olduğu yönünde görüşler belirtilmiştir.²⁴⁸

---

²⁴⁶ “Köylümüze Ucuz Giyecek Temin Edildi”, *Babalık Gazetesi*, 13 Mayıs 1939, 4.

²⁴⁷ “Köylü Elbiselerinin Yeni Çeşitleri”, *Babalık Gazetesi*, 27 Mayıs 1939, 1; “Köylü Kadınlara Ucuz Manto”, *Babalık Gazetesi*, 22 Haziran 1939, 1.

²⁴⁸ Hüseyin Avni, “Köylü Nasıl Elbise Giyer?”, *Babalık Gazetesi*, 27 Mayıs 1939, 2.

Şekil 3. 1: Köylü için hazırlanan kıyafet örnekleri

Kaynak: “Köylü Elbiseleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1939, 2

3. 5. Eğitim

Sümerbank’ın kuruluş gerekçelerinden biri de sanayileşmenin gelişimini ve devamlılığının sağlayacak uzmanların, mühendislerin ve ustabaşlarının yetiştirilmesine çalışmaktı. Banka bir taraftan sanayi kuruluşlarının kurulumu için çalışırken diğer taraftan da bu kuruluşlarda çalışacak gerekli bilgi ve donanıma sahip elemanların yetiştirilmesi görevini üstlenmişti. Kurulduğu yıl olan 1933 yılından itibaren yurtdışına öğrenci göndererek çeşitli alanlarda öğrenim görmelerini sağlamıştır. Yurtdışına giden öğrenciler, ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre, Belçika ve Avusturya gibi ülkelere giderek, bu ülkelerde elektrik, izabe, inşaat, endüstri, kâğıt, kimya, makine, tekstil, ekonomi, dericilik, ayakkabı, seramik ve iş idaresi gibi alanlarda eğitim almışlardır. Yurtiçinde öğrenci okutmaya ise 1942 yılında başlanmıştır. Yurtiçinde eğitim gören öğrenciler için yaz aylarında zorunlu stajı olsun veya olmasın Sümerbank’ın kuruluşlarında çalışma imkânı tanınmıştır. Ayrıca IAESTE kapsamında Türkiye’ye gelen yabancı öğrenciler Sümerbank kuruluşlarında staj yapabildiği gibi yine bu kapsam dahilinde yerli öğrenciler de yurtdışına staj için

gönderilmiştir. Yurtdışına eğitim için gönderdiği öğrencilere 1933 yılında 1.229,55 lira harcayan banka, 1938 yılına kadarki toplam masrafı 339.763,22 lira tutmuştur.²⁴⁹

Tablo 3. 5: Sümerbank'ın 1933-1938 yılları arası yurtdışına gönderdiği öğrencilerin eğitim giderleri

Yıllar	Lira
1933	1.229,55
1934	9.280,37
1935	32.128,70
1936	44.094,35
1937	90.853,31
1938	162.176,94
Toplam	339.763,22

Kaynak: Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Temmuz 1961, Sayı:1 Cilt:1, 43

Sümerbank öğrenci okutmak dışında nitelikli işçi yetiştirme konusu üzerinde de çalışmıştır. Bunun için çeşitli eğitim, kurs ve seminer programları düzenlemiştir. İşçi ve teknisyenlerin gerekli eğitimleri alması için çalışmalar yapılarak işletmeler düzeyinde uzman eğiticiler oluşturulmuş böylece bu eğitimlerin en etkili şekilde uygulanmasına çalışılmıştır.²⁵⁰ Kayseri ve Bursa fabrikalarında birer çırak okulu yapılmıştır. Buralarda öğrenciler teorik derslerin yanında pratik dersler de alarak mesleki olarak yetişmeleri amaçlanmıştır.²⁵¹

²⁴⁹ Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Temmuz 1961, S:1 C:1, 41-42;
Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank, 248-249.

²⁵⁰ *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank*, 247-248.

²⁵¹ “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936, 6; “Dün Açılan Bursa Merinos Fabrikası Modern Tekniğin Timsalidir”, *Akşam Gazetesi*, 3 Şubat 1938, 5.

3. 6. Konut

Sümerbank tekstil fabrikaları sadece iplik ve dokuma üretilen yerler olmayıp, buralarda çalışanların tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yaşam alanları oluşturulmaya çalışılmıştır. Fabrikalar yapılırken işçi ve memurların oturacağı lojmanların yapımına da gayret edilmiştir. Kayseri fabrikası tamamlandığında memurlar için yapılan, şehirde benzeri olmayan konforlu olarak nitelenmiş apartmanlar da tamamlanmış, işçi ve ustalar için yapılan binanın inşaatına da devam edilmiştir.²⁵² 500 yatak kapasiteli bu bina da kısa süre sonra tamamlanmıştır.²⁵³ Ereğli fabrikasının işçi ve memurları için de sağlığa uygun modern evler yapılmıştır.²⁵⁴ Yine Nazilli’de de işçi ve memurlar için evler yapılmıştır.²⁵⁵ Bunlar, dört memur apartmanı, her biri iki odalı, 16 şar daireden oluşan dört usta apartmanı, 32 odalı bekarlar için pansiyon ve 720 kişilik iki adet işçi pavyonundan oluşmaktadır.²⁵⁶ 1938 yılında Malatya fabrikasının inşaatı devam ederken işçiler için büyük bir işçi pansiyonu ve memurlar için de 38 adet, tek katlı, üçer odalı, bahçeli evlerin yapılmakta olduğu belirtilmiştir.²⁵⁷ Diğer fabrikalarda görülen işçi ve memurlar için yapılan lojmanlar Bursa Merinos Fabrikasının yerleşkesinde görülmemektedir. Adana, Bursa, İstanbul gibi işçi yoğunluğunun çok olduğu kalabalık yerlerde çalışanların barınma konusu üzerinde durulmamış daha çok fabrikaların şehir merkezinden uzak, dışarıdan işçi alan yerlerdeki fabrikaların çalışanları için barınma imkanları sunulmuştur. Büyük şehirlerdeki barınma sorunu sanayi işletmelerinden çok belediyeleri ilgilendiren bir görev olmuştur.²⁵⁸ Ancak işçilerin barınma konusu çok yetersiz kalmış Sümerbank

---

²⁵² “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936, 6.

²⁵³ “Kayseri Fabrikası Günde 40.000 Metro İş Çıkartıyor”, *Ekekon Gazetesi*, 17 Mayıs 1936, 3.

²⁵⁴ “Ereğli Dokuma Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 İkinci kanun 1936, 9.

²⁵⁵ “Nazilli Fabrikası 25 İlkteşrinde Açılacaktır”, *Anadolu Gazetesi*, 17 Temmuz 1937, 5.

²⁵⁶ “Nazilli Fabrikasının İstihsal Kudreti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Birinciteşrin 1937, 6.

²⁵⁷ “Malatya İplik ve Mensucat Fabrikası İnşaatı İlerliyor”, *Ulus Gazetesi*, 5 Eylül 1938, 6.

²⁵⁸ Ahmet Ali Özeken, “Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S.3 (1950): 118; Ali Asgar Eren, “Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)”,

işçilerin barınma ihtiyaçlarının yaklaşık %10 -15 gibi bir kısmını karşılayabilmiştir.²⁵⁹ İlerleyen yıllarda bu sorunun çözümü için çalışmalar yapılmışsa da²⁶⁰ 1940'ların sonuna gelindiğinde bu ihtiyacın ancak %20'si karşılanabilmiştir.²⁶¹

3. 7. Sağlık

Sümerbank'ın fabrikaları kurulurken çalışanların sağlık durumları da düşünülerek bu yerleşkeler yapılırken hastane revir gibi bölümler de yapılmıştır. Kayseri fabrikasında küçük bir revir bulunmaktaydı. Burada hastalar ücretsiz olarak tedavi edilmiştir.²⁶² Ayrıca işçiler burada haftada iki kere uzman doktorlar tarafından muayene edilmesi için çalışmalar yapılmıştı. İşçilerin kişisel bakımlarını sağlayabilmeleri için de banyo ve duşlar yapılmıştır.²⁶³ Nazilli Fabrikasının da ameliyathanesi, eczanesi, laboratuvarı ve muayenehanesi bulunan 20 yatak kapasitesine sahip bir hastanesi bulunmaktaydı.²⁶⁴ Ereğli fabrikasına da bir hastane yapılmıştır. Fabrikanın açılış töreninin yapıldığı gün Başbakan İsmet İnönü burada doğum yapan bir kadını ziyaret etmiştir. Bundan dolayı hastanede doğumhanenin olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁵ Malatya Fabrikası yerleşkesine de bir hastane yapılmıştır.²⁶⁶

Sümerbank fabrikalarındaki sağlık olanakları ilerleyen yıllarda daha da artırılmıştır. 1948 yılına gelindiğinde Sümerbank çatısı altında 13 adet hastane bulunmaktaydı. Bu

---

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019), 264-265.

²⁵⁹ Serkan Tuna, "Türkiye'de Devlet İşletmeleri (1930-1940)", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002), 261.

²⁶⁰ BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Kutu No: 138, Dosya No:986, Sıra No:10.

²⁶¹ *Sümerbank Cumhuriyetin 25. Yılı*, 54.

²⁶² Yunus Nadi, "Kayseri Bez Fabrikası", *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936, 6.

²⁶³ Sahir Özel, "Kayseri Dokuma Fabrikası Bir Teknik Harikasıdır", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1935, 6.

²⁶⁴ Abidin Daver, "Atatürk Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Birinci teşrin 1937, 9.

²⁶⁵ "Başvekilimiz Ereğli Fabrikasını da Açtı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Nisan 1937, 9.

²⁶⁶ "Malatya İplik ve Mensucat Fabrikası İnşaatı İlerliyor", *Ulus Gazetesi*, 5 Eylül 1938, 6.

hastanelerde toplamda 49 uzman hekim, 10 diş hekim, 7 laborant, 9 eczacı, 28 hemşire ve ebe, 34 hastabakıcı bulunmaktaydı. Sıtma ve verem gibi salgın hastalıklara karşı koruyucu tedbirler alınıyor, sistemli taramalar ve tedaviler uygulanıyordu. Çalışanlar salgın hastalıklara karşı aşılanarak bunların takibi yapılmaktaydı. İşçilerin dzenli olarak yıkanmaları, temiz çamaşır sağlanması, içme sularının tahlili gibi çalışmalar yapılarak salgın hastalıklardan korunmaları amaçlanmıştır.²⁶⁷

3. 8. Sosyal Hayat

Sümerbank fabrikalarında işçilerin spor yapmaları önemsenererek tüm fabrikaların yerleşkelerinde çeşitli spor dallarıyla ilgili alanlar oluşturulmuştur. Fabrikalarda futbol başta olmak üzere tenis, boks, eskrim, yüzme, binicilik, engelli koçu gibi spor dallarına ait alanlar yapılmıştır. Fabrikaların bünyesinde spor kulüpleri kurularak kadın ve erkek işçilerin katılımına önem verilmiştir.²⁶⁸ Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya fabrikalarının kulüpleri Sümerspor, Bursa Merinos Fabrikasının kulübü de Merinosspor adıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁶⁹ çalışanlar çeşitli alanlarda gösteri ve karşılaşmalara hazırlanıp katılmışlardır.²⁷⁰ En çok ilgi gören spor dalı futbol olmuş, işçilerin oluşturduğu takımlar ülkenin diğer takımlarıyla karşılaşmalar yapmışlardır.²⁷¹

Sümerbank, alışanların boş zamanlarını değerlendirmelerini sağlamak amacıyla sinema, tiyatro, müzik gibi faaliyetlerde de bulunmuştur. Filmle eğitim ve öğretimin

---

²⁶⁷ “Sümerbank Cumhuriyetin 25 inci Yılı”, 52.

²⁶⁸ “Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Eylül 1935, 7.

²⁶⁹ Ali Asgar Eren, “Birinci sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019), 422.

²⁷⁰ “Kayseri’de Spor Müsabakaları”, *Aydın Gazetesi*, 9 Ağustos 1939, 1; “Nazilli’de Sümerspor Birliği alışıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 İkinci teşrin 1937, 6.

²⁷¹ “Sümer Halkevi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Mart 1938, 7; “Alsancak Takımı Nazilli’de”, *Akşam Gazetesi*, 20 Teşrinievvel 1938, 10; “Sümerspor Bugün İzmir’e Gidiyor”, *Aydın Gazetesi*, 2 Temmuz 1939, 1.

etkileri göz önünde tutularak çeşitli konularla ilgili filmler temin edilmiştir.²⁷² İşçiler her hafta fabrikaların sinemasında film seyretme imkânı bulmuşlardır. Ayrıca fabrikaların sinemalarından sadece işçiler değil şehir halkının da haftada bir kez faydalanmasına imkân tanınmıştır.²⁷³

Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy, babasının Türk ekonomisine önemli etkileri olduğunu savunarak, ülkenin kısıtlı imkanlarına rağmen kendine verilen görevleri yerine getirdiğini belirtmiştir. Mensucat fabrikaları yapılırken bu fabrikaların etrafındaki kültürel kurumların yapımı, kadınların çalışma hayatına atılmalarının da babasının sayesinde olduğuna dikkat çekmiştir.²⁷⁴

---

²⁷² “Sümerbank Cumhuriyetin 25 inci Yılı”, 57.

²⁷³ “Fabrika Ereğliye Yeni Bir Manzara ve Yeni Bir Hayat Getirdi”, *Kurun Gazetesi*, 7 İkinci teşrin 1937, 5.

²⁷⁴ Abdullah Tok, “Ailesinin Anlatımıyla Celal Bayar”, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Ed. Nurettin Gülmez, Nejdet Bilgi, C. 1 (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 36.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kaybettiği Birinci Dünya Savaşından hemen sonraki yıllarda henüz Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan ülkenin tam bağımsız olabilmesinin ekonomik alanda da bağımsızlığın kazanılmasıyla olacağına inanılarak bu yönde çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Osmanlı Devleti döneminden kalan yabancı ülkelere verilen ticari ayrıcalıklara son verilmiştir. Daha sonra tarım, ticaret ve sanayi alanlarında kararlar alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Özel sektörün desteklenmesi için Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.

1920'lerin sonlarına gelindiğinde gerek özel sektörün gelişmemesi gerekse Dünya Buhranı gibi sebeplerle devletin yeni önlemler alması gerekmiştir. Özel sektörün gelişmemesi üzerine yatırımların devlet eliyle yapılmasının daha uygun olduğu düşünülerek “devletçilik” kanunu çıkarılmıştır. Sovyet Rusya'nın 1927'de uygulamaya başladığı planlı ekonomik girişimlerinin başarılı olmasına dayanarak Türkiye'de de planlı bir döneme girilmiştir. Gerek Türk uzmanların çalışmaları gerekse Sovyetler Birliğinden alınan bilgi ve kredi desteğiyle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuştur. Bu plan çerçevesinde Sanayi planının uygulanması görevi 1933'te kurulan Sümerbank'a verilmiştir.

Sümerbank'ın Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında yaptığı sanayi yatırımlarının büyük bir çoğunluğunu tekstil sanayii oluşturmuştur. Bu plan kapsamında var olan fabrikaların genişletilmesi ve durumlarının iyileştirilmesi dışında, dört tanesi pamuklu ve bir tanesi yünlü olmak üzere beş adet yeni iplik ve dokuma fabrikası kurmuştur. Bu fabrikalar Kayseri Bez Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Ereğli Bez Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası ve Malatya Bez Fabrikasıdır. Bu fabrikaların kurulmaları için öngörülen süre 1934-1938 yıllarını kapsayan 5 yıllık bir süreydi. Malatya fabrikası hariç hepsi bu süre içerisinde kuruluşları tamamlanarak açılışları yapılmıştır. Malatya Fabrikası ise bu süreyi bir yıl kadar aşarak 1939 yılında açılmıştır.

Sümerbank'ın kurduğu tekstil fabrikalarının yerleri belirlenirken hammaddeye ulaşılabilirlik, su kaynaklarına yakınlık, ulaşım imkanlarının olması ve nitelikli işçi potansiyeline sahip bölgelerde kurulmasına önem verilmiştir. Buralarda kurulan fabrikalar bölge halkı için iş imkânı sunarken çalışanların ücretlerinin piyasaya aktarılmasıyla hayat pahalılığının da arttığı görülmüştür.

Birinci Sanayi Planı gereğince kurulacak olan sanayi dalları seçilirken hammaddesi ülke içinde bulunan veya sağlanabilirliği mümkün olan sanayinin kurulmasıyla dışa bağımlılıktan kurtulup kendi kendine yetebilmek amaçlanmıştır. Buna göre ülke içinde çokça yetiştirilen pamuğun ve koyun yününün sağlanabilirliği açısından tekstil sanayiine çokça yer verilmiştir. Fakat yapılan çalışmalar sonucunda var olan pamuk çeşitlerinin uygun özelliklere sahip olmadığı görülerek pamuk ıslah çalışmaları başlatılmıştır. Yünlü sanayi için ise daha kaliteli yünlü kumaşların üretilebilmesi için merinos koyunlarının yününün kullanılmasının daha uygun olduğu görülerek yurtdışından merinoslar getirtilerek yerli koyunlarla ıslah çalışmaları yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda istenilen özelliklere sahip hammadde elde edilerek üretim yapılmıştır. Üretimin artarak devam etmesi zaman içinde ithalatın da azalmasına sebep olmuştur. Fakat pamuğun ve merinos yününün yeterli seviyeye çıkamaması nedeniyle ithalat azalsa da devam etmiştir. Sümerbank tekstil ürünlerinin ihracatı için çalışmalar ise ancak 1958 yılında başlamıştır.

Sümerbank'ın tekstil fabrikaları kurulurken her ne kadar hatalar olsa da bu fabrikalar birçok kişiye iş imkânı sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında temel tüketim mallarına olan ihtiyacın karşılanmasını kolaylaştırmıştır. Ordunun ihtiyacı olan pamuklu ve yünlü dokumalar bu fabrikalardan karşılanmıştır. Sümerbank'ın yetiştirdiği öğrenciler daha sonraki yıllarda özel sektör kuruluşlarında görev almışlardır. Böylelikle sanayinin gelişmesine hizmet edecek mühendislerin, ustabaşlarının yetişmesinde Sümerbank'ın katkısı görünmektedir.

Sümerbank fabrikalarındaki iş verimini artırmak, işçinin fabrikadaki devamlılığını sağlamak amacıyla fabrika yerleşkeleri işçinin tüm ihtiyacına cevap verecek şekilde inşa edilmiştir. Barınma, eğitim, sağlık, gıda gibi ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri alanları imkanlar dahilinde oluşturulmaya çalışılmıştır. İşçilerin iş dışındaki boş zamanlarının değerlendirilmesi, eğlenceli vakit geçirebilmeleri amacıyla da spor, sinema, tiyatro, müzik gibi alanlardaki sosyal faaliyetlere katılmaları için gerekli imkanlar sunulmuştur. Bu imkanlardan işçilerin yanı sıra aileleri de faydalanmışlardır. Zaman içinde buralarda küçük Sümer mahalleleri meydana gelmiştir. Büyük şehirlerden gelen memurların yaşayış tarzı ve işçilerin değişen hayat standardı çevre halkına da örnek teşkil etmiş, sosyal yaşamda zaman itibarıyla değişimler gözlenmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulama aşamasında İsmet İnönü Başvekil, Celal Bayar ise İktisat Vekilidir. Bu döneme bakıldığında her ikisinin de adından çokça söz edildiğini görmekteyiz. Fakat ikilinin arasında oluşan fikir ayrılıkları aşikardır. İsmet İnönü'nün özel sektörün gelişmesine izin vermeyen katı bir devletçilik uygulamak istemesi, Celal Bayar'ın ise özel sektörün gelişmesini destekleyen karma bir ekonominin tercih edildiği devletçiliği uygulaması en dikkat çekenidir. Atatürk'te, bu konuda Bayar'la aynı fikirdedir. Zaten Atatürk yaptığı devletçilik tanımında da devletçiliğin, daha çok kişisel çalışma ve uygulamaları önceleyerek devletin, milletin refahı ve çıkarlarını gözeterek gerekli işleri yapması olduğunu belirtmiştir.

Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği döneminde devlet birçok fabrika kurmuş ve kurulumunu başlatmıştır. Bu fabrikaların yerleri belirlenirken daha çok ülkenin iç kesimlerinde kurulmasına dikkat edilerek sanayileşmenin ülkenin her yerine orantılı olarak yayılmasına, yoksul bölgelerin bu şekilde gelişip kalkınmasına olanak tanınmıştır. Uygulanan ekonomi politikası gereği devletin özel sektörün gelişmesine de yardım etmesi gerekiyordu. Ancak özel sektör girişimcilerinin sadece kendi çıkarları doğrultusunda fabrika kurmak istemeleri devletin sınırlama getirmesine neden olmuştur. Bayar, şahsi çıkarlar doğrultusunda daha çok ülkenin kıyı kesimlerinde fabrika kurmak isteyen girişimcilere izin vermemiştir. Sadece devletin uygun gördüğü yerlere fabrika kurulmasına izin verilmiştir. Bu şekilde ülkenin her yerinin orantılı olarak sanayileşmesi hedeflenmiştir.

Atatürk, İsmet İnönü'yü başvekillik görevinden alarak yerine Celal Bayar'ı getirmiştir. Böylelikle hükümet içindeki fikir ayrılıklarına son vererek ekonomik alanda daha etkili sonuçlar almayı hedeflemiştir. Bayar uyguladığı devletçilik modeliyle devletin, milletin çıkarları doğrultusunda gerekli alanlarda fabrikalar kurulmuştur. Fakat özel sektörün kısıtlamalar nedeniyle gelişmesi yeterli olmamıştır. Ancak tüm olumsuzluklara, imkansızlıklara ve fikir ayrılıklarına rağmen sanayileşmede önemli bir adım atılmıştır.

KAYNAKÇA

- “Alsancak Takımı Nazilli’de”, *Akşam Gazetesi*, 20 Teşrinievvel 1938.
- Arıtan, Özlem. “Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri- Sümerbank Kit Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004.
- Arslan, Gürbüz. “Ulusal ve Dış Basında İsmet Paşa’nın Sovyet Rusya Seyahati (26 Nisan-9 Mayıs 1932)”. *Belgi Dergisi*. S. 22 (Yaz 2021): 283-329.
- Asiliskender, Burak. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mimaride Modern Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002.
- “A Social Event In Russia”, *The Manchester Guardian*, 29 Nisan 1932.
- “Atatürk Bugün Aydın’a Geliyor”, *Aydın Gazetesi*, 9 Birinci Teşrin 1937.
- “Atatürk Merinos Fabrikasını Açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Şubat 1938.
- “Atatürk, Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Birinci teşrin 1937.
- “Atatürk’ün Yüksek Huzurlarile Merinos Fabrikası Açıldı”, *Son Posta Gazetesi*, 3 Şubat 1938.
- Ataş, Musa. “Kamgarn Fabrikası Etrafında Uyandırılan Kuşkular”, *Hakkın Sesi Gazetesi*, 7 Nisan 1935.
- Ataş, Musa. “Merinos Fabrikası Bursa’ya Refah Vadediyor”, *Hakkın Sesi Gazetesi*, 1 Şubat 1936.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye’nin Düzeni Dün Bugün Yarın*, Cilt 2. Tekin Yayınevi, 1976.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*, Cilt 3. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- , *Suyu Arayan Adam*, 4 bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- , *Tek Adam*, Cilt 3. 16 bs. İstanbul: Remzi Kitabevi,

Aytemur, Janset Özen. “1930-1945 Yılları Arası Türk Yönetim Düşüncesi: Sümerbank Örneği Üzerinden Tarihsel Bir Çözümleme” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Avni, Hüseyin. “Köylü Nasıl Elbise Giyer?”, *Babalık Gazetesi*, 27 Mayıs 1939.

“Başbakan Bursa ve Gemlik Fabrikalarının Dün Temelini Attı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Kasım 1935.

“Başvekilimiz Ereğli Fabrikasını da açtı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Nisan 1937.

Baltacı, Ali. “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5 S. 2 (2019): 368-388.

BCA, Fon No:30-10-0-0, Kutu No:214, Dosya No:450, Sıra No:3.

BCA, Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 138, Dosya No:986, Sıra No:10.

BCA, Fon No: 30-10-0-0, Kutu No: 241, Dosya No: 451, Sıra No: 1.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No: 47, DosyaNo:58, Sıra No:19.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:52, Dosya No:19, Sıra No:15.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:56, Dosya No:55, Sıra No:18.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:57, Dosya No:67, Sıra No:9.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:59, Dosya No:86, Sıra No:11.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:63, Dosya No:25, Sıra No:6.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:65, Dosya No:31, Sıra No:11.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:67, Dosya No:69, Sıra No:8.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:68, Dosya No:72, Sıra No:20.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:68, Dosya No:78, Sıra No:5.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:71, Dosya No:5, Sıra No:9.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:72, Dosya No:14, Sıra No:6.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:72, Dosya No:19, Sıra No:1.

BCA, Fon No:30-18-1-2, Kutu No:83, Dosya No:36, Sıra No:17.

BCA, Fon No: 490-1-0-0, Kutu No: 1015, Dosya No: 916, Sıra No: 2.

BCA, Fon No:490-1-0-0, Kutu No:2074, Dosya No:1, Sıra No:1.

Bircan, Nezaket Özdemir ve Deniz Dalkılıç. *Merinos Fabrikası 80 Yaşında*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2018.

“Birinci Beş Yıllık Endüstri Programının Tatbikatı”, *Ekekon Gazetesi*, 4 Eylül 1936.

“Bir Yıl İçinde Elektrik Fabrikası Kurulmayacak”, *Fırat Gazetesi*, 14 Ağustos 1935.

Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2011.

----- . *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

----- . *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1974.

“Bursa’da Yeni Bir Fabrikanın Temelleri Atılıyor”, *Ulus Gazetesi*, 31 Son Kanun 1935.

“Bursa Merinos Fabrikasının Dün Yapılan Açılış Merasimine Aid Hususi Resimler”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 3 Şubat 1938.

“Büyük Önder Dün Nazilli Kombinasyonu Açtı”, *Aydın Gazetesi*, 10 Birinci Teşrin 1937.

Coşkun, Ali. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*. S. 4 (2003): 72-77.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 10. İletişim Yayınları: İstanbul, 1983.

Cumhuriyet’in 50. Yılında Sümerbank, Tisa Matbaası, 1973.

“Çelik Fabrikasının Temeli Atıldı Dokuma Fabrikamız Açıldı”, *Ekekon Gazetesi*, 9 Nisan 1937.

Çoban, Yasin. *Türkiye Ekonomisi*, İkinci Sayfa Yayınevi, 2014.

Daver, Abidin. “Atatürk Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Birinciteşrin 1937.

Deniz, Muzaffer. “Başarısızlıkla Sonuçlanan Bir Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)”. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 2, S. 1 (2018): 120-132.

“Devlet Pamuklu Kombinaları Malatya’daki Fabrikalar Çalışmaya Başladı”, *Babalık Gazetesi*, 26 Temmuz 1939

- Dilek, Aylin. “Türkiye’de Özelleştirme ve Özelleştirme Çalışmaları Sonucu Nazilli Sümerbank İşletmesinin Durumu ile Karlılık ve Verimlilik Analizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- “Dokuma fabrikası”, *Haber Gazetesi*, 21 Kasım 1934.
- Dölen, Emre. *Tekstil Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 1992.
- “Dün Açılan Bursa Merinos Fabrikası Modern Tekniğin Timsalidir”, *Akşam Gazetesi*, 3 Şubat 1938.
- “Elektrik Santralının Yeri Değişecek mi?”, *Fırat Gazetesi*, 7 Mart 1935.
- “Ereğli Bez Fabrikası Bir Millet Fabrikasıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1937.
- “Ereğli Bez Fabrikasının da Temeli Atıldı”, *Milliyet Gazetesi*, 21 Kasım 1934.
- “Ereğli Dokuma Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Ocak 1936.
- “Ereğli Fabrikası İplik ve Bezleri Çok Beğeniliyor”, *Ekekon Gazetesi*, 14 Ocak 1938.
- “Ereğli Fabrikasının Bina Kısmı Bitti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Mayıs 1935.
- “Ereğli İnkişaf Yolunda Seri Adımlar Atıyor”, *Ekekon Gazetesi*, 11 Nisan 1938.
- “Ereğli Kombinası Açıldı”, *Ulus Gazetesi*, 5 Nisan 1937.
- Eren, Ali Asgar, “Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Sosyal ve Kültürel Uygulamalar (1935-1950)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- “Fabrika Ereğliye Yeni Bir Manzara ve Yeni Bir Hayat Getirdi”, *Kurun Gazetesi*, 7 İkinci teşrin 1937.
- “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1934.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- . *Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

- İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- . *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.
- . *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- . *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1933.
- İnönü, İsmet. *İsmet İnönü'nün Hatıraları Cumhuriyet'in İlk Yılları*, Cilt 2. Cumhuriyet, 1998.
- “İsmet Pş. Dün Merasimle Fabrikanın Temelini Attı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Kasım 1934.
- “Kamgarn Yün İplik Fabrikası”, *Hakkın Sesi (Bursa) Gazetesi*, 28 İkinci Kanun 1935.
- Karavar, Hilal. “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası” Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- Kaya, Emine ve Esra Kadanalı. “Geçmişten Günümüze Lider Tarımsal Kredi Kuruluşu: T.C. Ziraat Bankası”. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S.19 (2020): 131-152.
- “Kayseri Belediyesi Güzel Bir Park Yaptırdı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1935.
- “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936.
- “Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Eylül 1935.
- “Kayseri'de Bayındırlık İşleri Çok İlerledi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Eylül 1935.
- “Kayseri'de Güzel Bir Eser Meydana Çıkarıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Eylül 1935.
- “Kayseri'de Spor Müsabakaları”, *Aydın Gazetesi*, 9 Ağustos 1939.
- “Kayseri Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 22 Mayıs 1934.
- “Kayseri Fabrikası Dün Büyük Törenle Açıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 1935.
- “Kayseri Fabrikasının Açılış Merasimi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Eylül 1935.
- “Kayseri Fabrikası'nın Ekonomideki Önemi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 1935.

“Kayseri Kombinasyonu Nasıl Açıldı?”, *Ulus Gazetesi*, 18 Eylül 1935.

Kepek, Yakup ve Nurhan Yentürk. Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.

Kesgin, Burak. “Erken Cumhuriyet Dönemi Kalkınma Arayışları ve Sovyet Deneyimi: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası” Yayınlanmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

“Kombinanın Yeri Belirtiliyor”, *Fırat Gazetesi*, 12 Şubat 1936.

“Köylü Elbiseleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Haziran 1939.

“Köylü Elbiselerinin Yeni Çeşitleri”, *Babalık Gazetesi*, 27 Mayıs 1939.

“Köylü Kadınlara Ucuz Manto”, *Babalık Gazetesi*, 22 Haziran 1939.

“Köylümüze Ucuz Giyecek Temin Edildi”, *Babalık Gazetesi*, 13 Mayıs 1939.

“Köylünün Giyimi İçin”, *Babalık Gazetesi*, 1939.

Kurt, Mustafa, vd. “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envarter Çalışması”. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi. S. 40 (2016): 245-278.

“Malatya Bez Fabrikasında İnşaatın İlk Kısmı Bitti ve Tecrübe İşletmesine Başlandı”, *Babalık Gazetesi* 8 Nisan 1939.

“Malatya’da Büyük Bir Dokuma Kombinasyonu Kurulacak”, *Fırat Gazetesi*, 21 Eylül 1935.

“Malatya Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Temmuz 1939.

“Malatya İplik ve Mensucat Fabrikası İnşaatı İlerliyor”, *Ulus Gazetesi*, 5 Eylül 1938.

“Malatya Kombinasyonu İçin Hazırlanan Proje Tamamlanmak Üzeredir”, *Ekekon Gazetesi*, 29 Mart 1936.

“Merinos Fabrikası Dün Açıldı”, *Haber Gazetesi*, 3 Şubat 1938.

“Merinos Koyunlarının Yetiştirilmesi ve İslah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Kanunu (2582 S.K.)”, Resmî Gazete, 2752 (15 Temmuz 1934).

Meydan, Sinan. “Cumhuriyet’in Sosyo-Kültürel Fabrika Örneği: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası” Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2023.

- Nadi, Yunus. “Kayseri Bez Fabrikası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 26 Şubat 1936.
- “Nazilli Basma Fabrikamız Açılıyor”, *Aydın Gazetesi*, 18 Eylül 1937.
- “Nazilli’de Sümerspor Birliği Çalışıyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 İkinci teşrin 1937.
- “Nazilli Fabrikasını Bizzat Atatürk Açtı”, *Haber Gazetesi*, 10 İlkteşrin 1937.
- “Nazilli Fabrikası 25 İlkteşrinde Açılacaktır”, *Anadolu Gazetesi*, 17 Temmuz 1937.
- “Nazilli Fabrikasının İnşaatı Süratle İlerliyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Ocak 1936.
- “Nazilli Fabrikasının İstihsal Kudreti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Birinci teşrin 1937.
- “Nazilli Fabrikasının Dün Temeli Atıldı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Ağustos 1935.
- “Nazilli Fabrikası Yapı İşlerine Yakında Başlanacak”, *Aydın Gazetesi*, 10 Aralık 1934.
- “Nazilli Fabrikası Yarın İşletmeye Açılıyor”, *Ulus Gazetesi*, 8 Birinci Teşrin 1937.
- “Nazilli Mensucat Fabrikası”, *Aydın Gazetesi*, 8 Ağustos 1934.
- “Nazilli’ye Fabrika İşi İçin Bir Fen Heyeti Geldi”, *Aydın Gazetesi*, 27 Mart 1935.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara: Sermaye Piyasa Kurulu, 1997.
- Özeken, Ahmet Ali. “Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. S. 3 (1950): 103-130.
- Özel, Sahir. “Kayseri Dokuma Fabrikası Bir Teknik Harikasıdır”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Nisan 1935.
- “Pamuk Islahı Kanunu (2903 S.K.)”, *Resmî Gazete*, 3221 (1 Şubat 1936).
- Polatoğlu, Mehmet Gökhan. “Cumhuriyet Dönemi Hayvancılığın Sanayiye Tatbikine Bir Örnek: Merinos Yetiştiriciliği”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. C. 35, S. 100 (2019): 585-620.
- “Rus Heyetinin Bir Kısmı İstanbul’a Geldi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Teşrinievvel 1932.
- “Rus Mütihassıs Heyeti Dün Geldi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Ağustos 1932.
- “Russia Helps Turkey”, *The Nottingham Evening Post*, 12 Mayıs 1932.
- “Sanayici Türkiye”, *Ulus Gazetesi*, 6 Kasım 1937.
- Saray, Mehmet. *Celal Bayar’la Son Röportaj*, İstanbul: Postiga Yayınları, 2013.

Sarıgöz, Ali. “Cumhuriyet Dönemi Enstitü Yapılarından Sümerbank Bursa Merinos Yerleşkesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018.

“Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşebbüslerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Kanunu (3460 S.K.)”, Resmî Gazete, 3950 (4 Temmuz 1938).

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, C.1, S.1, Temmuz 1961.

Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, Ankara: 1965.

“Sümerbank Bursa’da Bir Kamgarn Fabrikası Kuruyor”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Teşrinisani 1934.

Sümerbank Cumhuriyet’in 25. Yılı, Ankara: Kulen Basımevi, 1948.

“Sümer Halkevi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Mart 1938.

“Sümerbank Mühendisleri Konya Ereğli’sinde”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Kânunusani 1934.

Sümerbank 1935 Yılı İMR, Ankara, 1936.

Sümerbank 1936 Yılı İMR, Ankara, 1937.

Sümerbank 1937 Yılı İMR, Ankara, 1938.

Sümerbank 1939 Yılı İMR, Ankara, 1940.

“Sümerspor Bugün İzmir’e Gidiyor”, *Aydın Gazetesi*, 2 Temmuz 1939.

“Sümerbank Kanunu (2262 S.K.)”, Resmî Gazete, 2424 (Haziran 1933).

Şimşek, Ali. “Araştırma Modelleri”, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Ed. Ali Şimşek. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2018, 80-106.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, Cilt 3. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

----- . *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977.

----- . *Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.

- . *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul: Belge Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- Tezel, Yahya S. *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi 1923-1950*, Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tez, Zeki. *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2008.
- Tok, Abdullah. “Ailesinin Anlatımıyla Celal Bayar”, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Ed. Nurettin Gülmez, Nejdet Bilgi. C. 1, Ankara: Berikan Yayınevi, 2022, 29-50.
- Toprak, Zafer. *Sümerbank*, İstanbul: Creative Yayıncılık, t.y.
- Tuna, Serkan. “Türkiye’de Devlet İşletmeleri 1930-1940” Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2002.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, D. 1, C. 18.
- “Un ve Şeker Gibi Pamuklu da %100 Türkleşecek”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24 Teşrinisani 1934.
- Yenal, Oktay. *Cumhuriyet’in İktisat Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Zeybekoğlu, Senem. “Erken Cumhuriyet Dönemi Sanayi Komplekslerinin Mekânsal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yıldız teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002.
- Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları. 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Saliha Şenyiğit

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, 2024, İstanbul

Lisans: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü, 2017,
İstanbul

